ADABIYOT

10

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 10-sinfi uchun darslik

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi nashrga tavsiya etgan

Yangi nashr

Toshkent – 2022

www.idum.uz saytidan yuklab olindi

UO‘K 821.512.133(075.3)
KBK 83.3(5O‘)ya72
M 54

Tuzuvchilar:

Zulxumor Mirzayeva, Komil Jalilov

Mas’ul muharrir:

Shuhrat Sirojiddinov – Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU rektori, filologiya fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar:

Adabiyot [Matn]: 10-sinf uchun darslik / Z. I. Mirzayeva, K. Q. Djalilov. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. – 224 b.

UO‘K 821.512.133(075.3)
KBK 83.3(5O‘)ya72

Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan chop etildi.

Original maket va dizayn konsepsiyasi Respublika ta’lim markazi tomonidan ishlandi.

ISBN 978-9943-8170-6-7

© Respublika ta’lim markazi, 2022

www.idum.uz saytidan yuklab olindi

KIRISH:
BADIIY TAHLIL METODLARI

Mavzuni o‘rganish jarayonida:
– badiiy tahlil metodlariga xos xususiyatlarni tahlil qilamiz.

Adabiyot fanining asosiy obyekti badiiy asardir. Chuqur ijtimoiy-g‘oyaviy mazmunga ega, badiiy estetik jihatdan san’at darajasiga ko‘tarilgan asarlargina o‘quvchi tafakkurini, dunyoqarashini va adabiyot haqidagi fikrlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Quyi sinf adabiyot darslarida siz bilan birga milliy va jahon so‘z san’atining ayrim sara namunalarini mutolaa va tahlil qildik. Endi esa o‘zbek va dunyo adabiyotining eng qadimgi davrlardan boshlab bugungi kungacha bo‘lgan adabiyot tarixiga nazar tashlaymiz, umumiy rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilamiz va turli davrlarda, turli madaniyat vakillari tomonidan yaratilgan durdona asarlarni o‘rganamiz. Mazkur asarlar mutolaasi jarayonida siz boshqa bir hayotni “yashab o‘tasiz”. Bu esa sizga o‘zingiz uchun yangi dunyolarni kashf qilishga, hayot haqidagi qarashlaringizni boyitishga, ochiq qolgan savollaringizga javob topishga va eng muhimi, o‘zingizni “taftish etish”ga yordam beradi.

O‘ylab ko‘ring:
Siz “o‘zini taftish etish” deganda nimani tushunasiz? Bunda badiiy asar mutolaasi sizga qay jihatdan yordam beradi?

Eslang:
Bir asarga takror murojaat qilganmisiz, uni qayta o‘qiganmisiz? Asarni takror o‘qiganingizda avvalgi va keyingi xulosalaringizda qanday farqlarni kuzatgansiz? Bu farqlarning sabablarini nimada bo‘lishi mumkin?

Asarni tushunishimizda avvalgi bilimlarimiz, dunyoqarashimiz, hayotiy tajribamiz, mutolaa jarayonidagi emotsional holatimiz ham muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy-g‘oyaviy jihatdan yuksak asarlar yagona mazmun-mohiyatga ega bo‘lmaydi, ularni takror mutolaa qilganingizda yangi fikrlar, yangi xulosalar beraveradi. Badiiy matnni turli xil nuqtai nazardan tahlil qilish, uning “yozilgan” qismi asosida “yozilmagan” larini kashf etishda badiiy tahlil metodlari ham yordam beradi. Shunday metodlardan biri ijtimoiy (sotsiologik) metoddir.

Ijtimoiy tahlil metodi badiiy asar yaratilgan davrdagi ijtimoiy hayot, siyosiy, diniy, falsafiy va davr estetik qarashlari bilan uzviy aloqada o‘rganishga asoslanadi. Bu metodda matn o‘z davrining muhitida “joylashtiriladi” va shu asosda muallif aytmoqchi bo‘lgan fikr anglashiladi, asarning g‘oyaviy-mafkuraviy jihatlarini, badiiy voqelik va reallik munosabatlarini

tahlil qilish imkoniyatlari yaratiladi. Quyidagi savollar asar haqidagi tasavvurlarimizni yanada boyitishga yordam beradi:

– matn o‘z davri haqida nimalarni ochib bermoqda?

– asarning yozilishiga davrning qanday ijtimoiy yoki siyosiy voqealari sabab bo‘lgan?

– muallif asarni kim uchun va nima maqsadda yozgan bo‘lishi mumkin?

– muallif o‘quvchining asardan qanday xulosalar chiqarishini yoki qaror qabul qilishini istaydi, nimalarni o‘ylab ko‘rishga da’vat etmoqda?

– Ijodkor badiiy va g‘oyaviy maqsadini berishda qanday so‘z yoki so‘z birikmalaridan, til vositalaridan foydalanmoqda?

Badiiy adabiyot o‘z davrining ijtimoiy siyosiy voqealari mahsulidir. Ma’lum bir davrdagi xalqning turmush tarzi, urf-odatlari, tafakkur darajasi, orzu o‘ylari, muammolari, ijtimoiy munosabatlar muayyan davrda yaratilgan asarlarda aks etadi.

O‘ylab ko‘ring:
Sizningcha, ijtimoiy tahlil metodi yuqorida qayd etilganlardan tashqari badiiy asarning yana qanday xususiyatlarini ochish imkonini beradi? Fikrlaringizni o‘qigan asarlaringiz misolida dalillang.

XX asr o‘zbek adabiyotining yetuk namoyondalaridan biri Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lponning “Ko‘saklar” she’rini Ijtimoiy metod orqali tahlil qilamiz.

Diydirab yotarkan yerda ko‘saklar,
Nomard changaliga tushgan ko‘saklar.
Behisob ko‘saklar butun o‘lkada
Shu qishga o‘xshagan qora o‘lkada.

Cho‘lpon

Tahlil qiling:
Sizningcha, she’r nima haqida? She’rni o‘qishda qanday manzarani tasavvur qildingiz? Shoir “yerda diydirab yotgan ko‘saklar” orqali qanday g‘oyani ilgari surmoqda?

XX asr boshlarida paydo bo‘lgan jadid (yangi) adabiyotini ijtimoiy tahlillarsiz anglash mumkin emas. Chunki bu davr adabiyoti mustamlakachilikka qarshi kurash tuyg‘usi bilan yo‘g‘rilgan siyosiy-ijtimoiy g‘oyalar asosiga qurilgan.

Cho‘lponning yuqoridagi to‘rtligida, bir qarashda, tabiat lirikasiga xos badiiy tasvirni kuzatamiz. Holbuki, xalqning rizqi-ro‘zi, dehqonlarning mashaqqatli mehnati samarasi bo‘lgan behisob ko‘saklarning yer bilan bitta bo‘lib yotishini ko‘rgan paxtakor qishni “nomard” deyishini ham tabiiy holat deb qabul qilamiz. Lekin Cho‘lpon yashagan davr voqealari – Turkistonning bolsheviklar tomonidan mustamlaka qilinishi, xalqning

ikki tomonlama (mahalliy amaldorlar va mustamlakachilar) zulmidan ezilishi, milliy ozodlik harakatlaridan xabardor o‘quvchi uning tagma’nolarini taftish etish orqali undagi ijtimoiy mazmunni anglashga harakat qiladi. Ya’ni, yerdagi ko‘saklarning diydirab yotishi shunchaki jo‘n holat emasligiga, Cho‘lpon “qora qish”ni “qora o‘lka”ga o‘xshatish orqali so‘zlarga ramziy ma’no yuklaganiga e’tibor qaratadi. She’r davr voqealari kontekstida (ijtimoiy metodda) tahlil qilinganda ko‘saklarning bemavrid xazon bo‘lishi o‘lkaning qora kunlar girdobida qolishiga mushtarakligiga oid ijtimoiy-g‘oyaviy haqiqatlar oydinlashadi. Chindan ham yuqoridagi an’anaviy she’riyatda kam uchraydigan, o‘ziga xos tasvir vositasi orqali shoir she’rning ta’sirchanligini, ifoda qudratini kuchaytirishga muvaffaq bo‘lgan.

* * *

XVII asr oxiri-XVIII asr boshlarida yashab ijod qilgan ingliz adibi Jonatan Sviftning “Gulliverning sayohatlari” romanidan parchani o‘qing. Unda bosh qahramon dengizchi Lemyuel Gulliver tushib qolgan mitti odamchalar (liliputlar) o‘lkasidagi Liliputiya va Blefusku davlatlari o‘rtasidagi urush sabablari bayon qilingan.

Mazkur parchani ijtimoiy tahlil metodi yordamida tahlil qiling. Tuxumni uchidan yoki poynagidan sindirish mojarosi orqali muallif o‘z davriga xos qanday muammolarni ko‘targan deb o‘ylaysiz?

Mana, o‘ttiz olti qamar yildan beri bu buyuk davlatlar o‘zaro qattiq urush olib boradi. Bunga quyidagi voqea sababchi bo‘lgan. Hammaga ma’lumki, qadim zamonlardan beri pishgan tuxumlarni poynak tomonidan sindirish rasm bo‘lib qolgan. Nima bo‘ladi-yu, hozirgi imperatorimizning bobosi hali go‘dak paytida uning nonushtasiga pishgan tuxum berishadi. Bola tuxumni qadimiy odatga ko‘ra sindirayotib, barmog‘ini kesib oladi. O‘shanda uning otasi – imperator o‘z fuqarolariga, aks holda qattiq jazo berajagini eslatib, tuxumni uch tomonidan sindirish haqida farmon beradi.

Bu farmon aholining shunaqayam g‘azabini qo‘zg‘atganki, yilnomalarda yozilishicha, yetti marta qo‘zg‘olon ko‘tarilgan, natijada bir imperator o‘lgan, boshqasi tojidan mahrum bo‘lgan. Blefusku hukmdorlari bu qo‘zg‘olonlarni avj oldirishgan, qo‘zg‘olon qatnashchilarini o‘z mamlakatlarida yashirishgan. Tuxumni uchidan sindirishdan bosh tortgani uchun o‘n bir ming fanatik o‘lim jazosiga hukm qilingan. Mana shu masalaga bag‘ishlab, yuzlarcha tom kitoblar yozilgan. Biroq poynakchilar tarafdorlarining kitoblari allaqachonlar man etilgan, partiya esa davlat lavozimlarini egallashdan mahrum etilgan.

... Surgun qilingan poynakchilar Blefusku imperiyasida ishonchli boshpana topishdi. Bora-bora ular imperatorga shunday ta’sir o‘tkazishdiki, u bizning davlatimizga urush e’lon qilishgacha borib yetdi. Urush o‘ttiz olti qamar yildan beri davom etmoqda, ammo bir-biriga dushman tomonlardan birontasi ham uzil-kesil g‘alaba bilan maqtana olmaydi. Shu muddat ichida biz qirqta katta harbiy kema va o‘ttiz ming eng yaxshi dengizchilari bilan juda ko‘p mayda kemalarni yo‘qotdik. Aytishlaricha,

dushman bizdan ham ko‘ra ko‘proq talafot ko‘rgan. Biroq, shunga qaramay, dushman yangi flotni shayladi, bizning territoriyamizga desant tushirishga hozirlik ko‘rmoqda.

Jonatan Svift,
“Gulliverning sayohatlari” romanidan

* * *

Badiiy asarda ijodkor shaxsiyati, uning hayotidagi muhim nuqtalar ma’lum darajada akslanadi. Badiiy matn tahlilida qo‘llaniladigan yana bir – **biografik metodda** asar ijodkor shaxsi, uning biografiyasi bilan bog‘lab tahlil qilinadi. Bu matnga yuklangan mazmunni oydinlashtirishda, asarning yaratilish tarixi bilan bog‘liq faktlarni aniqlashda va asardagi ijodkor shaxsiyati, hayotiga daxldor muhim detallarni tushunishda yaxshi samara beradi. Misol uchun, ayrim tadqiqotchilarning fikricha, fransuz adibi Antuan de Sent Ekzyuperining “Kichkina shahzoda” asaridagi bosh qahramonning atirgul bilan munosabatlarida Ekzyuperining rafiqasi Konsuelo bilan murakkab munosabatlari aks etgan.

Ayrim holatlarda badiiy asarga turli xil tahlil metodlari vositasida yondashish asarning turli talqinlarini yuzaga keltiradi. Masalan, Cho‘lponning 1922-yilda yozilgan “Aldanish” she’ri ko‘plab adabiyotshunoslar tomonidan tahlil qilinib, turli xil va ayni paytda rang-barang xulosalarni keltirib chiqargan.

Besh yillik yonishim bir yil uchunmi?
Erkalab o‘tkuvchi bir yel uchunmi?

Ko‘zimga ko‘ringan sarobmi edi?
Men shunga aldanib tog‘larmi oshdim?
Sevgimning bog‘chasi xarobmi edi?
Shu bog‘cha ichida yo‘lmi adashdim?

Nega men sezmadim? O‘t emasmidi?
Shul o‘t ichida men emasmidim?
Ka’bamga osilgan but emasmidi?
Butni Tangri degan men emasmidim?

Oh, endi bildimki, barchasi xayol,
Barchasi bir totli rohat tush ekan.
Ket, yo‘qol, ko‘zimdan, haqiqat yo‘qol
Bag‘rimga botmoqda og‘uli tikan.

Bir guruh olimlar mazkur she’rni ijtimoiy tahlil metodi asosida – shoir yashagan davrdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan bog‘lab tahlil qiladi. Ularning fikricha, Cho‘lpon 1917-yildagi inqilobdan millat kelajagi uchun ijobiy natijalar kutgan, lekin besh yil ichida orzulari sarobga, ***“xayol”***ga,

“bir totli tush”ga aylanganini bilgach, ushbu “Aldanish” she’rini yozgan. Ya’ni, ular she’rning yozilish tarixini ijodkorning milliy istiqlolga erishish orzusi va bu orzuning puchga aylangani bilan bog‘laydilar.

Ikkinchi guruh adabiyotshunos olimlar esa “Aldanish” she’rini biografik metod asosida o‘rganib, unda sevgi-muhabbat mavzusi yetakchilik qilganini, mazkur she’r shoirning ilk muhabbati Obida ismli qizga atab yozilganini ta’kidlaydilar.

O‘ylab ko‘ring:
Sizningcha, qaysi tahlil metodi she’r mohiyatiga chuqurroq kirish imkonini bergan? Nima uchun? Siz she’rni qanday tahlil qilgan bo‘lardingiz? She’rda mutaxassislar e’tiboridan chetga qolgan yana qanday g‘oyalar bor deb o‘ylaysiz?

* * *

Quyidagi g‘azalni tahlil qiling. Badiiy tahlilga va Bobur biografiyasiga oid bilimlaringiz g‘azalning qanday talqinlarini yaratish imkonini beradi?

Keltursa yuz baloni o‘shal bevafo manga,
Kelsun agar yuzumni evursam, balo manga.

Netgayman ul rafiq bilakim, qilur base,
Mehr-u vafo raqibg‘a, jabr-u jafo sanga.

Begona bo‘lsa aql meni telbadin, ne tong,
Chun bo‘ldi ul parisifatim oshno manga.

Ohu yoshimdin orta durur za’f, ey tabib,
Bildim yarashmas emdi bu ob-u havo manga.

Dardim ko‘rub muolajada zoye’ etma umr,
Kim, jonda dardi ishq durur bedavo manga.

To yor kimni istar-u ko‘ngliga kim yoqar,
Tashvish bejihat durur oxir sango, manga.

Bobur, bo‘lub turur ikki ko‘zum yo‘lida to‘rt,
Kelsa ne bo‘ldi qoshima bir-bir mango manga.

* * *

Xulosa qilib aytganda, badiiy asarni turli xil yondashuvlar, tahlil metodlari orqali o‘rganish uning turfa talqinlarini yaratishda va badiiy asarni chuqurroq anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘RTA ASRLAR ADABIYOTI: V–XVI ASRLAR

– O‘zbek adabiyoti tarixi: VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha

– Yusuf Xos Hojib (XI asr). “Qutadg‘u bilig”

– O‘zbek mumtoz adabiyoti: XIV asrdan XIX asrning birinchi yarmigacha

– Alisher Navoiy. “Xamsa”: “Saddi Iskandariy” dostoni

– O‘rta asrlar va uyg‘onish davri jahon adabiyoti (V–XVI asrlar)

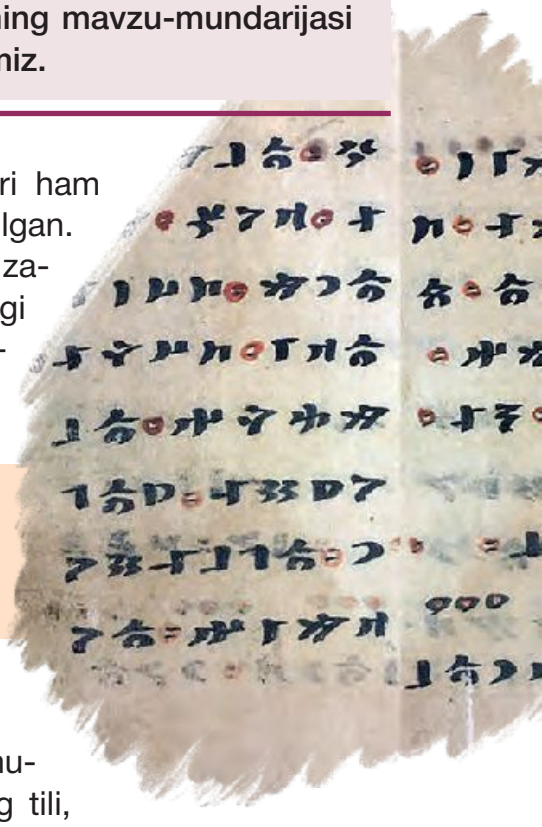
– Migel de Servantes Saavedra. “Don Kixot sarguzashtlari” romani

O‘ZBEK ADABIYOTI TARIXI: VII ASRDAN XIV ASRNING BIRINCHI YARMIGACHA

Mavzuni o‘rganish jarayonida:
– qadimgi turkiy adabiyotning paydo bo‘lishi va unga xos xususiyatlarni tadqiq qilamiz;
– XII–XIV asrlar o‘zbek so‘z san’atining mavzu-mundarijasi va g‘oyaviy yo‘nalishlarini tahlil qilamiz.

Turkiy adabiyotning dastlabki namunalari ham xalq og‘zaki ijodi (folklor) shaklida paydo bo‘lgan. Boshqa xalqlarda bo‘lgani kabi, miflar xalq og‘zaki ijodining muhim qismi bo‘lib, ularda qadimgi turkiylarning olam va odam yaratilishi haqidagi qarashlari ifodalangan.

O‘rxun yozuvida bitilgan “Irq bitigi” (IX-X asrlar) qadimgi turkiylarning o‘ziga xos turmush tarzi, yaxshilik va yomonlik haqidagi qarashlari aks etgan muhim manba hisoblanadi.

O‘rxun–Enasoy yodgorliklari eng qadimgi turkiy yozma adabiyot namunalaridan bo‘lib, ular turkiylarning tili, urf-odatlari, madaniyati, tarixi va islomdan oldingi diniy qarashlarini o‘rganish uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. “O‘rxun–Enasoy yodgorliklari” nomi ostida Sibirdagi Yenisey va Lena daryolari havzalaridan tortib Markaziy Osiyo va Mo‘g‘ulistongacha bo‘lgan katta hududda topilgan tosh bitiklari tushuniladi. Bu bitiklar runiy yozuvida yozilgan bo‘lib, ulardan eng yiriklari VIII asrda Turk xoqonligini boshqargan Bilga xoqon va Kultigin hamda Turk xoqonligida maslahatchi bo‘lgan To‘nyuquq haqida hikoya qiladi.

To‘nyuquq bitiktoshi XIX asr oxirida Shimoliy Mo‘g‘ulistonda topilgan.

Turkiy xalqlar yashagan hududlarga islom dini kirib kelgandan keyin nafaqat siyosiy, balki ijtimoiy va madaniy hayotda ham katta o‘zgarishlar ro‘y berdi. Din bilan birga arab yozuvi ham kirib keldi va XX asrgacha barcha ilmiy va adabiy yodgorliklar shu yozuvda bitildi. O‘z davrining eng yirik davlatlaridan biri bo‘lgan Arab xalifaligida ilm-fan, adabiyot va san’at rivojlandi. Tarixga “Islom oltin davri” yoki “Musulmon Renessansi” nomi bilan kirgan bu davrda bizning ajdodlarimiz ham dunyoviy va diniy bilimlar ravnaqiga o‘z hissalarini qo‘shdilar. Xususan, IX asrda yashagan Abu Abdulloh Muhammad al-Buxoriy Muhammad s.a.v.ning sahih (ishonarli) hadislarini to‘plab, “Al jomi’ as-sahih” (“Ishonarli to‘plam”) va “Al-adab al-mufrad” (“Odob durdonalari”) kitoblariga jamladi.

Eslang:
“Musulmon Renessansi” davri vakili bo‘lgan buyuk ajdodlarimizdan yana kimlarni bilasiz? Ular ilm-fan rivojiga qanday hissa qo‘shishgan?

IX–XII asrlarda turkiylarning yirik va kuchli Qoraxoniylar davlatida san’at, madaniyat, ilm-fan taraqqiy etdi, uning tarkibidagi Buxoro, Samarqand, Shosh va Qashqar kabi shaharlar esa dunyoning eng mashhur ilm-fan egalari, olim-u fozillar, donolar, faylasuflar markaziga aylandi. Mamlakatdagi bunday ijodiy muhit Mahmud Koshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib kabi buyuk shaxslarning, madaniyat vakillarining yetishib chiqishida o‘ziga xos ahamiyat kasb etdi. Mahmud Koshg‘ariy turkiy adabiyot olamida “Devonu lug‘atit turk” (“Turkiy so‘zlar devoni”) nomli, turkiy tillar haqidagi qomusiy asari bilan tanildi. Asar arab tilida yozilgan bo‘lib, unda XI asrning ikkinchi yarmida Markaziy Osiyo va G‘arbiy Xitoy hududida yashagan turkiy xalqlarning tili, tarixi, geografiyasi, ijtimoiy ahvoliga oid qimmatli ma’lumotlar, maqol va matallar, hikmatli so‘zlar, she’riy parchalar keltirilgan. Bir-biriga qarama-qarshi hodisa yoki tushunchalar tasviri asosiga qurilgan munozara janrining dastlabki namunalarini ham aynan “Devonu lug‘atit turk”da kuzatish mumkin.

* * *

Keldi esin esnayu,
Qorqa tugal usnayu,
Ko‘rdu bo‘dun qusnayu,
Qara bulut ko‘krashur.

Turlug‘ chechak yarildi,
Barchin yazim kerildi.
Uchmaq yeri ko‘ruldi,
Tumlug‘ yana kelgusuz.

* * *

Shamol esib keldi,
Qor havosiga o‘xshab,
El tish qoqib uyga kirdi,
Qora bulut qichqiradi.

Turfa chechak ochildi,
Ipak gilam yoyildi.
Jannat yeri ko‘rindi,
Sovuq endi kelmaydi.

Qish yay bila to‘qushti,
Qing‘ir ko‘zun baqishti.
Tutushqali yaqishti,
Utg‘alimat o‘g‘rashur.

Qish yoz bilan to‘qnashdi,
Yomon ko‘z bilan qarashdi.
Bir-birini tutish uchun yaqinlashdi,
Yengishni istar edi.

Tahlil qiling:
“Devonu lug‘atit turk”dan olingan ushbu parchalarda qanday tabiat hodisalari tasvirlangan? Muallif nima uchun aynan shu hodisalarni munozara uchun asos qilib olgan? Ularda turkiy xalqlarning badiiy tafakkuriga xos qanday xususiyatlarni kuzatish mumkin?

O‘zbek qahramonlik dostonining yorqin namunasi “Alpomish” ham, ayrim mutaxassislar fikricha, X–XI asrlarda ko‘chmanchi-chorvador qo‘ng‘irot qabilasi orasida Sirdaryoning quyi oqimlari va Orol dengizi atroflarida yaratilgan. Unda Alpomishning sevgan yori Barchinga yetishish, qaynotasi Boysarini qutqarish va o‘z oilasi, o‘z qo‘rg‘onini dushmanlardan himoya qilish yo‘lida ko‘rsatgan qahramonliklari orqali mardlik, vatanparvarlik, sevgi va sadoqat g‘oyalari tarannum etiladi.

XII asrdan boshlab Markaziy Osiyoda ilk tasavvufiy qarashlar – insonning komillikka erishish yo‘llari haqidagi ta’limotlar paydo bo‘la boshladi. Xususan, yassaviya tariqatining, ilk tasavvuf she’riyatining asoschisi Ahmad Yassaviy o‘zining “Devoni hikmat”ida islom dining asosi hisoblangan mehr-oqibat, ruhiy kamolot, iymon, e’tiqod, nafs, sabr-toqat kabi mavzularni tahlil qiladi. U zamondoshlarini mehrli bo‘lishga chaqiradi, nafs yo‘lida mojarodan charchamaydigan aka-ukalardan, mehr-muruvvatni unutgan ota-onadan ranjiydi, inson zotining axloqsizliklaridan azoblanadi. Uning tili sodda va ravon hikmatlarida bugungi kun uchun ham o‘ta dolzarb mavzular ko‘tarilgan.

* * *

Na onoda rahm qoldi, na otoda,
Og‘o, ini bir-biriga mojaroda.
Musulmonlar da’vo qilur, ichar boda,
Mastlig‘ bilan qarindoshdin tondi, ko‘rung.

* * *

Ayo oshiq, kecha-kunduz Haqni izla,
Zohir yurub, botiningda Arshni ko‘zla.
Hikmat o‘qub oyat-hadis so‘zin so‘zla,
Xazon yanglig‘ qizil yuzi so‘lmas bo‘lur.

* * *

Oxir zamon shayxlaridin so‘zloyin,
Iymon-islom bilmay shayxliq qilor ermish,
Ilm o‘rganmay, amal qilmay, ma’ni uqmay,
Oxiratda qaro yuzluk bo‘lor ermish.

Amir Temur tomonidan qurilgan Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasi. Turkiston shahri (Qozog‘iston)

O‘ylab ko‘ring:
Ahmad Yassaviy bundan to‘qqiz asr ilgari ko‘targan masalalarning hali ham dolzarbligini qanday izohlaysiz?

XI-XII asrlarda pand nasihat – didaktik yo‘nalishdagi asarlarga ehtiyoj “Qutadg‘u bilig” (“Saodatga eltuvchi bilim”, Yusuf Xos Hojib), “Hibat ul-haqoyiq” (“Haqiqatlar armug‘oni”, Ahmad Yugnakiy) kabi asarlarning yuzaga kelishiga rag‘bat berdi. “Qutadg‘u bilig”da davlatni boshqarish qoidalari, odob, axloq, adolat, insonparvarlik, sabr kabi bugungi kun uchun ham o‘ta muhim bo‘lgan masalalar muayyan voqelikka asoslangan syujetlar va ramziy obrazlar orqali ifodalansa, “Hibat ul-haqoyiq”da muallif ilm, ma’rifat, saxiylik, baxillik, kamtarlik va inson odobini belgilaydigan shirinsuxanlik kabi muammolarga e’tibor qaratadi.

* * *

Bilikli kishi ko‘r bilur ish o‘zin,
Bilib etar ishni o‘kunmas kendin.
Ne turluk ish ersa biliksiz o‘ngi,
O‘kunch ul anga yo‘q unga anda o‘ndin.

* * *

O‘chukturma erni tiling, bil, bu til
Bajaq tursa, butmas, butar o‘q bashi.

* * *

Bilimli kishi o‘z ishini bilib qiladi,
Bilib qilgan ishiga keyin o‘kinmaydi.
Har qanday ish bilimsizga o‘ng ko‘rinadi,
Unga o‘kinchdan boshqa chora yo‘q.

* * *

Tiling bilan o‘ch hissini qo‘zg‘ama,
Bil: o‘q yarasi butub ketadi-yu,
lekin til yarasi bitmaydi.

Ahmad Yugnakiy

O‘ylab ko‘ring:
XI–XII asrlardagi davlat va jamiyatning didaktik asarlarga ehtiyojini qanday sabablar bilan izohlaysiz? Ancha avval yozilgan bilim qadri va til ofatiga oid fikrlar bugungi kunga qay jihatdan bog‘liqligini hayotiy misollar bilan izohlang.

O‘zbek adabiyoti tarixining taraqqiyoti yoki tanazzulga yuz tutishi muayyan davrning siyosiy. ijtimoiy va madaniy hayoti bilan bog‘liq. XIII asrda Chingizxon boshliq mo‘g‘ullarning Markaziy Osiyoga bosqini va o‘lkada olib borgan shafqatsiz siyosati sabab adabiyot, san’at, madaniyat ma’lum ma’noda inqirozga yuz tutdi. Mavjud adabiy-madaniy yodgorliklar, noyob qo‘lyozma manbalar, kitoblar mustamlakachilar tomonidan yo‘q qilindi, o‘lkadagi fozillar, ilm egalari, san’at va madaniyat vakillari halok bo‘ldilar, asir olindilar yoki mo‘g‘ullar zulmidan Hindiston, Eron, Turkiya, Misr singari mamlakatlarga qochib, musofirlikda ijod qilishga majbur bo‘ldilar. Masalan, turkiy adabiyotda tasavvufiy g‘oyalari aks etgan “Masnaviyi ma’naviy”, “Fihi mo fihiy” (“Ichindagi ichindadur”) nomli asarlari bilan mashhur bo‘lgan Jaloliddin Rumiy o‘z yurtidan qochib avval Misr, keyinchalik Turkiyadan qo‘nim topdi.

Keyinchalik, XIII arning oxiri – XIV asrning birinchi yarmigacha bo‘lgan davrda Nosiruddin Rabg‘uziy, Pahlavon Mahmud kabi ijodkorlar betakror asarlar yaratib, o‘z ijodiy me’rosi bilan adabiy tanazzul bo‘shlig‘ini to‘ldirdilar va adabiyot tarixining oltin sahifalaridan joy oldilar. Xususan, Rabg‘uziy o‘zbek adabiyoti tarixida birinchilardan bo‘lib Qur’oni Karim, hadislar va xalq og‘zaki ijodiga tayanib, hikoyat va rivoyatlar uyg‘unligida “Qisasi Rabg‘uziy” asari yaratilgan.

Tahlil qiling:

Chingiz mustamlakasining madaniy yodgorliklarni yo'q qilishdan maqsadlari nima edi? Adabiy tanazzul va uning oqibatlarini yana qaysi davrlarda uchratish mumkin?

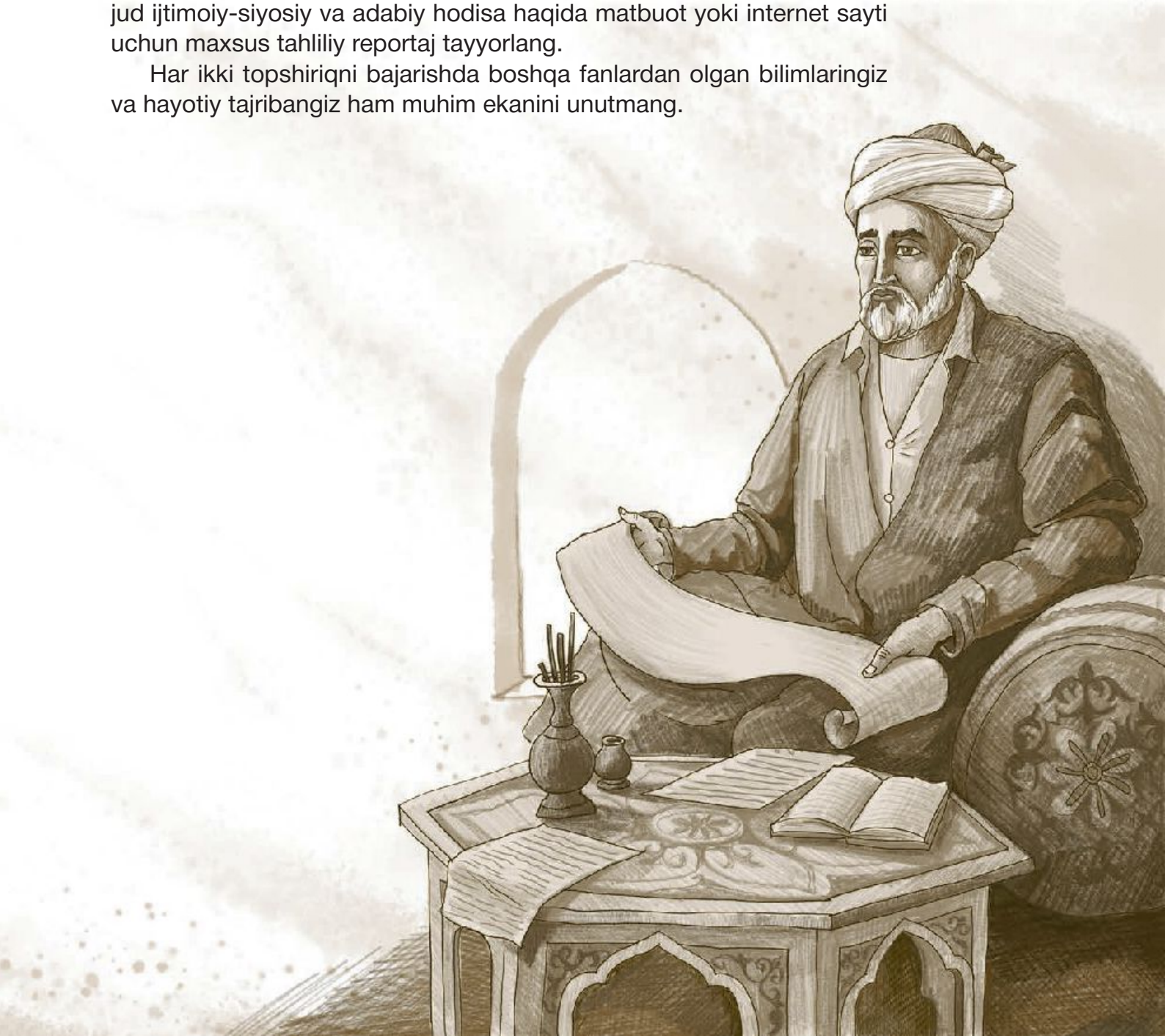
LOYIHA

Guruhlarga bo'lining.

Birinchi guruh. VII asrdan XIII asrga qadar bo'lgan davr adabiy hayotidagi bir muhim hodisani tanlang va tarixchi-kuzatuvchi shaxs sifatida tahliliy esse yozing.

Ikkinchi guruh. XIII asrdan XIV asrning birinchi yarmiga qadar mavjud ijtimoiy-siyosiy va adabiy hodisa haqida matbuot yoki internet sayti uchun maxsus tahliliy reportaj tayyorlang.

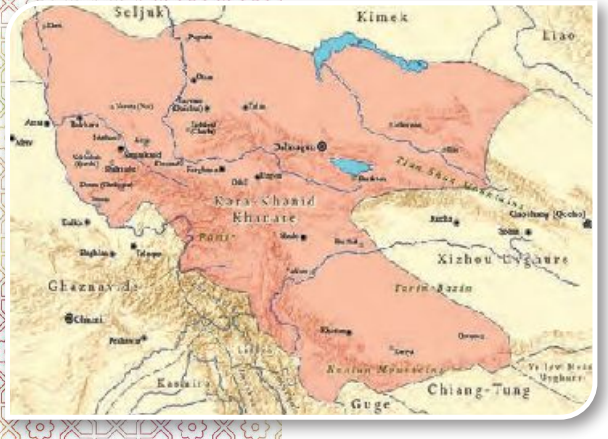
Har ikki topshiriqni bajarishda boshqa fanlardan olgan bilimlaringiz va hayotiy tajribangiz ham muhim ekanini unutmang.

YUSUF XOS HOJIB (XI ASR)

Mavzuni o‘rganish jarayonida:
– “Qutadg‘u bilig” asarining g‘oyaviy yo‘nalishlarini tahlil qilamiz.

Eslang:
X-XI asrlarda Markaziy Osiyo hududi qaysi davlat(lar) tarkibiga kirgan? Bu davlat(lar)da qanday ijtimoiy-siyosiy vaziyat hukm surgan?

Tarixiy davr

XI asrda Qashqardan (Sharqiy Turkiston, hozirgi Xitoyning Sinzyan-Uyg‘ur muxtor rayoni) Amudaryogacha bo‘lgan katta hudud Qoraxoniylar davlati tarkibiga kirgan. Bu davlat yagona markazlashgan hokimiyatga ega bo‘lmay, bir qancha mayda hokimliklarga bo‘lingan va ular o‘rtasida ichki nizolar avj olgan edi. Shunga qaramasdan, bu davrda binokorlik ishlari amalga oshirildi, hunarmandchilik va ilm-fan rivojlandi. Turkiy tildagi yozma adabiyotning bizgacha yetib kelgan dastlabki namunalari yaratildi.

Muallif haqida

Yusuf Xos Hojib XI asrning 20-yillarida Qoraxoniylar davlatining g‘arbiy poytaxti Quz O‘rdi (Bolasog‘un) shahrida (hozirgi Qirg‘iziston hududi) tug‘ilgan. Zamonasining barcha asosiy ilmlarini atroflicha o‘rgangan, arab va fors tillarini mukammal bilgan. Ko‘p shaharlarga sayohat qilgan. 1070-yillarda “Qutadg‘u bilig” asarini tugatib, Qashqar hukmdori Tavg‘ach Bug‘raxon binni Arslonxonga taqdim etadi. Bu xizmati uchun unga “Xos Hojib” (eshik og‘asi) unvoni beriladi.

Yusuf Xos Hojib Qirg‘iziston milliy valyutasida

“Qutadg‘u bilig” asari

“Qutadg‘u bilig” (“Saodatga eltuvchi bilim”) asari turkiy yozma adabiyotdagi ilk badiiy doston bo‘lib, didaktik (pand-nasihat) yo‘nalishda yozilgan. Unda muallifning davlatni boshqarish, turli tabaqa vakillarining davlatdagi o‘rni, insoniy munosabatlar, odob-axloq haqidagi fikrlari to‘rt obraz suhbatlari orqali bayon qilinadi:

– Kuntug‘di – adolatli hukmdor;

– Oyto‘ldi – halolligi va aqli tufayli cho‘ponlikdan vazir darajasiga ko‘tarilgan inson;

– O‘gdulmish (“aql bilan ziynatlangan”) – Oyto‘ldining dono o‘g‘li, otasidan keyin saroyda uning o‘rnini egallaydi;

– O‘zg‘urmish (“hushyor qiluvchi, sergaklantiruvchi”) – O‘gdulmishning tarki dunyo qilgan donishmand qarindoshi.

Tahlil qiling:
“Qutadg‘u bilig” muqaddimasida bayon qilinishcha, kitob asosida to‘rt narsa yotadi: adolat, davlat, aql va qanoat. Sizningcha, asardagi to‘rt obrazdan (Kuntug‘di, Oyto‘ldi, O‘gdulmish, O‘zg‘urmish) har biri nimaning timsoli bo‘lib xizmat qiladi?

O‘ylab ko‘ring:
Muallif asarni yozish va uni hukmdorga tortiq qilishdan qanday maqsadni ko‘zlagan bo‘lishi mumkin?

Asar tili

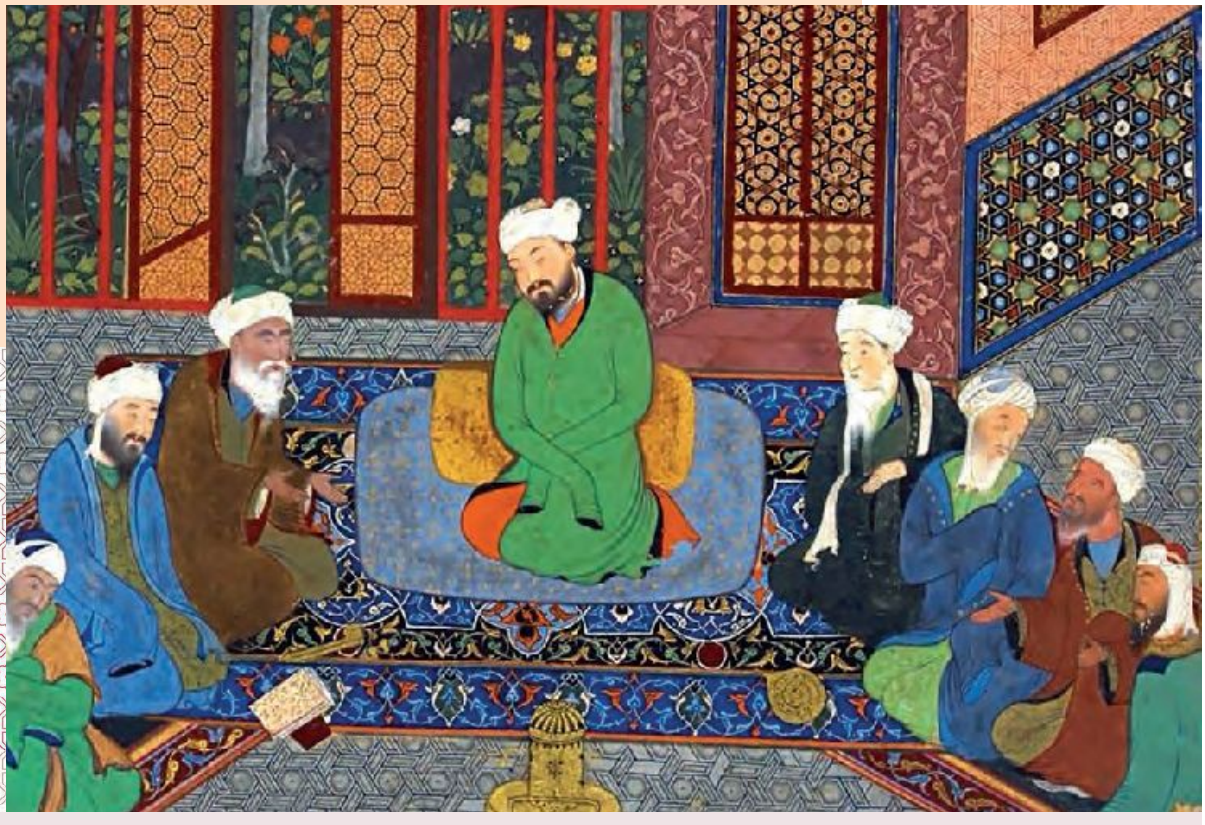
“Qutadg‘u bilig” asari qadimgi turkiy tilda aruz vaznining mutaqorib bahrida (bir qisqa va ikki cho‘ziq hijo) yozilgan:

Qara bash / yag‘isi / qizil til / turur,
Necha bash / yedi bu / taqi ma / yeyur.
V – – / V – – / V – – / V –

“Qutadg‘u bilig” asari qo‘lyozmasi

Asar Qayum Karimov va keyinchalik Boqijon To‘xliyev tomonidan hozirgi o‘zbek tiliga o‘girilgan.

QUTADG‘U BILIG

(Boqijon To‘xliyev tarjimasi)

Kitobga “Qutadg‘u bilig” deb nom qo‘ydim. U qut keltirsin, o‘quvchining qo‘lidan tutsin. So‘zlarimni so‘zladim, bitig bitdim. Bular ikki jahonni tutishga ham yo‘l ochsin.

So‘zimning boshida Kuntug‘di elig nomini atadim, buning sababini aytib beraman. Keyin Oyto‘ldini sanadim. U tufayli muqaddas, qutli kunlar yorishadi.

Kuntug‘di deganimiz to‘g‘ri, odil Adolatdir. Oyto‘ldi esa qut-baxtdir. Undan keyin O‘gdulmish keladi. O‘gdulmish uquv-idrokning nomi. U kishini ulug‘laydi. Bo‘lagi O‘zg‘urmishdir. Uni Ofiyat dedim.

Barcha so‘zimni shu to‘rt narsa haqida aytdim. Ularni o‘qisang, ko‘zing ochiladi.

Sevinchda yuruvchi ey ezgu yigit, so‘zimni behuda ko‘rma, chin dildan eshit. Irodali bo‘l, to‘g‘ri yo‘ldan yanglishma, yigitlikni behuda o‘tkazib yuborma, uning nafini olib qol. Yigitlikni, yoshlikni aziz tut, u qushdek tez uchib ketadi. Qanchalik qattiq ushlamagin, baribir, yigitlik qochib ketadi.

O‘zim yigitlikni sog‘inaman, uni qo‘ldan berganim uchun o‘kinaman. Ammo endigi o‘kinchdan naf yo‘q. Kimning yoshi qirqdan oshsa, unga yigitlik yillari xayrlashish uchun qo‘l uzatadi.

Muallif kitobning nomi va undagi obrazlarning ma’nosini qanday izohlaydi?

Badiiy adabiyotda qahramonning xarakteriga xos xususiyatni ochib beruvchi ism yoki laqabga xaraktonim deyiladi (masalan, Said Ahmadning “Kelinlar qo‘zg‘oloni” pyesasida Farmonbibi). “Qutadg‘u bilig”da xaraktonimlar ishlatilgan deya olamizmi? Fikringizni asoslang.

* * *

Esa keldi Sharqdan bahorning yeli,
Olamga ochildi go‘zallik yo‘li,
Bo‘z yer iporlandi qor-u muz ketib,
Bezanadi olam chiroy ko‘rsatib.
G‘olib keldi qishdan bahor chiroyi,
Yangidan qurildi bahorning yoyi.

Bahorga yetishgan daraxtlar sariq, ko‘k, yashil va qizil ranglar yopinib bezandi. Yer yuzi harir kiyimlar kiygan yosh qizlarday bo‘lib orolandi. Bu go‘yo xilma-xil matolarni ortib olgan Chin karvonining molini yoygan holatiga o‘xshaydi. Tog‘lar, qirlar, dalalar ham butunlay yashil va oq ranglarga burkangan. Minglab gullar, chechaklar yer ostidan shodiyona bosh ko‘tarishdi. Butun olam muattar hidlarga to‘ldi.

Chinnigul hidini yoyarkan sabo,
Butun dunyo to‘ldi iporga go‘yo.
G‘oz-o‘rdak – jami qush havoda shodon,
O‘yinga berildi quvonib chunon.
Ko‘kish turna ko‘kda navosin chalar,
Tuya karvonidek tizilar, chopar.
Qo‘shiq aytdi go‘zal kaklik tog‘ ora
Qizil og‘zi qondek, qoshi qop-qora.
Chechaklar oralab yurarkan bulbul,
Olamni qurshadi shirin bir g‘ul-g‘ul.
Chechaklar ustida o‘ynar ohular,
Bug‘ular bo‘ylashar, nozik oh urar.
Chiroyga ko‘milgan ko‘katlar o‘zi,
Yashilga belangan bu yerning yuzi.
Ba’zisi hididan berar dilga jon,
Ularning rangi-la munavvar jahon.

Bahor tasvirida qaysi ranglar yetakchilik qiladi? Muallif bahorni jonli tasvirlash uchun qanday obrazlar va badiiy tasvir vositalaridan foydalanadi?

* * *

Kuntug‘di ismli elig (podsho) bo‘lib, u dono va adolatli ekani bilan dong taratgan edi. Uning himmat va muruvvati ham chek-chegara bilmas edi. Elig mamlakatni obod, el-yurtni esa shod-xurram qilish istagi bilan yonardi. Uning shuhrati butun olamga yoyiladi. Ishlarini oliyjanoblik va saxovat bilan yuritganidan mamlakatda farovonlik va osoyishtalik hukm surar edi. Podsho mamlakatdagi barcha donishmandlarni ham ezgulik ishlariga jalb etadi.

Jam etdi olamning saralarini,
Bilimdon, odamning saralarini.

Mamlakatni boshqarish ishi kundan kunga mushkullashadi. Shuning uchun u tadbirkor va oqil, hozirjavob va ishning ko‘zini biladigan yordamchilarga, bir so‘z bilan aytganda, komil va yetuk, faol kishilarga muhtojlik sezadi.

Eligning yuritayotgan ishlari el-yurt olqishiga sazovor bo‘ladi. U haqdagi gap-so‘zlar mamlakat tashqarisiga ham yetadi. Xuddi shu paytda Oyto‘ldi ismli donishmand yigit elig xizmatiga kirishni istab poytaxtga keladi. Uning:

O‘zi yosh edi-yu, qilig‘i ravon,
Bilimli, uquvli, og‘ir, navqiron.
Yuzi ko‘rkli edi, ko‘rib ko‘z qamar,
Tili totli edi, go‘yo bol tomar.

Oyto‘ldi o‘zidagi san’at-hunarlarning hech kimga naf bermay qolib ketayotganini o‘ylab, elig xizmatiga chog‘langan edi. Axir:

Uquv qadrini ham uquvli bilar,
Bilim sotsa dono, bilimli olar.

Chunki bilimning otini bilimligina biladi. Bilimsiz kishi bilimning qimmatini qayerdan bilsin. Zar qadrini zargar biladi-da!

Shu o‘ylar bilan Oyto‘ldi otini mindi, to‘n va boshqa kerakli narsalarini olib yo‘lga chiqdi. U yoshligidanoq turli bilimlarni egallagan, san’at-hunarlar bilan ziynatlangan kishi edi. Biroq u musofirlikda ko‘p aziyat chekadi, qiynaladi. Xushmuomala va tadbirkorligi uchun tezda yaqinlar ham orttiradi. U Kusamish ismli yigit bilan do‘stlashib, poytaxtga kelishdan maqsadini bayon etadi. Kusamish eligning Ersig degan Xos Hojibi bilan uchrashadi va unga Oyto‘ldini tanishtiradi. Ersig Oyto‘ldining qayerdan kelgani, qanday joylashgani, sog‘lik-salomatligini surishtirgach, uning maqsadlari bilan qiziqadi. Mana Oyto‘ldining javoblari:

Bu Oyto‘ldi aytdi: ey qutli Hojib,
Sevindim Kuntug‘di nomin eshitib.
Eshitdim yiroqdan uning nomini,
Bilim-u uquvi, zako, shonini.
Uning dargohiga yuz burdim o‘zim.
Elig orzusida yugurdi ko‘zim...

Ersig Oyto‘ldidan xursand bo‘ldi. Yigitdagi qobiliyat va zakovatga o‘zi shaxsan ishonch hosil qilgach, uni Kuntug‘di elig suhbatiga yo‘llaydi.

Oyto‘ldining o‘zini tutishi, fe’l-atvori, so‘z-fikri va bilim darajasini ko‘rgan elig ham yigitni yoqtirib qoladi va o‘z yoniga – saroyga taklif etadi.

Xizmatda og‘ishmasligi, sadoqati va har bir ishda bilimga tayanishi tufayli Oyto‘ldining martabasi kundan kunga ortib boradi.

Kishi xizmat etsa og‘ishmay agar,
Bu xizmati singsa, tilagin topar.
Oyto‘ldi har damda o‘rinlatdi ish,
Bera berdi unga elig ham ulush.
Bo‘la bordi o‘zi kundan kun ulug‘,
Alami yo‘q bo‘ldi, sevinchi to‘liq.
Ishiga berildi Oyto‘ldi tamom,
Elig ham himmatin oshirdi tamom.
Butun ishlarida uni sinadi,
O‘zin baxtiyor deb elig sanadi.

Oyto‘ldi Kuntug‘di huzuriga nima maqsadda keldi? Uning saroyda martabasi oshishiga nima sabab bo‘ldi?

* * *

Elig Oyto‘ldini turli ish va topshiriqlar berib sinab ko‘radi. Jumladan, bir kuni u yigitni o‘z yoniga chorlaydi. Uni o‘tirishga undaydi. Oyto‘ldi yonidan bir to‘p (koptok) chiqaradi-da, o‘shanga o‘tiradi. Elig unga ko‘plab savollar beradi, yigit javob qaytaradi. Kuntug‘di bundan shodlanadi, chehrasi ochiladi. Buni ko‘rib, Oyto‘ldi ko‘zlarini yumib oladi. Elig hayratga tushadi:

G‘azablandi elig, yuzi ko‘p qaro,
Dedi: Shoshqaloqlik kishiga balo!
Ishonchda yanglishdim chog‘i men o‘zim,
Nima deb ochayin kishiga so‘zim?!
Nima der, eshitgin, bilimliga boq,
Shoshilinch yumushning o‘kinchi uzoq.

Shoshilinch yumushlar yaramas bo‘lar,
Shoshib pishgan ovqat bo‘ladi zahar.
Shoshilish - adashgan kishilar ishi,
Bosiqlik qilishi kerak har kishi.

Xatoyim shu bo‘ldi: men o‘zim shoshib,
Seni yaqin tutdim tamom adashib,
Xizmatni etmasa kishi to bajo,
Hech odam unga ish ko‘rmasin ravo.
Chiniqtirsin avval yumushda uni,
Ardoqlasa arzir keyin tun-kuni..
Yumushingni ko‘rmay bilibman a’lo,
Tugalroq sinamay qilibman xato.

Eligning bu mulohazalariga Oyto‘ldi shunday deb javob beradi:

- Ey elig, sen mening qiyofamda davlat va boylikni ko‘rmoqchi eding. Men ularni aniqroq tasavvur qilgin, deb shu ishlarni qildim. To‘p (koptok) davlat (boylik)ga juda o‘xshaydi. Ularning ikkalasi ham bir joyda to‘xtab turmaydi, yumalab ketaveradi. Menga kulib boqqaningda ko‘zlarimni yumib olishimga sabab, davlatning ko‘zi ko‘r ekanini senga uqtirish edi. Boylik bilan davlat ko‘zi ko‘r odamlarga o‘xshaydi. Kim boylik va davlatning qo‘lidan tutsa, o‘shanga ergashib ketaveradi: bu yaxshi, mana bunisi esa yomon, deb ajratib o‘tirmaydi. Oqar suv, yo‘riq til va qut bir joyda to‘xtab turmaydi. Olam kezuvchilar yo‘l yurib tinmaydi. Baxt-davlat ham bir joyda qo‘nim bilmaydi.

?

Oyto‘ldining koptokka o‘tirishi va ko‘zini yumib olishini Kuntug‘di qanday tushundi? Oyto‘ldi buni qanday izohladi?

Siz davlat va boylikni yana nimalarga o‘xshatgan bo‘lardingiz? Nima uchun?

LOYIHA

Kichik guruhlarda ishlang. Quyida berilgan yo‘nalishlardan birini tanlang. Asarning tanlangan yo‘nalishga mos boblari asosida taqdimot tayyorlang. Taqdimotingizda quyida berilgan savollarga alohida e’tibor bering.

Tayyorlanish jarayonida asarning hozirgi o‘zbek tilidagi to‘liq matni (Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007-yil) va boshqa manbalardan foydalaning.

“Qutadg‘u bilig”da davlat boshqaruvi

Yusuf Xos Hojib jamiyatni ijtimoiy tabaqalarga ajratishda nimalarga e’tibor qaratadi? Har bir tabaqaga xos xususiyatlar nimalardan iborat? Asarda ilgari surilgan qaysi g‘oyalar bugungi boshqaruv tizimi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi? Qaysi fikrlar esa bugungi kun talabiga javob bermasligi mumkin?

“Qutadg‘u bilig”da ilm-fan

Dostonda ilm-fan va adabiyotning ahamiyati haqida qanday fikrlar ilgari surilgan? Muallif ilmning qaysi sohasini alohida ajratib ko‘rsatadi? Nima uchun?

“Qutadg‘u bilig”da odob-axloq

Muallif turli hayotiy vaziyatlarda (masalan, farzand tug‘ilganda, ziyofatda) o‘zini tutish bo‘yicha qanday maslahatlar beradi? Bu maslahatlarni qay darajada bugungi kun uchun ham tatbiq qilish mumkin?

O‘ZBEK MUMTOZ ADABIYOTI: XIV ASRDAN XIX ASRNING BIRINCHI YARMIGACHA

Mavzuni o‘rganish jarayonida:
– XIV – XIX asr birinchi yarmi o‘zbek adabiyotining taraqqiyot bosqichlariga xos xususiyatlarni tahlil qilamiz;
– mumtoz adabiyotning g‘oyaviy yo‘nalishlari va janrlar takomilini tadqiq qilamiz.

Eslang:
XIV–XX asrlarda hozirgi O‘zbekiston hududida qanday davlatlar mavjud bo‘lgan?

XIV asrdan XIX asrning birinchi yarmigacha bo‘lgan davrda Markaziy Osiyo siyosiy va ijtimoiy hayotida katta o‘zgarishlar ro‘y berdi. XIV-XVI asrlarda markazlashgan Temuriylar davlati o‘lkada ilm-fan, madaniyat va san’atning gullab-yashnashi uchun zamin yaratgan bo‘lsa, keyingi davrlardagi siyosiy tarqoqlik, sulolalarning tez-tez almashishi va ular o‘rtasidagi nizolar ilm-fan va madaniyat rivojiga ma’lum darajada salbiy ta’sir ko‘rsatdi.

O‘ylab ko‘ring:
Hukmdor sulolalarning muntazam almashishi, o‘lkadagi qonli kurashlarning ilm-fan rivoji va ma’naviy hayotga salbiy ta’sirini qanday izohlaysiz?

XIV asrdan XX asr boshlarigacha bo‘lgan davr adabiyoti asosan lirika (she’riyat) yetakchilik qilgani bilan ajralib turadi. Bu davrda mumtoz adabiyot vakillari lirik turning g‘azal, ruboiy, qit’a, tuyuq, fard, muxammas singari poetik janrlarida faol ijod qildilar. Mumtoz adabiyotning bu go‘zal namunalari hozirgi kunda ham xalqimiz tomonidan sevib o‘qiladi, ular asosida kuylangan qo‘shiqlar esa milliy madaniy merosning bebaho mulkiga aylangan.

O‘ylab ko‘ring:
Bu davr adabiyotida lirikaning yetakchilik qilgani sabablari nimada bo‘lishi mumkin?

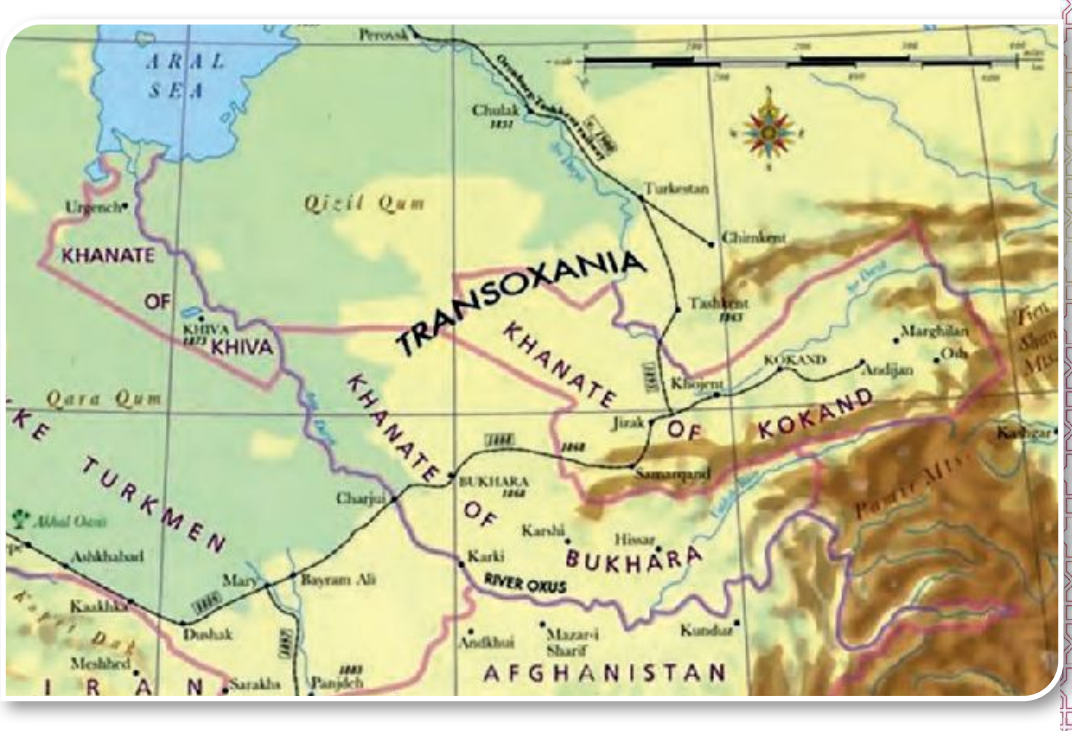
O‘zbek mumtoz so‘z san’atining eng gullagan davri Temuriylar hukmronligi davriga to‘g‘ri keladi. Temuriy shahzodalar orasida adabiyotga, san’atga yaqin kishilar ko‘plab davr ijodkorlariga homiylik qilib, o‘lkadagi madaniy hayotning taraqqiy etishiga ulkan hissa qo‘shdilar. Lutfiy, Atoyi,

Sakkokiy singari ulug‘ allomalar, shoirlar ijodiy merosi, “Suhayl va Guldursun” (Sayfi Saroyi), “Muhabbatnoma” (Xorazmiy), “Gul va Navro‘z” (Lutfiy yoki Haydar Xorazmiyga nisbat beriladi) “Yusuf va Zulayho” (shoir Durbekka nisbat beriladi) kabi yirik asarlar o‘zbek mumtoz adabiyotini yangi bosqichga olib chiqdi.

XV asrning ikkinchi yarmidagi o‘zbek mumtoz adabiyotining yuksalishi Alisher Navoiy nomi bilan ham bog‘liq. Navoiy do‘sti Husayn Boyqaro va boshqa mashhur zamondoshlari – adabiyot va san’atning benazir vakillari bilan hamkorlikda davr adabiyoti, san’ati, madaniyati va ma’naviyatining rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shdi. Navoiy yaratgan asarlar nafaqat o‘z davri, balki butun o‘zbek va jahon adabiyotining betakror javohiriga aylandi hamda keyingi davr adabiyoti taraqqiyoti uchun zamin yaratdi.

O‘ylab ko‘ring:

Temuriylar davrida adabiyotning taraqqiy etishi faqat hukmdorlarning san’atga xayrixohligi bilan bog‘liqmi yoki buning boshqa sabablari ham bor deb o‘ylaysizmi?

MUSTAQIL ISH

Tarix va boshqa fanlardan olgan bilimlaringiz asosida, Markaziy Osiyoning Temuriylardan keyin XIX asr ikkinchi yarmigacha bo‘lgan taraqqiyotining eng muhim uch xususiyatini ajratib ko‘rsating. Nima uchun aynan shu xususiyatlarni muhim deb hisoblashingizni izohlang.

XVI asr boshlariga kelib temuriylar davlati inqirozga yuz tutdi va hokimiyat shayboniylar, keyinchalik ashtarxoniylar qo‘liga o‘tdi. Toj-taxt uchun kurashlar oqibatida yuzaga kelgan ziddiyatlar Markaziy Osiyoda xonliklarning paydo bo‘lishiga olib keldi. Bu davrdagi siyosiy-ijtimoiy o‘zgarishlar, murosasiz kurashlarga qaramay, davr ziyolilari, ilm-fan egalari, adabiyot va san’at vakillarining yangilikka intilishlari o‘lkada madaniy hayotning to‘xtab qolishiga imkon bermadi, xususan, adabiyotda yangicha yo‘nalishdagi asarlar, yangi adabiy janrlar paydo bo‘ldi, mavjudlari taraqqiy etdi.

Davrning ijtimoiy-siyosiy va adabiy-madaniy hayoti, xalqning turmush tarzi, hukmdorlarning murakkab va ziddiyatli faoliyati haqida qimmatli ma’lumotlar beruvchi “Boburnoma” (Zahiriddin Muhammad Bobur, XVI asrning birinchi yarmi), “Shayboniynoma” (Muhammad Solih, XVI asrning birinchi yarmi), “Abdullanoma” (Hofiz Tanish Buxoriy, XVI asrning birinchi yarmi), “Ubaydullanoma” (Muhammad Amin Buxoriy, XVIII asr) kabi **memuar va tarixiy-biografik asarlar** yuzaga keldi. Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asari an’analari asosida **tazkirachilik** rivojlandi.

tazkira – adiblar yoki badiiy ijodga aloqador shaxslarning hayoti va ijodi haqida ma’lumotlar beruvchi asar

Tahlil qiling:
Tarixiy, memuar asarlar va tazkiralar tarixiy jarayonlarni o‘rganishda qanday ahamiyat kasb etadi?

tasavvuf – islom dinida insonni ruhiy va axloqiy jihatdan komillik sari yo‘llovchi ta’limot, shariatga amal qilib nafsini poklab, axloqni takomillashtirib taqvodorlik bilan yashash

Bu davrda yaratilgan adabiyot namunalarida ijtimoiy, siyosiy, ma’rifiy, axloqiy mavzular aks etgan bo‘lsa-da, ishq, xususan, **ilohiy ishq** madhi mumtoz adabiyotning asosiy mavzu mundarijasini tashkil etadi. Shu nuqtayi nazardan Alisher Navoiy, uning zamondoshlari va keyingi davrlarda yashagan ijodkorlar asarlaridagi ramziy obrazlarning mazmun–mohiyatini tasavvuf ilmisiz tushunib bo‘lmaydi.

Xil’atin to aylamish jonon qizil, sorig‘, yashil,
Shu’layi ohim chiqar har yon qizil, sorig‘, yashil.
Alisher Navoiy

xil’at – qimmatbaho to‘n

Tasavvufiy asarlarda oshiqning go‘zal yorga murojaati orqali Allohga bo‘lgan ilohiy ishq kuylanadi:

Qayu til birla, ey jono, sening vasfing bayon aylay,
Tilim lol-u ko‘zum giryon, so‘ngaklarni nihon o‘rtar.
Mashrab

so‘ngak – suyak

Albatta, hamma g‘azallarni ham ilohiy ishq mavzusida yaratilgan deb bo‘lmaydi. Yor ishqida yozilgan, shuningdek, **hasbi hol** yo‘nalishidagi –

muallifning hayoti, kechinmalari, ruhiy holatini bayon qiluvchi go‘zal asarlar ham bizgacha yetib kelgan.

Guliston ichra kirsam holima sarv-u suman yig‘lar,
Qilur bulbul fig‘on-u nolalar birla chaman yig‘lar.
Eshitsalar mani boshimga tushgan muncha savdoni,
Biyobonlarda Majnun, tog‘ ichinda Ko‘hkan yig‘lar.
Mujrim Obid

XVII asr va undan keyin o‘zbek adabiyotida siyosiy va ijtimoiy muammolarni tanqid ostiga olgan **satira va yumor** yo‘nalishi ham rivojlandi. Masalan, Turdi Farog‘iy o‘z asarlarida xalqning parokanda bo‘lishiga sababchi beklarni tanqid ostiga oladi, ularni birlashishga chaqiradi:

Tor ko‘ngulluk beklar man-man demang, kenglik qiling,
To‘qson ikki bovli o‘zbek yurtidir, tenglik qiling.
Bir yaqodin bosh chiqorib, barcha bir to‘ng‘a kirib,
Bir o‘ngurluk, bir tirizlik, yaqo, yenglik qiling.

yaqo – yoqa
o‘ngur – chuqur
tiriz – tepa

Bu davrda **didaktik adabiyot** an’analari ham davom ettirildi. Xojaning (XV asr oxiri – XVI asrning birinchi yarmi) “Miftoh ul-adl” (“Adolat kaliti”), “Gulzor” asarlari, Xo‘janazar Huvaydoning (XVIII asr) “Rohati dil”, Gulxaniyning (XVIII asr oxiri – XIX asr boshi) “Zarbulmasal” singari asarlari bu davrda yaratilgan pandnoma asarlarga misol bo‘la oladi.

LOYIHA

Guruhlarda ishlang. Markaziy Osiyoning XIV–XIX asrning ikkinchi yarmidagi taraqqiyoti tendensiyalaridan birini ajratib oling va uning adabiyotga ta’sirini misollar yordamida ochib bering.

ALISHER NAVOIY (1441–1501): “XAMSA”. “SADDI ISKANDARIY” DOSTONI

Mavzuni o‘rganish jarayonida:
– “Saddi Iskandar” dostonidagi asosiy obrazlar va ramzlarni tahlil qilamiz;
– Alisher Navoiy haqidagi bilimlarimizni umumlashtiramiz.

Alisher Navoiyning rassom Mahmud Muzahhib ishlagan portreti, XVI asr

* * *

“Turk nazmida chu men tortib alam,
Ayladim ul mamlakatni yakqalam”.

Alisher Navoiy

* * *

“Alisherbek naziri yo‘q kishi edi. Turkiy til bila to she’r aytubturlar, hech kim oncha ko‘p va xo‘b aytqon emas. ... Ahli fazl va ahli hunarg‘a Alisherbekcha murabbiy va muqavviy ma’lum emaskim, hargiz paydo bo‘lmish bo‘lg‘ay”.

Zahiriddin Muhammad Bobur

* * *

“Mir Alisher turk tilining o‘lgan jasadig‘a Masih anfosi bila ruh kiyurdi”.

Husayn Boyqaro

Eslang:
Alisher Navoiy siymosi aks etgan qanday asarlarni o‘qigansiz yoki tomosha qilgansiz? Bu asarlarda Navoiy qanday inson sifatida gavdalangan?

Tahlil qiling:
Yuqoridagi iqtiboslarni o‘qing. Alisher Navoiyning o‘zbek adabiy tili, adabiyoti va madaniyati ravnaqi uchun qilgan xizmati nimalarda ko‘rinadi? Husayn Boyqaro nega Alisher Navoiyni Masihga o‘xshatmoqda?

Navoiy merosi

Alisher Navoiy o‘zidan ulkan adabiy va ilmiy meros qoldirgan. Uning jami 22 ming baytdan ziyod g‘azal, ruboiy, qit’a, tuyuq va boshqa janrlardagi lirik asarlari Navoiyning o‘zi tartib bergan to‘rt kitobdan iborat “Xazoyin ul-maoniy” (“Ma’nolar xazinasi”) majmuasiga jamlangan. Devonning har bir kitobiga inson umrining fasllariga mos ravishda nom berilgan. Navoiyning fors tilida Foniy taxallusi bilan yozgan she’rlari alohida “Devoni Foniy”ga yig‘ilgan.

Navoiyning eng yirik epik asari – “Xamsa” besh dostonni o‘z ichiga oladi.

Navoiyning tasavvufiy qarashlari, inson, tabiat va hayot haqidagi fikrlari qushlar tili va sarguzashtlari orqali majoziy tarzda “Lison ut-tayr” (“Qush tili”) dostonida bayon qilingan. “Arba’in” (“Qirq hadis”) asarida esa Muhammad (s.a.v.) hadislari she’riy yo‘l bilan sharhlangan.

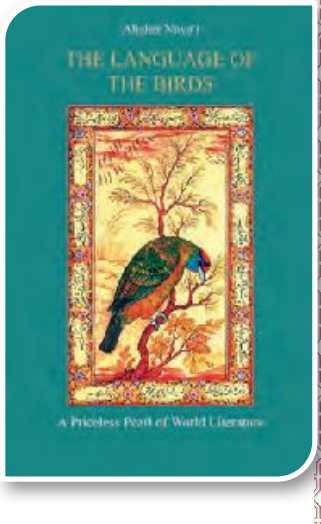
Mutafakkir o‘zigacha yashagan va zamonasining mashhur kishilari hayoti haqidagi qimmatli ma’lumotlarni, hayotiy kuzatishlari va tajribasini “Majolis un-nafois” (“Nafis majlislar”) asarida umumlashtirilgan. Uning tilshunoslik, adabiyotshunoslik hamda tarixga oid asarlari ham adabiy san’at, milliy madaniyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etgan.

GURUHLARDA ISHLAYMIZ

Quyi sinflarda yoki mustaqil tarzda Navoiyning qaysi asarlarini o‘qigansiz? O‘qigan asarlaringiz haqidagi bilimlaringizni umumlashtiring va quyidagi jadvalni to‘ldiring.

Asar nomi	Janri, yo‘nalishi	Ahamiyati

Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” (“Qushlar tili”) asarining xorijiy tillardagi nashrlari

“XAMSA”:
“SADDI ISKANDARIY” DOSTONI

Xamsachilik an’analari

Sharq xalqlari adabiyotida “Xamsa” (“Beshlik”) yaratish an’anasini XII asrda yashagan ozarbayjon shoiri Nizomiy Ganjaviy boshlab bergan. Uning 30 yildan oshiq vaqt davomida fors tilida yozgan besh dostoni shoir vafotidan so‘ng yaxlit to‘plamga birlashtirildi va “Panj ganj” (“Besh xazina”) deb yuritila boshlandi. Nizomiydan keyin Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy va boshqa ko‘plab ijodkorlar an’anani davom ettirib, o‘z “Xamsa”larini yaratdilar.

An’anaga ko‘ra, “Xamsa”dagi birinchi doston falsafiy va axloqiy masalalarni qamrab olishi, ikkinchi va uchinchi dostonlar Xusrav va Shirin hamda Layli va Majnun muhabbati haqida, so‘nggi ikki doston esa shoh Bahrom va Iskandar Zulqarnayn sarguzashtlari haqida bo‘lishi lozim edi. Mazkur an’anani davom ettirgan holda Alisher Navoiy 1483-1485-yillarda ilk marotaba turkiy tilda o‘z “Xamsa”sini yaratadi. Navoiy “Xamsa”si quyidagi dostonlarni o‘z ichiga oladi:

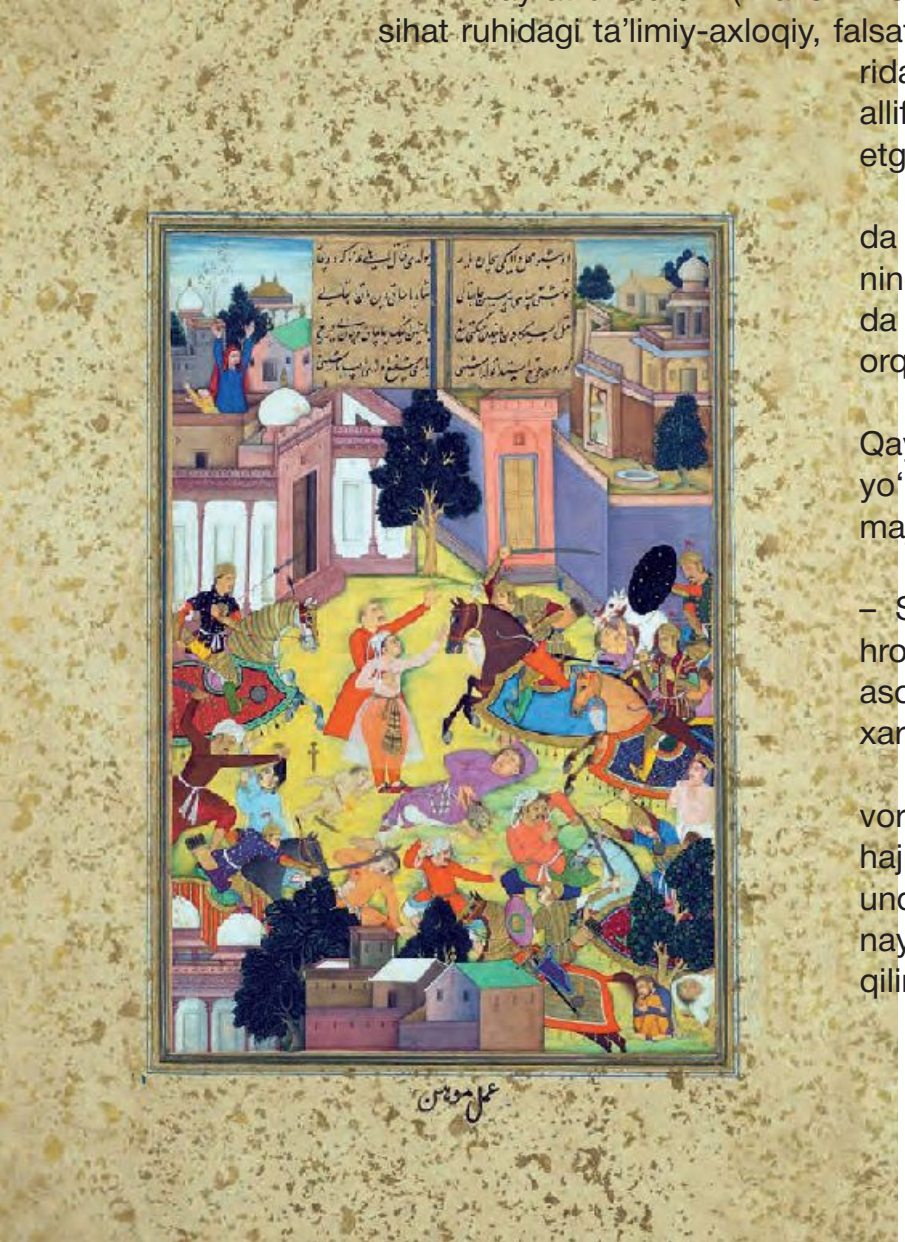
– “Hayrat ul-abror” (“Yaxshi kishilarning hayratlanishi”) – pand-nasihat ruhidagi ta’limiy-axloqiy, falsafiy doston bo‘lib, unda Navoiy davridagi xalq turmushi, urf-odatlari, muallifning diniy va axloqiy qarashlari aks etgan;

– “Farhod va Shirin” – bu dostonda Navoiy Chin shahzodasi Farhodning go‘zal arman malikasi Shirin ishqida ko‘rsatgan qahramonliklari bayoni orqali komil inson masalasini ko‘taradi;

– “Layli va Majnun” – arab yigiti Qaysning Layloga pok muhabbati, ishq yo‘lida majnun (devona) bo‘lishi orqali majoziy ishq sirlari aks ettiriladi;

– “Sab’ayi sayyor” (“Yetti sayyora”) – Sharqda keng tarqalgan shoh Bahrom (Bahrom Go‘r) haqidagi afsona asosida yaratilgan ishqiy-sarguzasht xarakteridagi doston;

– “Saddi Iskandariy” (“Iskandar devori”) – “Xamsa”ning yakunlovchi va hajm jihatdan eng yirik dostoni bo‘lib, unda ma’rifatli shoh Iskandar Zulqarnaynning sarguzashtlari haqida hikoya qilinadi.

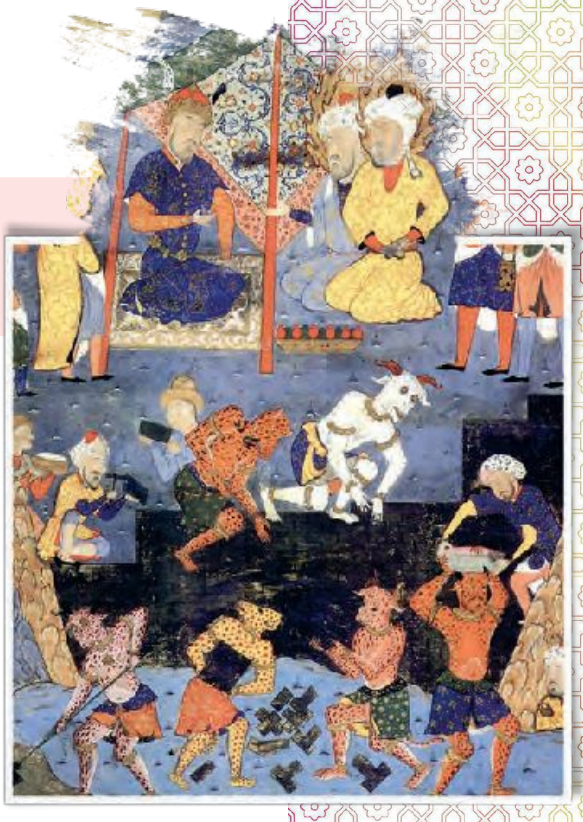
Iskandar kim?

Eslang:
Iskandar Zulqarnayn haqida nimalarni o‘qigansiz yoki eshitgansiz?

Quyida ensiklopediyadan olingan ma’lumot bilan tanishib chiqing.

Zulqarnayn (arab. – “ikki shoxli”) – musulmonlar orasida tarqalgan qadimiy rivoyatlarga ko‘ra, dunyoning Chin(Xitoy)ga qadar yerlarini zabt etib, u yerda ya’juj va ma’juj yo‘liga ulkan to‘siq qurgan podshoh. Ayni vaqtda ham Sharq, ham G‘arb hukmdori ekani yoki tojining ikki cheti shoxsimon bo‘lganidan shunday deb atalgan, deb taxmin qilinadi. Qur’oni Karimda Zulqarnaynning yer yuzida haqni qaror toptirish uchun qilgan sa’y-harakatlari bayon etilgan (18:83-102). Ba’zi islom tadqiqotchilari Qur’oni Karimda zikr qilingan Zulqarnaynni Makedoniyalik Aleksandrning o‘zi deb va ba’zilari Hazrat Ibrohim alayhissalomdan ilgari yashab o‘tgan butunlay boshqa bir shaxs deb talqin etishadi.

“O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi”dan

Zulqarnaynning devor qurdirishi. XVI asr Eron miniatyurasi.

Darbant qal’asi devori (Dog‘iston, Rossiya). Ayrimlar shu devorni Zulqarnayn devori deb hisoblashgan.

Asarni o‘qish davomida o‘ylab ko‘ring:
Alisher Navoiy nega bu syujetga murojaat qilib, o‘z talqinini yaratgan bo‘lishi mumkin? Asarni o‘qib bo‘lgach, sinfda shu savolni muhokama qiling.

“Saddi Iskandariy” dostonining tuzilishi

Muqaddima (1–14-boblar)	Asosiy qism (15–83-boblar)	Xotima (84–89-boblar)
– Allohga hamd; – Muhammad (s.a.v) vasfi (na’t); – “Xamsa”ning yozilish tarixi; – ustozlar madhi; – Sulton Husayn Boyqaro va uning o‘g‘li shahzoda Badiuzzamon ta’rifi; – qadimgi Eron shohlari tarixi.	– Iskandar voqealari bayoni. Tuzilishi: – Iskandar hayotidan bir voqea; – voqeada ko‘tarilgan axloqiy muammoga oid mulohazalar; – hikoyat; – Arastu va Iskandar suhbati.	– Husayn Boyqaro va uning farzandlari ta’rifi; – hakimlar (donishmandlar) ta’rifi; – ukasi Darveshaliga nasihatlar; – xulosa.

Dostonning qisqacha mazmuni

Dostonning asosiy qismi voqealari Iskandarning tug‘ilishidan boshlanadi. Rum mamlakatining shohi Faylaqus Tangridan farzand so‘raydi. Bir kuni ovdan qaytar ekan, shaharga kiraverishdagi vayronada yangi tug‘ilgan chaqaloq va o‘lik onani uchratadi. Shoh o‘likni dafn ettirib, chaqaloqni o‘ziga farzand qilib oladi va unga Iskandar deb nom beradi. Shoh Iskandarning ta’lim-tarbiyasiga katta e’tibor beradi va Arastuning otasi Naqumojisni unga ustod qilib tayinlaydi. Iskandar toj-taxt va boylikka emas, balki ilm-fan va olijanob fazilatlarga muhabbat ruhida ulg‘ayadi.

Faylaqus vafot etgach, valiahd sifatida taxtni Iskandar egallashi kerak edi, lekin u taxtga chiqishga oshiqmaydi. Xalq uning shoh bo‘lishini qattiq talab qilib turib olgandan keyingina Arastu unga toj kiydiradi. Iskandar xalq oldiga shart qo‘yib, kimning arz-dodi bo‘lsa, shohni o‘zi bilan teng ko‘rib, ahvolini aytishini so‘raydi.

Iskandar taxtga o‘tirgach, adolat bilan mamlakatni boshqara boshlaydi. Xalqni ikki yillik xirojdan ozod etadi, adolat mezoni asosida ko‘plab mamlakatlarni egallaydi, ko‘p mamlakatlar shohlari unga xiroj to‘lashga rozi bo‘lishadi. Eron shohi Doro esa bunga rozi bo‘lmaydi va xiroj mojarosi bu ikki shoh o‘rtasida ixtilofning paydo bo‘lishiga olib keladi. Urush boshlanadi. Urush boshlanadi. Doroning noiblari xiyonat qiladilar va Doro yarador holda Iskandar qo‘liga asir tushadi. O‘limi oldidan xiyonatkorlarni jazolash, uning qarindosh-urug‘lariga ozor bermaslik va qizi Ravshanakka uylanishni Iskandarga vasiyat qiladi. Iskandar Doroning barcha vasiyatlarini ortig‘i bilan ado etadi, Doroni izzat-ikrom bilan dafn qiladi.

Iskandar Eronni egallagach, jahonni fath etishga kirishadi. Doro o‘rnini egallagan jahon podshosi sifatida ko‘plab o‘lka podsholariga xat

yozib, mamlakatda adolat va osoyishtalik o‘rnatmoqchi ekanini va shunga mos holda o‘z ixtiyorlari bilan unga taslim bo‘lishlarini so‘raydi. Aksariyat podsholar unga bo‘yin egib keladilar. Faqat Kashmir, Hind va Chin xoqonlarigina unga bo‘ysunishni istamaydilar.

Iskandar ustozi Arastu maslahati bilan jahongirlik yurishlarini boshlaydi. Dastlab Balx, Moxon, Marv, Zobul, Isfahon shaharlarini oldingidan ham obod va ma’mur etib, Xurosonda Hirot, Movarounnahrda esa Samarqand shaharlarini bunyod etadi. So‘ng Kashmirga Malluga qarshi qo‘shin tortadi.

Iskandar sehrgarlari bilan mashhur bo‘lgan Kashmir shahrini tilsimlangan holda topib, tilsimni hikmat ahli yordamida juda osonlik bilan yechadi. Mallu bu ahvolni ko‘rib, mamlakatni tashlab qochadi. Iskandar Kashmir ahliga omonlik berib, bir muddat bu yerda yashaydi. Mallu ibn Mabok mag‘lub va yarador holda Iskandar oldiga taslim bo‘lib keladi hamda undan kechirim so‘raydi. Iskandar uzrini qabul qiladi. Ko‘p o‘tmay, Mallu vafot etadi. Iskandar uning vasiyatiga binoan qizi Mehrnozga uylanadi, o‘g‘li Feruzni Kashmirga podsho qiladi. Tez orada Hind va Chin xoqonlari ham Iskandarning sha’n-u shavkatiga tan berib, unga jangsiz taslim bo‘ladilar.

Iskandar Mag‘rib diyorini fath etib, o‘z vatani – Rum tomonga ot surganda, yo‘lda Qirvon diyori ahli unga Ya’juj va Ma’juj zulmidan panoh istab murojaat qiladilar. Iskandar bu yerda olti oy davomida ikki tog‘ orasida mashhur Saddi Iskandariyni bunyod etib, Ya’juj va Ma’juj balosini daf qiladi

Iskandar yer yuzini egallagach, dengiz sirlarini ham bilish uchun uzoq safarga chiqadi. Shishadan sandiq yasab, ummon tubiga tushadi va ko‘plab ajoyibotlarni ko‘radi. Ammo safardan qaytishda xastalanadi va tutingan onasi Bonuga o‘g‘illikni o‘rniga qo‘ya olmaganidan uzr so‘rab, maktub yozadi. Mazkur maktub butun dunyoni zabt etsa-da, oxir-oqibat u dunyoga hech bir narsasiz, ochiq qo‘l bilan ketayotgan, bu olamga shoh bo‘lgandan ko‘ra onadek buyuk zotga qullik qilish sharafi yuksakroq ekanini anglagan ulug‘ jahongirning iqrornomasi edi. Yetti faylasuf hakim – Aflotun, Suqrot, Balinos, Buqrot, Hurmus, Farfinyus va Arastu Iskandarning onasiga ta’ziya bildirgani keladilar.

Shuhrat Sirojiddinov, Dilnavoz Yusupova va Olimjon Davlatovning “Navoiyshunoslik” darsligidan

Tahlil qiling:

Dostonning asosiy voqealari bayonida Iskandarga xos qanday sifatlarni kuzatish mumkin? Navoiy bosh qahramonga bu xususiyatlarni singdirish bilan qanday maqsadlarni ko‘zlagan deb o‘ylaysiz?

SADDI ISKANDARIY
(dostondan parchalar)

XXV

Iki jahondor muxolafatidin jahon ahli xirmanig‘a balo barqi etgani va iki yor muvofaqatidin ul tutashqon o‘tqa rahmat yomg‘uri yog‘ib, shu’lasin past etgani.

Mazmuni: Ikki jahondor kelishmovchiligidan jahon ahli xirmoniga balo chaqini tushgani va ikki do‘st ittifoqligidan u yongan o‘tga rahmat yomg‘iri yog‘ib, urush alangasini so‘ndirgani.

Nasriy bayoni
(Inoyat Maxsumov nusxasi asosida Mavjuda Hamido- va to‘ldirib nashrga tayyorlagan)

Eshittimki, Chingiz-u Xorazmshoh,
Adovatqa chun bo‘ldilar kinaxoh.

Buzuldi jahon ulcha maqdur erur,
Netay sharhin aytib, chu mashhur erur.

Eshitishimcha, Chingiz va Xorazmshoh bir-biri bilan dushmanlik urushini boshlagan ekanlar. Qudratlari yetgancha jahonni buzdilar. Bu hammaga ma’lum va mashhur bo‘lgani uchun sharhini yozib o‘tirmayman.

Eslang:
Chingizxon kim edi? Tarixda Chingizxon va Xorazmshoh o‘rtasidagi ixtiloflar qanday dahshatli oqibatlarga sabab bo‘lgan?

Hamonoki Chingiz topib zafar,
Aning mulkini qildi zer-u zabar.

Ne kishvar arokim maqom ayladi,
Chekib tig‘i kin, qatli om ayladi.

Tushub mavjg‘a bahri jabborliq,
Ayon aylabon mavji qahhorliq.

Ato o‘g‘lig‘a yig‘labon: “hoy-hoy!”
Qizig‘a ano tortibon: “voy-voy!”

Hayot uyiga marg solib xalal,
Amon raxnasin mahkam aylab ajal.

Bu jangda Chingiz zafar qozonib, Xorazm o‘lkasini ostin-ustin qilib tashladi. Qaysi shaharni qo‘lga kiritgan bo‘lsa, u yerdagi odamlarning hammasini tig‘dan o‘tkazdi.
U zulm dengizini mavjlantirib, qahr-u g‘azabini avjga chiqazdi.

O‘lim kishilarning hayot uyiga kirishlariga to‘sqinlik qilar, ajal esa omonlik yo‘lini bekitib tashlagan edi.

Tahlil qiling:
Chingizxonning zulmini tasvirlash uchun shoir qanday o‘xshatish va metaforalarni qo‘llagan? Bu tasvir vositalari misralar g‘oyasini ochishda qanday ahamiyat kasb etmoqda?

Magar Shom mulkida erdi bu hol
Ki, iki rafiqi mavaddat xisol.

Qazodin birov dastgiri bo‘lub,
Birov yo‘qki, kofir asiri bo‘lub.

Ko‘zidin oqar qonlaridin ikov,
Yudilar ilik jonlaridin ikov.

Tilab har biri aylamak ibtido
Ki, jonin yana birga qilg‘ay fido.

Bu holatda qotil chekib tig‘i qatl
Birisiga qildi ayon big‘i qatl.

Yana bir boshin ochib, etmay haros,
Ayon ayladi yolborib iltimos.

Ki: “Avval mening boshima tig‘ sur,
Chu men o‘ldum, ul dam aning
bo‘ynin ur!”

Munga chunki mayl etti o‘lturgali,
Boshig‘a jafo tig‘i tekurgali.

Ochib boshin ul bir ham aylab havas,
Nekim erdi avvalg‘ig‘a multamas.

Bular har bir – ul bir uchun qayg‘uda,
Bu holatda Chingiz emish uyquda.

Tushiga kirar bu ikki yor ishi,
Muni ko‘rgach aytur anga bir kishi

Ki: “Kechgil xaloyiqqa ozordin,
Vafo o‘rgan ushbu iki yordin.

Sanga kinavar bo‘lsa Xorazmshoh,
Ul ishtin jahon ahlig‘a ne gunoh?”

Iki shoh kini jahonni buzub,
Iki zor mundoq vafo ko‘rguzub.

Chu uyg‘ondi uyqusidin qahramon,
O‘lumdin xaloyiqqa berdi amon.

Shom mamlakatida bo‘lsa kerak, shunday bir voqea yuz berdiki, do‘stlik fazilatiga ega bo‘lmish ikki o‘rtoq tasodifan birovga bandi bo‘lib, birov emas, kofir qo‘liga asir tushib qoldilar. Ikkovining ko‘zlaridan yosh o‘rniga qon oqar, ikkovlari ham jonlaridan umidlarini uzgan edilar. Zero, zolim bularning har ikkisini qatl etmoqchi edi. Lekin biri ikkinchisidan avvalroq qurbon bo‘lishni istar edi. Maqsad – jonni o‘z do‘stiga fido qilmoq edi.

Bir mahal qotil tig‘ini qinidan sug‘urib, birinchisiga urmoqchi bo‘lgan edi, ikkinchisi boshini yalang qilib, o‘limdan qo‘rqmay: “Avval mening boshimga tig‘ sol, meni o‘ldirgach, uning bo‘ynini chopar-san!” – deb yolvordi.

Ikkinchisini o‘ldirmoqchi bo‘lib, uning boshiga jafo tig‘ini ko‘targan edi, avvalgisi o‘limni havas qilgandek boshini ochib: “Avval meni o‘ldir!” deb yalina boshladi. Bularning har biri o‘z do‘sti uchun qayg‘uda ekanida Chingiz uyquda bo‘lib, yuqoridagi voqea uning tushiga kirdi.
Shunda, voqea guvohi bo‘lgan bir kishi Chingizga:
– Ushbu ikki do‘stdan vafo o‘rganib, xaloyiqqa ozor berishdan voz kech! Xorazmshoh senga dushman bo‘lsa, buning uchun jahon xalqining nima gunohi bor? – dedi.
Ikki shohning xusumati jahonni buzib turganda, darhaqiqat, bu ikki do‘st bir-biriga shu xilda vafo ko‘rsatdi. Shu asnoda uyqusidan uyg‘ongan Chingiz xaloyiqqa o‘limdan omonlik berdi.

O‘ylab ko‘ring:
Muallifning ikki do‘st haqidagi lavhani Chingizxon tushida tasvirlashi sababini qanday izohlaysiz?

Iki yor-u qotilda ul mojaro
Ki, om o‘ldi baxshish so‘zi xalq aro,

Qilib erdi kofirg‘a dog‘i asar,
Yetishti qulog‘iga chun bu xabar.

Qilib raf’ ko‘nglidin ozorni,
Eshib qildi ozod iki yorni.

Iki shoh chun bo‘ldilar kinaxoh,
Jahon ahli bo‘ldi sarosar taboh.

Vale iki darveshning himmati,
Muvofiqlig‘i yumni xosiyati.

Ki, qildilar isor joni hazin,
Ko‘tardi jahon ahlidin tig‘i kin.

Kishi aylasa rifq yumnin havas,
Anga to abad ushbu tamsil bas.

Ikki do‘st bilan qotil o‘rtasida bo‘lgan bu mojaro xalq ichida yaxshilik timsoli bo‘lib qoldi.

Bu xabar kofirning qulog‘iga yetib, ko‘ngli yumshadi-da, ozor berishdan qo‘l silkib, ikki do‘stning oyoq-qo‘lini yechib, ularni ozod qildi.

Ikki shohning bir-birlariga qilgan adovatidan jahon ahli boshdan oyoq xarob bo‘lib turganda, ikki darveshning himmati va ahilligi hamda o‘z hazin jonlarini birlarini bir-birlariga nisor qilishga tayyorligi tufayli, jahon ahlining boshidan dushmanlik tig‘i ko‘tarildi.

Agar, kishi do‘stlikni havas qilsa. unga ushbu masal mangu o‘rnak bo‘lib qolajak.

O‘ylab ko‘ring:
Navoiy bu xulosa orqali nima demoqchi?

Chingizxon yurishlari.
XVI asr fors miniatyurasi

1. Ikki do‘stning sadoqatiga qanday baho berasiz? Do‘stlik siz uchun qanday tuyg‘u?

2. Nima uchun dostonda Chingizxon va Xorazmshoh o‘rtasidagi kelishmovchiliklarga o‘rin berilgan, deb o‘ylaysiz? Bu ixtilofning Iskandar va Doro munosabatlariga qanday aloqasi bo‘lishi mumkin?

3. Iskandarning “noahilchilik va urushga qarshi hamma uchun maqbul va foydali bir qoida topiladimi?” degan savoliga Arastu shunday javob beradi: “Nizodan foyda ham, zarar ham chiqishi mumkin. Modomiki, bu ishning janjalsiz hal bo‘lish imkoniyati yo‘q ekan, unda dushman ustidan g‘alaba qozonishga ko‘zi yetsa, u paytda olishishga bel bog‘lasa durust. Lekin unga kuchi yetmasligini his qilsa, unday vaqtda nasihat bilan kifoyalanib qo‘ya qolgani yaxshiroqdir”.

Sizningcha, Arastuning fikrlarini hozirgi zamon uchun ham qabul qilish mumkinmi?

LXVIII

Iskandarning Mag‘rib diyori fathidin so‘ngra Rumg‘a azm etganida Ya’juj zulmidin Qirvon navohisi xalqining tazallum qilg‘oni va aning ul balo raxnasini berkitgali sad tarhi solg‘oni va muhandisvash me’morlar va handasaoyin sangkorlar shihobkirdor raja bila sad o‘rnig‘a rang to‘kmak va Atoridxayol ustodlar va Zuhalosor haddodlar ganch o‘rnig‘a ro‘yi mahlul va ohak eriga po‘lodi masqul quyub sad uchin falak toqig‘a etgurganlari

Mazmuni: Iskandarning Mag‘rib diyori fathidan so‘ng Rumga azm etganida, Qirvon o‘lkasining xalqlari Ya’juj zulmidan shikoyat qilgani va uning balo rahnasini bekitish uchun sad chekish rejasini tuzgani. Muhandisvash me’morlar, handasa asosida tosh bosib, temir erituvchi olovkorlar sad chekiladigan yerga reja bilan rang to‘kib, Atorud xayol ustozlar va Zuhal monand temirchilar ganch o‘rnida eritilgan rux va ohak o‘rniga yaltiroq po‘lat quyib, sadning boshini falak toqiga yetkizganlari

Dabiri raqamsanji farxundaroy,
Bu nav’ o‘ldi kofur uza mushksoy

Ki, chun oldi shohi sipehrihtishom,
Bori mulki mag‘ribni andoqki kom.

Hamul bul’ajab xayl-u nodir guruh
Ki, fikridin erdi xaloyiq sutuh.

Alar sarfarozikim erdi asir
Ki, shah lutfi bo‘ldi anga dastgir.

Mute’ o‘ldi-yu qulluq etti qabul,
Yo‘q ulkim, bori xayli ham bo‘ldi qul.

Shah ul mo‘rlarni qilurg‘a halok
Dedi: “Otlanib xalq bevahm-u bok,

Tuzub charga, solsunlar ul nav’ sho‘r
Ki, ul dasht aro qolmasun jinsi mo‘r”.

Tabarruk fikrli donishmand oq qog‘ozga qora siyoh bilan shunday yozadi:
Shunday qilib, falak hashamatli shoh butun mag‘rib yerlarini o‘z muddaosidek fath qilib oldi. U hammani hayron qoldirgan, hech yerda ko‘rilmagan g‘aroyib insonlar xayli – guruhini ko‘rdi. Ularning boshlig‘ini asir qilib oldi. Shohning lutfi-marhamati bilan ozod etilgan yovvoyilar boshlig‘i tobe bo‘lib, shohga o‘zini xizmatkor deb e’lon qildi. Ugina emas, uning butun qavmi ham shohning qullariga aylandi. Shundan so‘ng, shoh chumolilarni qirib tashlash haqida buyruq berdi: “Butun xalq shijoat bilan otlanib, saf tortib, shunday bosqin yasasin va ur-yiqit ko‘tarsinki, u dashtda bironta ham chumoli qolmasin!” dedi.

sad – g‘ov, devor
handasa – geometriya
Atorud – Merkuriy sayyorasi
Zuhal – Saturn sayyorasi
Qirvon – qadimiy Eron viloyatlaridan biri

Iskandar nima uchun chumolisimonlarni yo‘q qilishni buyurdi? Uning asir tushganlarga bunday munosabati adolatdanmi?

Hamul xayli vahshiy qilib iltimos,
Dedilarki: “Ey shohi gardunasos!

Alar bo‘lmay, emin emas jonimiz
Kim, ul mo‘rlardur nigahbonimiz

Ki, og‘irdurur bizga uyqu base,
Quloq solki, a’jubadur bu base

Ki, o‘n kecha-kunduz tak-u po‘dabiz,
Yana o‘n kecha-kunduz uyqudabiz.

Chu uyqug‘a borduq alardur hisor,
Yovutmaslar elni yamin-u yasor”.

Buni eshitib, haligi vahshiylar guruhi iltimos qilib aytdilarki:
“Ey, falakmaqomli shoh! Ular bo‘lmasa bizning jonimiz xatarda qoladi, chunki chumolilar bizning qo‘riqchimizdirlar. Axir bizlarning uyqumiz odatdan tashqari og‘ir bo‘ladi, bu juda ham ajoyib, quloq solsangiz, aytib beramiz. Biz o‘n kecha-kunduz yugur-yugur qilamiz-u, o‘n kecha-kunduz uyquda bo‘lamiz. Biz uxlagan paytimizda chumolilar qo‘rg‘on bo‘lib, atrofimizni o‘rab yotadilar; o‘ngdan ham, so‘ldan ham hech kimni yaqin keltirmaydilar”.

? *Devsifatlarning vazifasi va shohga iltimosini qanday baholaysiz?*

Chah ul nuktadin barmog‘in tishladi,
Alar qatlin ul elga bag‘ishladi.

Yana istadi ko‘rmak aylab yurush,
Iki tog‘kim erdi oltun-kumush.

Dedilar hamul qavm aylab duo
Ki: “Bo‘lsa unut yaxshi, bu muddao

Kim, ul tegraga bormoq oson emas,
Ne oson emas, balki imkon emas

Ki, o‘n kunchilik yo‘ldur ul iki tog‘,
Bu yerdinki, holo, qilursen surog‘.

Vujudi aning bizga bordur yaqin,
Vale ko‘rmamishbiz, desak so‘zni chin.

Ne biz ko‘rmagi birla toptuq murod,
Ne bizdin ulug‘lar dog‘i berdi yod.

Nedinkim, yo‘lida xatar ko‘pturur,
Yuz urg‘on kishiga zarar ko‘pturur.

Topilmas eti kunchilik yo‘lda suv,
Giyohiki butmishdur – erur og‘u.

Shoh bu gapni eshitib, barmog‘ini tishladi, u mana shu el tufayli chumolilarni qatli om qilish niyatidan qaytdi. Yana ikkita oltin-kumush tog‘ni ko‘rish maqsadida yurish qilmoqchi bo‘ldi. Bu gal ham haligi qavmlar duo qilib:
“Bu muddaoning unut bo‘lgani yaxshi! – dedilar, – u atrofga borish oson emas, oson u yoqda tursin, borishning hech imkoniyati ham yo‘q. U ikki tog‘gacha bu yerdan o‘n kunlik yo‘l bo‘lib, u joyni topmoq uchun yana surishtirish kerak bo‘ladi. Uning qandayligi bizga ma’lum, lekin to‘g‘risini aytganda, biz ham uni o‘z ko‘zimiz bilan ko‘rmaganmiz. Na biz ularni ko‘rib maqsadga erishdik va na bizdan avvalgi kattalarimiz bu haqda bizga ma’lumot berdilar. Chunki u yo‘lda juda ham xatar ko‘p bo‘lib, unga kirgan odam ziyon-zahmatsiz chiqmaydi. Yetti kunlik yo‘lgacha suv topilmaydi; vodiyda bitgan o‘simliklar esa butunlay zaharlidir.

Isiq xayli ul nav’ aylar hujum
Ki, esgach nasim anda aylar samum.

Qilur qaysi elkim esar mu’tadil,
Agar bor esa ajdaho muzmahil.

Yana qolg‘on uch kunchilik yo‘lki bor,
Yilondur hamul dasht aro ulki bor.

Erur kafcha-u, af’i-yu ja’fari,
Bo‘lub har bir ul ganjning ajdari.

Alarg‘a tuman mingdin ortuq adad,
Tuman ming demay, balki behadd-u ad.

Agar pashsha bo‘lsa alarg‘a zalil,
Bo‘lub etsa bir nish, andoqki pil.

Yilon bordur anda – eshitgil bu so‘z
Ki, odam o‘lar, chun anga solsa ko‘z.

Erur bu baliyatdin o‘tmak mahol,
Nekim ayladuk sharh, bu erdi hol”.

Shah ul so‘zni chun istimo‘ ayladi,
Hamul yon borurg‘a vido‘ ayladi.

Dedi: “Ul taraf azm etardin murod,
Tamoshodin etmak edi o‘zni shod.

Emas erdi maqsud oltun-kumush
Ki, bo‘lg‘ay kishi muncha mehnatqa
to‘sh.

Tamoshog‘a yo‘l chunki bog‘liqdurur,
Aning azmi tarki yarog‘liqdurur.

Tamoshodin ar bo‘ldi qat’i nazar,
Ne himmat bo‘lurkum, tilab siym-u zar.

Bu naqd istay o‘lmoq ravon ul taraf,
Vale naqdi jonini qilmoq talaf.”

Chu ul azmdin forig‘ o‘ldi bilkul,
Ul el iltifotig‘a qo‘ydi ko‘ngul.

Bu yerda garmsel shamollar shunday hujum bilan esadiki, bu shamol teggan zahoti kishi halok bo‘ladi. U yerning hatto mo‘tadil hisoblangan shamoli esganda ham ajdaho bo‘lsa mahv etadi. U dashtning qolgan uch kunlik yo‘li esa hammasi ilonzordan iboratdir. Ular kafcha, af’i, ja’fariy kabi zahardi ilonlar bo‘lib, har biri u yerdagi xazinalarni poylaydigan ajdaholardir. Ularning soni ming, o‘n mingdan oshadi, o‘n ming qayoqda, balki u ilonlarning son-sanog‘i yo‘q. Agar ular pashshaga andak zahar soladigan bo‘lsalar, shishirib fildek qilib yuboradilar. Eshitib qo‘ying, u yerda yana shunday ilonlar ham borki, unga ko‘zi tushsa, odam o‘ladi. Mana shu balolardan omon o‘tib ketmoq ko‘p maholdir. U yerda qanday ahvol bo‘lsa, biz shunigina sharhladik, xolos”.

Shoh bu so‘zlarni eshitarkan, u tarafga borishga xayr-ma’zur qilib aytdi: “U tomonga borishdan maqsadimiz tamosho qilib, o‘zimizni shodlantirish edi. Oltin-kumush uchun bormoqchi emas edikki, tag‘in shunchalik zahmatlarga o‘zimizni duchor qilsak. Modomiki tamoshoning yo‘li berk ekan, u tarafga borishni tark etmoq ma’qulroqdir. Agar tamoshodan kechiladigan bo‘lsa, oltin-kumush uchun u tomonga borish, mol-dunyo istab har tarafga o‘zni urish jonni halokatga uchratish bo‘ladiki, bu tadbirli odamning ishi emas!”
U tarafga borish xayolidan batamom voz kechgan shoh u elning iltifotiga minnatdorchilik bildirdi. Hammasiga izzat-hurmat ko‘rsatdi va lutf-karamlar qildi:

Karam aylab etti rioyat base,
Bori topti shahdin inoyat base.

Alarni makonig‘a ozim qilib,
Necha kimsa lekin mulozim qilib.

O‘z ollinda asrab g‘arobat uchun,
Eshikda shukuh-u mahobat uchun.

ularning barchasi shohdan ko‘p inoyatlar ko‘rdi. Shoh u qavmni o‘z makonlariga jo‘natdi. Eshikda haybat bilan savlat to‘kib turishi va ularning qo‘rqinchli ko‘rinishidan odamlar ajablanishi uchun vahshiylardan bir qanchasini Iskandar o‘zi bilan birga olib qoldi.

?

Oltin-kumush tog‘ yo‘li tasviriga e’tibor bering. Bu manzildagi qiyinchiliklar orqali Navoiy nimaga ishora qilayotgan bo‘lishi mumkin?

Chu mag‘ribni osudahol ayladi,
Yana azmi savbi shimol ayladi.

Tengiz aylabon qat’-u tog‘ artilib,
Yurur erdi yo‘l Rum azmi qilib.

Hamul turki chin, yo‘qki chiniy g‘izol
Ki sherafkan erdi qilurda jidol.

Solib shoh ko‘ngliga o‘z shavqini,
Chekib bo‘ynig‘a zulfining tavqini.

Mag‘rib yerlarini tinchitgach, Iskandar yana shimol tomonga qarab yo‘l oldi. U dengiz kechib, tog‘ oshib, Rumga tomon yo‘l bosar edi. Haligi, jang-jadalda sherlarni zabun qiladigan go‘zal Chin qizi, balki Chin ohusi shohning ko‘ngliga o‘z shavqi-muhabbatini, bo‘yniga esa zulfining zanjirini solib qo‘ygan edi.

Bo‘lub shoh matlub-u marg‘ubi ham,
Ne matlub-u marg‘ub, mahbubi ham.

Aning birla tun-kun bo‘lub jur’akash,
Borur erdi o‘z mulkiga shod-u xush.

Guzargohi Rus-u diyori Farang,
Qayu yerga etgach, o‘tub bedarang.

O‘tar chog‘da mobayni g‘arb-u shimol,
Tilab dod jam’e parokandahol.

O‘kush nola aylab tazallum bila,
So‘rub shoh alarni tarahhum bila.

Dedilarki: “Shoho, jahondor bo‘l,
Qadar qudrat-u charxmiqdor bo‘l!

Jahon mulkiga berding obodlig‘,
Jahon ahlig‘a adl ila shodlig‘.

Shohning matlub-u marg‘ubi ham, sevgan mahbubi ham shu bo‘lib qolgan edi. O‘sha bilan tun-u kun may ichar, o‘z mamlakatiga tomon shod-u xurramlik bilan borar edi. Rus va Farang yerlarini bosib o‘tarkan, hech qayerda to‘xtamadi. G‘arb bilan Shimol yerlarining oralig‘idan o‘tish chog‘ida u yerning odamlari parishon holda kelib, shoh haqiga duo qilarkan, nola-yu zor bilan shohdan adolat va marhamat so‘radilar. Shoh ularga tarahhum aylab, hol-ahvol so‘radi.

Shunda ular dedilarki:
“Ey, shoh! Jahonning hukmroni bo‘l! Qismatdan hukm yurgizib, qudratda falak darajasiga yet!

Diyoreki adling anga etmamish,
Diyor ahlini shodmon etmamish.

Hamonoki bu marz ila bum erur,
Dog‘i bu necha zor-u mazlum erur”.

Dedi shah: “Bu kishvar nedindur xarob,
Eliga nedin tushti bu iztirob?”

Dedilarki: “Bu mulkning bir hadi,
Hamono erur Qirvon sarhadi,

Kim, ul mulk g‘arbig‘a moyildurur,
Aro yerda bir tog‘ hoyildurur

Kim, ul tog‘din nari ofot erur,
Ul ofotdin nari zulmot erur.

Bu nav’ etti voqif xabar berguchi
Ki, zulmatning andindurur bir uchi.

Erur tog‘-u zulmat aro vodiye
Ki, yo‘l eltmas ul taraf hodiye.

Ne zulmat – jahannam, ne vodiy – saqar
Ki, ya’juj xaylig‘a bo‘ldi maqar.

Ne ya’jujkim, yuz tuman, ming balo,
Biz ul yuz tuman ming balodin jalo.

Alarni Haq o‘z qahridin xalq etib
Ki, ko‘p elga bedod alardin etib.

Erur ishlarin vasf qilmoq mahol
Kim, ul vasfdin nutq erur gung-u lol.

Taaddud aro yo‘qturur sonlari,
Yana sonsiz oyini nuqsonlari.

Qad uzra yoyilmish parokanda soch,
Biri bir qarishdur, biri o‘n quloch.

Dema soch, xoshok-u xas ma’dani,
Libos andin aylab borining tani.

Quloq iki yondin bo‘lub birga juft,
Najas tanlarin ko‘zdin aylab nuhuft.

Jahon yerlarini obod qilding, dunyo kishilariga adolat va shodlik bag‘ishlading. Lekin hali sening adolating yetmagan joylar, adlingdan shodmon bo‘lmagan ellar ham bor. Masalan, mana shu joy va shu joyning bechora – ezilgan xalqlari o‘shalar jumlasidandir”.
“Bu mamlakat nima sababdan xarobalikka uchragan?” dedi shoh. – “Xalqi nima uchun bunchalik iztirobda?”
Ular aytdilarki:
“Bu mamlakatning bir cheti o‘zing ko‘rgan Qirvon o‘lkasi chegarasiga tutashadi. O‘sha chegaraning g‘arbrog‘ida ikki o‘rtada bir tog‘ qad ko‘targan. O‘sha tog‘ning orqasi ko‘p ofatli joylardir. U ofatlarning nari yog‘i butunlay zulumot – qorong‘ilikdan iboratdir. Bu masaladan xabardor odamlarning aytishicha, dunyodagi qorong‘ilikning boshi o‘sha yerda emish. Bu tog‘ bilan zulumot o‘rtasida bir vodiy bo‘lib, yo‘l boshlovchilar u tarafga bora olmaydilar. U zulumot emas – jahannamdir, vodiy emas – do‘zaxdir. Qisqasi, u yer – ya’juj degan maxluqlarning qarorgohidir. Bu ya’juj deganimiz yuz ming tuman balodan iborat bo‘lib, biz shu behisob balolardan qochganlarmiz. Ular xudoning g‘azabidan yaratilgan, juda ko‘p xalqlarga ulardan zulm yetgan. Ularning qilmishlarini aytib tugatish qiyin, ularni bayon qilishga til ham gung va lol-dir. Ularni hisoblamoqchi bo‘lsangiz, son-sanog‘i yo‘q, zarar va shikastlari esa, behisobdir.

Ularning parishon va parokanda sochlari butun badanlariga yoyilgan bo‘lib, biri bir qarich bo‘lsa, ikkinchisi o‘n quloch keladi.

Kelib g‘ul barmog‘i barmog‘lari,
Vale dev tirnog‘i tirnog‘lari.

Yomon yuzlari rangi behad sarig‘,
Qizil tuklar anda safodin arig‘.

Biaynih ko‘z andoqki – maymun ko‘zi,
Vale shum har qaysi mal’un ko‘zi.

Burun ichlarin til bila pok etib,
Topib lazzat, o‘zni tarabnok etib,

Aningdekki, mabraz ariturda el,
Solurlar ani xoli aylarga bel.

Og‘izdin to‘ng‘uzdek chiqib iki tish,
Vale yerni qozmoq alar birla ish.

Ne yerniki ul tishlar etti taboh,
Qiyomatqacha butmay andin giyoh.

Takallumda hashv ulcha imkon kelib,
Og‘iz barchasida zanaxdon kelib.

Tushub har birining iki emchagi,
Va gar xud tishisi, va gar erkagi.

Hamul tog‘ undur, aningdekki, vahm
Qila olmoyin ko‘ktin avjini fahm.

Iki yuz anga sof-u yilmon qayo,
Nima butmay andin nechukkim iyo.

Iki yonikim hech topmay gusil,
Bo‘lub Qof atrofig‘a muttasil.

Bu mobayn alarning tarabxonasi,
Bu tog‘ o‘ylakim Qof domonasi.

Vale davrakim bo‘yla ko‘rguzdi Qof,
Topib nasx qofi kibi har shikof.

Bo‘lub fosil ul toqqa bir dara,
Ubur etgali ul guruhi shara.

U soch emas, xas-xashak uyumi, hammasining tanasidagi liboslar ham shu sochlardangina iboratdir. Bir juft quloqlari ikki yondan jirkanch tanalarini yopib turadi. Barmoqlari alvasti barmog‘iga, tirnoqlari esa dev tirnog‘iga o‘xshaydi. Xunuk yuzlari sap-sariq bo‘lib, qizil tuklaridan poklik hazar qiladi. Ko‘zlari baayni maymunning ko‘zini eslatadi, lekin har biri shayton ko‘zidek shumshuk.

Burunlarining ichini tillari bilan yalab “tozalab” lazzatlanganlaridan o‘yin-kulgi qiladilar. Ularning bu harakatlari xalojoyni tozalash vaqtidagi kishilarning kurak solishiga o‘xshaydi. Og‘zidan to‘ng‘iz tishlariga o‘xshagan ikki tish chiqib turadi, ular bu tish bilan yer ham qaziydilar. Ular qayerni tishlari bilan qazisalar, qiyomatgacha u joydan giyoh unmaydi. Gap-so‘zlari boshdan oyoq g‘avg‘o-yu surondan iborat bo‘lib, og‘izlari xuddi o‘raga o‘xshaydi. Erkagining ham, urg‘ochisining ham ikki emchagi osilib yotadi.

Ularning makoni bo‘lmish tog‘ shu qadar vahimaliki, uning balandligini osmondan farq qilib bo‘lmaydi. U tog‘ning ikki yoni taqir, qoyasi qilichdek o‘tkir, qiya toshlardan iborat bo‘lib, u yerlarda hech narsa bitmaydi. Ikki yoni uzluksiz cho‘zilib borib, Qof tog‘iga tutashadi. Shu o‘rtalik bularning makoni, bu tog‘ xuddi “qof” harfining etagiday tutash, lekin “qof” shu xilda aylanma bo‘lsa-da, nasx xatidagi “qof” harfi kabi bir yoriq joyi bor.

Alar yilda solib iki qatla sho‘r,
Chiqib tog‘ shikofidin andoqki mo‘r.

Bizing shahr-u vodiy sori yoyilib,
Ne bedodkim mumkin o‘lg‘ay, qilib.

Kelur chog‘ alar, biz firor aylabon,
Vatandin jalo ixtiyor aylabon.

Borimizg‘a ul nav’ bechoraliq,
Solib tog‘-u vodiyda ovoraliq.

Nekim topib ul qavm talon etib,
Bori shahr-u kishvarni vayron etib.

Kishi topsalar aylab oni halok,
Taloshib yemakka etin zavqnok.

Mavoshini elturga yaksar surub,
Vatangahlarig‘a degin yetkurub.

Zaxira emakdinki mavjud o‘lub,
Alar zulmidin barcha nobud o‘lub.

Yemak birla xud mutlaqo to‘ymayin
Va gar to‘ysa ham donaye qo‘ymayin

Borin aylabon naql bungohqa;
Budur arzimizkim, deduk shohqa”.

Dedi shahki: “Ul nopisandida xayl,
Qachonkim qilurlar sizing sori mayl,

Nechuk sizg‘a ma’lum o‘lur ul balo
Ki, andin burunroq qilursiz jalog‘?”.

U tog‘ning orasida bir dara bo‘lib, bu ochko‘zlar guruhi shu yerdan o‘tib yuradi. Ular har yili ikki marta shu tog‘ oralig‘idan chiqib, xuddi chumolidek hamma yoqni bosib, g‘ala-g‘ovur qiladilar. Bizning shahar va dalalarimizga yoyilib, hech kutilmagan jabr-jafolarni qiladilar. Ular keladigan chog‘da biz qochib, vatanni tashlab ketishga majbur bo‘lamiz. Bizning hammamiz qiyinchilikka tushamiz va tog‘, cho‘llarda sarson-sargardon kezamiz. U qavm nima ko‘rsa, shuni talab, butun shahar va mamlakatni vayron qiladi. Odamni qo‘lga tushirsalar, uni o‘ldirib, go‘shtini zavq bilan talashib yeydilar. Qoramollarning hammasini haydab, o‘z yurtlariga olib ketadilar. Yeyishga g‘amlagan hamma zaxiralarimizni ham talon-toroj-u nes-nobud etadilar. Ular yegan bilan mutlaqo to‘ymaydi, agar to‘ysa ham qolgan ozuqalarning hammasini bir dona qoldirmay, o‘z omborlariga tashib olib ketadi. Podshohga arzimiz shuki, bizni ana shu ofatdan qutqarsang”.

Shoh aytdi:
“U yoqimsiz to‘da sizning tarafingizga kelmoqchi bo‘lganda, u baloning kelayotgani sizga qanday ma’lum bo‘ladiki, ular yetib kelmasdanoq siz qochib qolasiz?”

Navoiy ya’juj-ma’jujlarni, ularning yashash makonini tasvirlash uchun qanday vositalardan foydalanmoqda? Bu vositalar qay darajada ya’juj-ma’jujlarni yaqqol tasavvur qilishga yordam beradi?

Dedilar: “Bu tog‘ekim ul qavmi shum,
Aning ul yuzida qilurlar hujum.

Bu sori bo‘lur chog‘da sahronavard,
Qilur charx oyinasin tiyra gard.

Qachon bo‘lsa ul tiyra gard oshkor,
Bo‘lur tiyra bizlarga ham ro‘zgor”.

Dedi shah: “Qachon bo‘lg‘ay ul ish
chog‘ig‘?”
Dedilar: “O‘tub bir necha kun dog‘i”.

Eshitgach bu so‘z dovari choraras,
Alar chorasin qilmoq etti havas.

Topib berk manzil, tusharga panoh,
Hamul marz aro qildi oromgoh.

Dedilar ul el yuz tazarru’ bila,
Janobida ushbu tavaqqu’ bila

Ki: “Bizga necha baxtdin yo‘q navo.
Nechuk ko‘rgabiz el gazandin ravog‘

Shah ar munda maskan qilur, qilmasun,
Alarni jahon ahlidek bilmasun

Ki, nogah biri etsa ul qavmning,
G‘anim o‘trusida ne yuz-u, ne ming,

Bataxsiskim yuz tuman ming balo
Ki, bu kishvar o‘lgay alardin to‘lo.

Etishgay borining boshida g‘azab,
Bori el qonin ichgani tashnalab”.

Dedi shahki: “Siz bizga qayg‘urmangiz
Va lekin bu kishvararo turmangiz.

Toshing har neyingiz bo‘lsa aylab shitob
Ki, bu mulk aro qolmasun rishtatob

Ki, Tengriga ul dam tavakkal qilay,
Alar fikrin aylay, nechukkim bilay”.

Alar chiqtilar mulkdin xonako‘ch,
Vale qilmadi shohi farzona ko‘ch.

Ular dedilar: “U shum maxluqlar mana bu tog‘ning narigi yuzidan bosib kela boshlaganlarida, sahroni kezib o‘tmaslaridanoq osmon oyinasini qop-qora chang-to‘zon bosib ketadi. Qachonki shunday qora to‘zon ko‘rinsa, bizning kunimiz ham shunday qora bo‘ladi”.
Shoh aytdi: “U ish yana qachon bo‘lishi mumkin?”
“Bir necha kun o‘tgandan so‘ng yuz beradi”, - dedilar.
Tadbirli hakam bu so‘zni eshitgach, maxluqlarning chorasini ko‘rishga bel bog‘ladi. Qo‘nish uchun bir yopiq joy topib, o‘sha yerga joylashdi. U xalq yuz iltijo bilan shoh janoblariga dedilarki:
“Bizga baxtdan hech umid yo‘q ekan, boshqa kishilarning zararlanishini qanday ravo ko‘ramiz? Agar shoh bu yerda maskan qilmoqchi bo‘lsa, qilmasin. U maxluqlarni jahon xalqidek, deb bilmasin. Agar banogoh u qavmdan birontasi kelib qolsa, uning qarshisida yuz va ming g‘anim pisand emas. Xususan, bu balo yuz ming bo‘lib, ko‘pligidan bu mamlakatni boshdan oyoq bosib ketadi. Hammasining miyasi g‘azab bilan to‘la, hammasi xalq qonini ichishga tashnalabdirlar”.
Shoh aytdi: “Siz bizga qayg‘urmangiz, lekin o‘zingiz ham bu o‘lkada turmangiz. Nima narsangiz bo‘lsa, hammasini shitob bilan tashib olingiz; bu mamlakatda bir uzuq ipingiz ham qolmasin. Tavakkalni xudoga qilib, qo‘limdan kelgancha ularni yo‘q qilish chorasini ko‘raman”.
Odamlar o‘z joylaridan budshudlarini ko‘chirib ketdilar. Lekin qahramon shoh ko‘chmadi.

Iskandar vahshiylar zulmiga qarshi qanday siyosat qo‘llamoqchi deb o‘ylaysiz?

Dedi, davrig‘a qozdilar har fariq,
Ochuq xandaq, ammo bag‘oyat amiq.

Kishilar yibordiki, har marz-u bum,
Farang o‘lsun-u Rus, yo Shom-u Rum.

Nekim bo‘lsa me’mori chobukxayol,
Yana dog‘i ustodi nozukxayol.

Yana korgarlar, bori charbdast,
Balo raxnasin qilg‘udek sangbast.

Uning buyrug‘i bilan u joyning atrofiga bir qator ochiq va g‘oyat chuqur xandaqlar qazildi. Farangdanmi, Rusdanmi, Shomdanmi, Rumdanmi – qaysi o‘lkadan bo‘lmasin, o‘tkir fikrli me’morlarni, nozik tushunchali ustalarni, chapdast va baquvvat ishchilarni, toshdek mustahkam balo raxnasi qura oladigan kishilarni topib kelish uchun vakillar jo‘natdi.

O‘ylab ko‘ring:
Sizningcha, ya’juj-ma’jujlardan himoya taktikasi zamirida qanday g‘oya mujassam?

Mis-u ro‘y-u qal’i, birinj-u temur,
Yana qo‘rg‘oshun birla tol-u ko‘mur.

Qilib necha yuz ming teva uzra soz,
Yana necha ustodi ohangudoz.

Muhayyo qilib ehtimom aylabon,
Borin jahd ila tezgom aylabon.

Eturgaylar ul yerga borini bot,
Bori butti shoh aylagach iltifot.

Chu nekim keraklik edi, bo‘ldi rost,
Aningdekki doroyi davrong‘a xost.

Anga tegru har kun o‘zi otlanib,
Hamul tog‘ domonasin aylanib.

Solib iki ming sangburi bedarang,
Kamar uzra kesmak uchun taxta sang.

Bori zo‘rdast ichra po‘loddek,
Qotig‘ xora kesmakda Farhoddek.

Alar xorani bemadoro kesib,
Madorosiz ul tog‘da xoro kesib.

Mis, qalay, birinj (bronza), temir, qo‘rg‘oshin va tol ko‘mirgacha tayyorlab, ularni necha yuz ming tuyalarga ortib va qancha temir erituvchi ustalarni topib – muhayyo qilib, g‘ayrat bilan hammasini tez va jadal bu yerga yetkazishlari kerak edi. Xuddi shunday bo‘ldi: hamma ish davron shohi buyurgandek bajarildi va tayyorlandi. Ungacha har kuni shohning o‘zi otlanib, u tog‘ etaklarini ko‘zdan kechirib kelar edi. Ikki ming toshkesar usta sur’at bilan tog‘ orasidagi yaxlit toshlarni kesishga kirishdi. Ularning har birining qo‘li po‘latdek kuchli, qattiq toshlarni kesishda Farhoddek zabardast edi. Ular bu tog‘dagi toshlarni tinmay-tinchimay kesar edilar.
G‘ov solish – sad bog‘lash uchun shu qadar ko‘p asbob-uskuna yig‘ildiki, ularning qanchaligini bilishga aql ojizlik qilar edi. Nimaiki kerak bo‘lsa, hammasi muhayyo qilingach, xuddi kutib turgandek,

Yig‘ib oncha asbob bog‘larg‘a sad
Ki, taxminidin ajz topib xirad.

Chu har ne keraktur muhayyo bo‘lub,
Hamul tiyra gard oshkoro bo‘lub

Ki, ya’juj azmig‘a erdi nishon,
Bo‘lub mehr nurig‘a zulmatfishon.

Yig‘ishturdilar elni taklif ila,
Kivurmakka xandaqqa taxvif ila.

Suruldi gala dog‘i xandaq sari
Ki, jonliq nima qolmadi tashqari.

Kamingahda besh ming nabardozmoy,
Nihoni qo‘yub shohi farxundaroy

Ki, bir dastburd aylabon oshkor,
Qilurg‘a hamul saydlardin shikor.

Alar ichra o‘n vahshiyi mag‘ribiy,
Qamish xayli ichra teraklar kibi.

Bu savdo alarni chu marbut etib,
Kelib xandaq ahlini mazbut etib.

Bu holatda chiqti guruho guruh
Ki, ya’jujdin to‘ldi sahroyu ko‘h.

Chiqib bo‘yla holatda ahli kamin,
Aningdekki, titrab zamon-u zamin,

Alar xaylig‘a o‘zlarin urdilar
Ki, tig‘ ostida ko‘pni o‘lturdilar.

Bu yanglig‘ chu ko‘rdi alar dastzo‘r,
Xayol aylakim, tushti daryog‘a sho‘r.

Qo‘yub borcha to‘sh-to‘shdin ul elga yuz
Ki, kasratlaridin to‘lub tog‘-u tuz.

Aningdek nabard oshkor ettilar
Ki, ul xayl ishin iztiror ettilar.

Ne o‘q-u qilichdin birisiga bok,
Ne o‘q-u qilichkim bo‘lurdin halok.

haligi aytilgan qora to‘zon namoyon bo‘ldi. Bu o‘sha ya’jujlarning kelayotganidan nishona bo‘lib, quyosh yuzini ham qorong‘ilik qoplagan edi. Binobarin, xavfdan saqlanish uchun hamma kishilarni yig‘ib, xandaqlarga kirishga taklif qilindi. Barcha podalarni ham haydab kelib, xandaqqa qamaldi, tashqarida hech bir jonivor qolmadi.

Saodatli shoh pistirmaga besh mingta mardi maydon jangchini kiritib qo‘ydi. Ular to‘satdan hujum qilib, haligi keladigan maxluqlarni ovlashi kerak edi. Bu jangchilar orasida yuqoridagi Mag‘rib vahshiyzodlaridan ham o‘ntasi bo‘lib, bularning har biri boshqa askarlarga nisbatan qamishzordagi terakdek gavdali edi. Bo‘lajak mojaro mag‘ribiylarni g‘oyat qiziqtirgan holda, ular xandaqda yashiringan kishilarni muhofaza qilar edilar.

Shu payt birdan guruh-guruh bo‘lib kelayotgan ya’jujlardan tog‘ ham, sahro ham to‘lib ketdi. Ana shu zamonda to‘satdan pistirmadagi polvonlar chiqib, butun yer-u ko‘kni larzaga solib, o‘zlarini u maxluqlarga urdilar; tig‘ bilan chopib, birmunchasini halok qildilar. Ya’jujlar bunday zo‘ravonlikka duch kelgach, hamma yoq xuddi daryodek to‘lqinlanib ketdi, ya’ni ular ham birdan qarshi hujumga o‘tdilar. Lekin ular shunchalik ko‘p ediki, tog‘ ham, cho‘l ham – hamma yoq ular bilan to‘la edi. Bu maxluqlar shunday urush boshladilarki, tezda Iskandar jangchilarini esankiratib tashladilar.
Ular o‘q va qilich kabi qurollarga parvo qilmas, o‘q-qilichgina emas, halok bo‘lishdan ham qo‘rqmas edilar.

Itik tig‘din har nechakim o‘lub,
Hamul tig‘din ham itikrak bo‘lub.

Alar ham ko‘p elni halok aylabon,
Halok aylaganni xo‘rok aylabon.

Otidin muborizni yiqqon zamon,
Yiqilg‘och, taloshib tugatmak hamon.

Demonkim yebon jism-u qolabni ham,
Ne jism-u ne qolabki, markabni ham.

Ajabroqki, ne xasm-u ne o‘z debon,
Yiqilg‘onni filhol uzushub yebon.

Bu yanglig‘ki aylab nabard ul sipoh,
Ko‘p el bo‘ldi oqshomga tegru taboh.

Base ul jamoatdin o‘lturdilar
Ki, to o‘zni xandaqqa yetkurdilar.

Chu parxoshdin qolmayin jonlari,
Kirib jon arosig‘a qo‘rg‘onlari

O‘kush rev ila hisn azmi qilib,
Hamul devvash xalqdin ayrilib.

Bular aylagach rev ila tarki razm,
Alar ham qilib tog‘-u sahrog‘a azm.

Tong otquncha oshubu g‘avg‘o bila,
Qalin it masallik alolo bila.

Bori og‘zida telba itdek yolin,
Adadda vale it tukidin qolin.

Chu hozir bo‘lub shah qoshig‘a sipoh,
Musibat tutub xayli g‘oyibqa shoh.

Qabul aylagan ish ko‘runub qatig‘,
Pushaymonlig‘i hech qilmay asig‘.

Chu ko‘shish sori topmayin hech yo‘l,
Zarurat urub chora zaylig‘a qo‘l.

Bilibkim, necha kun tahammul kerak,
Qilur ishda ko‘prak taammul kerak.

O‘tkir tig‘lar zarbidan qancha-dan-qanchasi qirilishiga qaramay, borgan sari dami qaytmas tig‘dan hujumga tashlanar edilar. Ular ko‘p kishilarni halok qildilar, halok bo‘lganlarni esa talashib yer edilar. Jangchi – muborizni otidan ag‘dargan zamon, o‘nggaltirmay, talashib-tortishib yeb bitirar edilar. Yiqilganning go‘shti va ichak-chanog‘ini yebgina qanoatlanmay, uning otini ham yeb bitirardilar. Eng qizig‘i shunda ediki, yiqilgan kim bo‘lmasin – dushmanmi yoki o‘zlaridanmi, bari bir, darhol tortqilashib yer edilar.

Shoh askarlari shu xilda kurash qilib, kechgacha ko‘plari halok va majruh bo‘ldilar. To xandaqqa kirguncha u jamoatdan ham ko‘pini o‘ldirdilar. Urushaverib jonlari qolmagan edi, nihoyat, jonlariga qo‘rg‘onlari ora kirdi. Turli hiyla va tadbir bilan amallab qo‘rg‘onga kirib olib, bu devvashlar hujumidan o‘zlarini qutqardilar. Bular ustalik bilan urushni tugatgach, ular ham tog‘-u sahroga qarab yo‘l oldilar. Tong otguncha g‘avg‘o-to‘polon bilan xuddi it singari uvlashib chiqdilar. Hammasining og‘zi xuddi quturgan itning og‘zidek ochiq bo‘lib, it tukidan ham ko‘p edilar. Omon qolgan askarlar shoh qoshiga kelganlarida, shoh o‘lgan va yo‘qolgan kishilarga ta’ziya izhor qildi. Bu boshlangan ish benihoya qimmatga tushgan bo‘lsa-da, ammo pushaymon qilgan bilan befoyda edi. Ular bilan urushib, g‘alaba qozonishning hech qanday oson yo‘li topilmagach, zarur choralardan biri sifatida, qancha vaqt sabr qilish, amalga oshiriladigan tadbirlarni ko‘proq o‘ylash kerak, degan qarorga kelindi.

Yemakdin chu xolidur ul marz-u bum,
Magar topmayin tu’ma ul xayli shum,

Yonib o‘z makonig‘a azm etsalar,
Qilib avd, kelgan sari ketsalar.

Etib ishga ul lahza nazzoraye,
Qila olg‘ay ul qissag‘a choraye.

Ham ushbu deyilgan kibi ul guruh
Nima topmog‘ondin bo‘lub chin sutuh.

Bori qildilar avd kelgan sari,
Dara ichra sig‘may kirib ichkari.

Alarg‘a chu yuzlandi ovoraliq,
Zamona unutti sitamkoraliq.

Shah otlandi ul xayli dono bila,
Razin royu aqli tovono bila.

Rikobida san’atgar el behisob,
Qilib ul dara sori bori shitob.

Chu ettilar, ermas edi ul dara,
Ochuq julgae erdi xo‘b-u sara.

Va lekin iki jonibi iki tog‘,
Nechukkim berib erdi ul el surog‘.

Iki tog‘ arosida massohi chust,
Yaqinroq yerin ayladi bozjust.

Bu joylarda yeyishga yaraydigan hech narsa bo‘lmasa, u yirtqich to‘dalar ovqat topolmagach, o‘z makonlariga qaytib ketsalar ajab emas.

Ana shu paytda diqqat-e’tibor va tadbir bilan bu ishga qo‘l urilsa va ularga qarshi chora ko‘rilsa bo‘ladi, dedi shoh. Haqiqatan, u maxluqlar xuddi aytilgandek, yeyishga hech narsa topilmagach, ojiz qolib, kelgan tomoniga qarab ketdi. Ular ko‘pligidan dara ichiga sig‘mas edilar. Ular shu tarzda ovora bo‘lib qaytgach, birmuncha vaqt bu taraflarga kelib, talon-toroj qilishni unutdilar.

Bu paytdan foydalanib shoh o‘z bilimdon kishilari, fikri o‘tkir, aqli to‘la olimlari bilan maslahatlashib, ishga kirishdi. Behisob hunarmand – san’atkorlarni atrofiga olib, dara tomonga qarab jadal yo‘l soldi. U yerga yetgach, ko‘rdilarki, juda go‘zal – ko‘rkam va keng vodiy ekan. Lekin ikki tomonida, xuddi u yurtning odamlari aytganidek, ikki tog‘ bor edi.

? *Quyida berilgan Iskandar devorining bunyod etilishi bilan bog‘liq lavhalarda o‘sha davrning qaysi sohalariga oid tajribalar umumlashgan?*

Tanob onchakim chektilar har sari,
Yaqinroq yeri erdi o‘n ming qari.

Nujum ahli soat qilib ixtiyor,
Kezib markab uzra shahi baxtiyor.

Buyurdiki to‘ktilar ul yerga rang,
Tushub qo‘ydi soat bila xora sang.

Gudozandalig‘ ichra ming korgoh,
Qilib, o‘ylakim ko‘ra tayyorgoh.

Tanob bilan yer o‘lchovchilar hamma yog‘ini tanob bilan o‘lchab ko‘rganlarida, eng yaqin yeri o‘n ming qari (o‘n kilometrga yaqin) ekani ma’lum bo‘ldi.
Munajjimlar yulduzlarga qarab, xosiyatli soatlarni aniqladilar. Baxtiyor shoh esa ot ustida yelib-yugurib, o‘sha yaxshi soatda u yerlarga rang to‘kib, reja solishga buyurdi

Muhandislar aylab fusunsozliq,
Masohat bila korpardozliq.

Bo‘lub korgarlar dog‘i ishda chust,
Raja jadvali birla pok-u durust.

Gach o‘rnig‘a mahlul etib haftjo‘sh,
Quyub yerga san’atgari saxtko‘sh.

Solib haftjo‘sh ustiga taxta tosh,
Bori jonibi tez bo‘lg‘on tarosh.

Qo‘pub yona ustodi Boniyhasab,
Qo‘yub toshni toshqa lab-balab.

Chu bir sath ul tosh hamvor o‘lub,
Yana ustida ish namudor o‘lub.

Chu tulig‘a o‘n ming qari erdi arz,
Binosig‘a besh yuz qari bo‘ldi arz.

Necha ming bu ish uzra ustod edi
Ki, san’atda banno-u haddod edi.

Qo‘yub ul sifat darz-bardarz tosh
Ki, bo‘lmay sari mo‘y anga darz fosh.

Yana erdi muzdur sondin fuzun,
Nechakim qiyos etsa ondin fuzun.

Bo‘lub olame bo‘yla san’atnamoy,
Kecha-kunduz ish qildilar olti oy

Ki, necha ming ustod-u san’atgari,
Tamom ettilar Saddi Iskandariy.

Muarrixdin ettim bu nav’ istimo‘
Ki, topti sad uch yuz qari irtifo‘.

Iki zina dog‘i yasab el sori
Ki, chiqqay quyidin ulus yuqori.

Yana kunguru burj etib qal’avor,
Temurlar bila aylabon ustuvor.

Yasab iki manzil nigahbon uchun,
Tashib tosh ko‘p sangboron uchun.

va boshlab, o‘zi poydevorning birinchi xarsang toshini qo‘ydi. Minglab qadoq ma’dan eritadigan korxonalar tayyorlanib qo‘yilgan edi. Muhandislar o‘z bilimlarini ishga solib, ham mayoqni yaxshilab o‘lchab, reja solgan edilar. Ishchilar ham tuzilgan reja va jadval asosida ishga kirishib, chaqqonlik bilan o‘z hunarlarini ko‘rsata boshladilar. Hunarmand ustalar ganch o‘rniga yetti xil ma’dan qotishmasini biriktirib yerga quydilar. Uning ustiga taxlangan toshlarni bosib, har tomonini tekislab, tarashladilar. Boniy shogirdlariga o‘xshagan ustalar ishga kirishib, tosh ustiga toshlarni labba-lab qilib silliqlab terar edilar. Toshlar bir qator tekislab terilgach, yana boz ustiga tosh bosar edilar. Devorning uzunligi o‘n ming, eni esa besh yuz quloch tengligida qurildi. Bu ishlarni bajarishda necha minglab temirchi va binokor ustalar o‘z hunar-u san’atlarini namoyon etdilar. Shu xilda tosh ustiga tosh qo‘yib, unda bir soch tolasidek darz qo‘ymay ishlandi. U yerda mardikor bo‘lib ishlaganlarning son-sanog‘i yo‘q, kishining xayoli qancha taxminlay olsa, shundan ham ko‘p edi. Butun olamning san’atkorlari (hunarmandlari) yig‘ilib, bu yerda olti oygacha kecha-kunduz tinmay ishladilar. Bular orasida bir necha ming ustoz hunarmandlar ham bor edi, shular hammasi bir bo‘lib, Saddi Iskandariyni (Iskandar devorini) tamom bitkazdilar.

Tarixchidan eshitishimcha, sadning balandligi uch yuz qari bo‘lgan. Sadning odamlar yashaydigan tomoniga sad ustiga chiqish uchun ikkita zinapoya ham ishlandi.

Qilib anda ta’yin necha yuz kishi
Ki, sad hifzi bo‘lg‘ay alarning ishi.

Chu sad bo‘ldi andoqki charxi kabud,
Jahonofaring‘a shah etti sujud.

Bu holatda ul xayli muhliksitez,
Solib dashtu vodiy aro rustaxez.

Etishtilar andoqki, ma’hud edi,
Burung‘icha un-shayn mavjud edi.

Balo raxnasin toptilar, o‘yla rust
Ki, tish birla tirnog‘lari bo‘ldi sust.

Dedi shohkim: “Sangboron qiling,
Balo xaylig‘a toshni parron qiling!”

Aningdek alar boshig‘a yog‘di tosh
Kim, ul toshdek tushti tuproqqa bosh.

Chu yo‘q erdi g‘avg‘olaridin asig‘,
Bo‘lub qatl toshidin andeshalig‘.

Yonib bir-birisiga aylondilar,
Chu sud etmadi jahd-u jidd – yondilar.

Er ahlig‘a har zulmkim surdilar,
Falakdin borig‘a evaz ko‘rdilar.

Bu bedodkim aylab ul qavm fosh,
Ne tong osmondin agar yog‘sa tosh.

Necha qatla mundoq topib go‘shmol,
Yana ul taraf boqmog‘ etmay xayol.

Bu oyin ila chun shahi purxirad
Ki, ya’juj daf’i uchun chekti sad.

Qilib xotirin jam’, qildi xirom,
Sipah birla yod aylab asli maqom.

Necha kun chu qat’ ayladi marz-u bum,
Yana bo‘ldi manzilgahi taxti Rum.

Sadning tepasiga yana qal’alarniki singari qubba va kunguralar ham yasalib, ular temir bilan mustahkamlandi. U yerga posbonlar uchun ham ikkita joy qilindi va dushmanni toshbo‘ron qilish uchun yuqoriga ko‘p toshlar yig‘ildi. Sadni muhofaza qilib – qo‘riqlab turish uchun ham bir necha yuz kishi tayinlandi. Sad xuddi osmondek bir inshootga aylangach, shoh buning shukronasi uchun yaratgan tangriga sajda qildi. Ish shu yerga yetganda, haligi halokatli maxluqlar yana dasht-u vodiylarga g‘ala-g‘ovur solib kela boshladi. Ular odatdagidek keldilar-u, ammo ovozlarida zaiflik mavjud edi. Ular balo rahnasining sad bilan bekitilganini ko‘rgach, tish bilan tirnoqlari susayib tinkalari quridi. Shoh shu paytda: “Toshbo‘ron qiling, balo to‘dasiga toshlarni oting!” – deb buyruq berdi. Ularning boshiga shunday tosh yog‘dirdilarki, boshlari xuddi shu toshlar kabi tuproqlarga tushaverdi. Ular qiy-chuv va to‘polon bilan ish chiqazolmagach, o‘lim toshlarining zarbidan tashvishlanib, hammalari bir-birovlariga o‘ralashgan-chuvalashgan holda, shoshib-pishib, kelgan taraflariga qarab jo‘nab qoldilar. Yirtqichlar u yerning odamlariga qancha zulm qilgan bo‘lsalar, shu zulmlarning hammasi o‘zlarining ham boshlariga tushdi. Bu maxluqlar tomonidan qilingan bezoriliklarga qaraganda, ular boshiga osmondan toshlar yog‘ilsa, ajablanarli emas! Necha marta shunday ta’zirlarini yegandan keyin, qaytib bu tomonga qarashni ham xayol qilmaydigan bo‘ldilar. Donishmand shoh ya’jujlarni daf etish uchun tadbirkorlik bilan shunday sad chekdi. Bulardan xotiri jam bo‘lgach, o‘z vatanini eslab askarlari bilan yo‘lga ravona bo‘ldi.

Ketur soqiy, ul jomi taqvishikan
Ki, ko‘nglumga tushmish havoyi vatan.

Tilarmen kezib rub’i atlolni,
Desam ranji g‘urbatdagi holni.

Mug‘anniy, chu toptim maqomimda kom,
Tuzat kom ila sen dog‘i bir maqom.

Qilib fahm ul ohangning rangini,
Yana tark etay sayr ohangini.

Navoiy, vatan bo‘ldi manzil manga,
Bu manzildin ammo ne hosil manga

Ki, har kimki bor erdi yor-u qarin,
Bo‘lubtur adam sori g‘urbatguzin.

Bir necha vaqt yo‘l yurgach, o‘z manziliga yetib, yana Rum taxtida maqom ayladi.

Ey soqiy, parhezdorlikni buzadigan may keltir! Zero, ko‘nglimga vatan ishtiyoqi tushib qoldi. Endi men bu vayrona dunyoni kezib, g‘urbatda chekkan ranj-mashaqqatlarimni bayon qilmoqchiman.

Ey, mug‘anniy! Men o‘z maqomimga kelib murodimga yetdim. Sen ham shu orzuga muvofiq bir maqomni kuyla! U kuyning mazmuni shunday ta’sir qilsinki, men bundan buyon ja-hongashtalikni mutlaq tark etay.

Ey, Navoiy! O‘z vataningda manzil tutding, lekin senga bu manzildan nima hosil? Axir qancha yor-do‘stlaring bo‘lsa, hammasi yo‘qliq, g‘urbat xonasiga ketdi-ku!

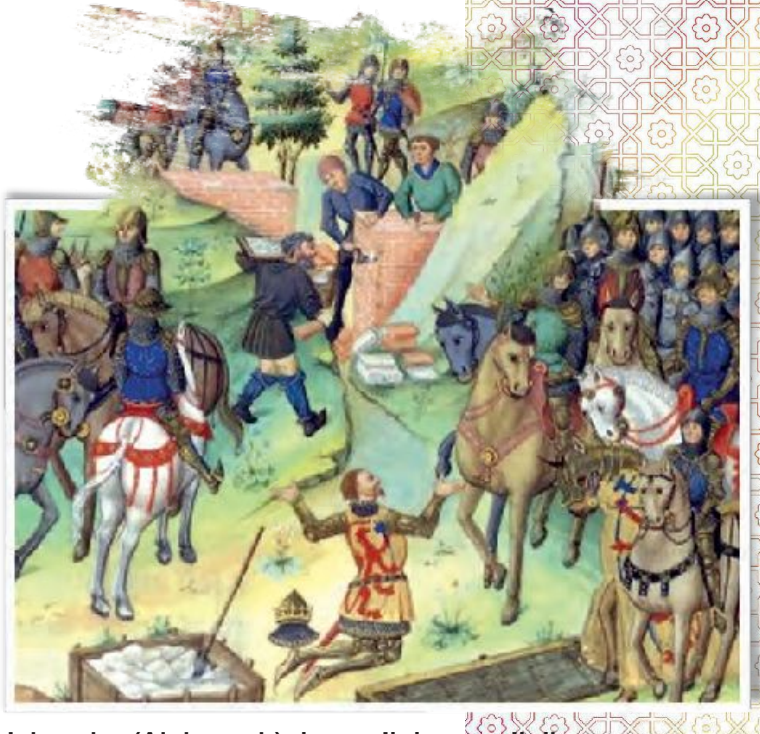
Yovuzlikni mahv etishdagi asosiy kuch nimada?

?

1. Sad (devor) nimaning ramzi deb o‘ylaysiz? Dunyodagi qaysi mashhur inshootlarni Iskandar devoriga tenglashtirish mumkin? O‘zingiz Iskandar devorini qanday tasavvur qildingiz?

2. Yovuzlik qaysi obrazlar mohiyatiga singdirilgan? Asarda yovuzlik va ezgulik kurashi qanday tasvirlangan?

3. Globallashuv davridagi qaysi tahdidlarni ya’juj-ma’jujlar zulmiga tenglashtirish mumkin?

Iskandar (Aleksandr)ning ya’juj va ma’jujlarga (Injilda – gog va magog) qarshi devor qurishi. XV asr miniatyurasi, Belgiya.

MUHOKAMA QILAMIZ

1. Sizningcha, Iskandar qanday obraz? Navoiy bu obraz orqali nimalarni ifodalamoqchi bo‘lgan? Asardan bosh qahramon xarakterini ochib beradigan o‘rinlarni toping.

2. Navoiy Iskandar obrazini yaratish orqali bugungi kun uchun ham muhim bo‘lgan qanday global muammolarni qo‘yadi?

3. “Saddi Iskandariy”dan biz o‘qigan boblardagi hikoyatlar o‘rtasidagi g‘oyaviy uyg‘unlik nimalarda aks etadi? Siz qaysi hikoyatlardan ko‘proq ta’sirlandingiz? Nima uchun?

“Saddi Iskandariy” dostoni asosida Abror Hidoyatov nomidagi o‘zbek davlat drama teatrida sahnalashtirilgan “Iskandar” spektaklini tomosha qiling. Spektakldagi Alisher Navoiy va Iskandar obrazlari talqiniga e’tibor bering. Spektakldagi Iskandar dostondagi Iskandardan qaysi jihatlari bilan farq qiladi? Asarga Navoiy obrazi nima uchun olib kirilgan deb o‘ylaysiz?

Alisher Navoiy “Xamsa”sining Anvar Hojiahmedov tomonidan tayyorlangan nasriy bayonini o‘qib chiqishingizni tavsiya qilamiz.

ALISHER NAVOIY HAQIDAGI BILIMLARIMIZNI UMUMLASHTIRAMIZ

Alisher Navoiy “Xamsa”si qo‘lyozmasi

GURUHLARDA ISHLAYMIZ

Guruhlarga bo‘lining. “Xazoyin ul-maoniy”ning ikkinchi devoni – “Navodir ush-shabob” (“Yigitlik nodirliklari”) kitobiga kiritilgan ushbu g‘azalni tahlil qiling va tahlilingizni sinfdoshlaringiz bilan o‘rtoqlashing.

* * *

To muhabbat dashti bepoyonida ovoramen,
Har baliyat kelsa ishq oshubidin bechoramen.

El netib topqay menikim men o‘zumni topmanom,
Bo‘ylakim ishq-u junun sahrosida ovoramen.

Qaysi zaxmimg‘a qilursen chora chun men, ey rafiq,
Tiyr boroni baliyatdin sarosar yoramen.

Oh dudi ichra bir uchqun kibi ko‘rgan meni
Bildikim, hijron tuniga kavkabi sayyoramen.

Kecha o‘rtansam, sahar faryod qilsam, ne ajab,
Ishq aro parvonavu bulbulg‘a chun hamkoramen.

Ey xarobot ahli, gar siz mast o‘lub, men bo‘lmasam,
Ayb emas, nevchunki siz – mayxora, men xunxoramen.

Ey Navoiy, bordi deb ahbob, ta’jil etma ko‘p,
It kibi men erishib ul korvonni boramen.

(“Navodir ush-shabob” devonidan, 496-g‘azal)

baliyat – balo, musibat
oshub – g‘avg‘o, to‘polon
junun - devonalik
zaxm – yara, jarohat
rafiq – do‘st
tiyr – kamon o‘qi
boron – yomg‘ir
dud – tutun
kavkab – yulduz
hamkora – bir xil ish qiluvchi
mayxora – may ichuvchi
xunxora – qon ichuvchi
ahbob – do‘stlar
ta’jil – shoshilish

**** Izoh: Aytishlaricha, uch solih yigit zolim hukmdor Daqqiyonus (Daklyonius) zamonida tog‘ sari bosh olib ketadilar. Ularga bir it ham ergashadi va hammalari g‘orga yashirinadilar. Alloh ularni zulmdan asrab, uyquga cho‘mdiradi va Daqqiyonus vafotidan keyin uyg‘otadi.***

LOYIHA

O‘zbek va turkiy xalqlar madaniyati, adabiyoti va san’atida Alisher Navoiyning alohida o‘ringa ega ekanini qanday sabablar bilan izohlaysiz? Fikrlaringiz asosida Alisher Navoiy ijodiga xos eng muhim uch xususiyatni misollar yordamida ochib bering.

Ozarbayjon poytaxti Boku shahridagi Alisher Navoiy haykali

O‘RTA ASRLAR VA UYG‘ONISH DAVRI JAHON ADABIYOTI (V–XVI ASRLAR)

Mavzuni o‘rganish jarayonida:
– o‘rta asrlar Yevropa va Sharq adabiyotida yetakchilik qilgan adabiy janrlar haqida bilib olamiz;
– Uyg‘onish davri adabiyotining asosiy xususiyatlarini tahlil qilamiz.

Eslang:
Insoniyat tarixidagi qaysi davr “o‘rta asrlar” deb ataladi? Bu davrning muhim xususiyatlari nimalardan iborat?

V asrda Rim imperiyasining qulashi bilan qadimgi davr yakun topdi va “o‘rta asrlar” deb nom olgan yana bir yangi davr boshlandi. Jamiyatning zodagonlar, ruhoniylar va dehqonlar qatlamiga bo‘linishiga asoslangan feodalizm tuzumi shakllandi. Xalqlarning buyuk ko‘chishi natijasida yangi millatlar shakllandi va bu millatlar so‘zlashadigan tillarda yangi adabiyot yaratildi. Keyinchalik mayda davlatlar o‘rniga kuchli markazlashgan davlatlarning paydo bo‘lishi savdo-sotiq, sanoat, ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlar ochdi. Xristian dinining nafaqat Yevropa davlatlari ichki va tashqi siyosatiga, balki madaniyati va san’atiga ta’siri kuchaydi.

Qadim davrlardan mavjud bo‘lgan qahramonlik eposi o‘rta asrlar adabiyotida yangicha mazmun kasb etdi. Shimoliy Yevropa xalqlari eposlarida (inglizlarning “Beovulf” dostoni, island va island sagalari – dostonlari) hali mifologik tasavvurlarning kuchli ta’siri sezilsa, fransuz (“Roland haqida qo‘shiq”), nemis (“Nibelunglar haqida qo‘shiq”), ispan (“Sid haqida qo‘shiq”) va sharqiy slavyan (“Igor qo‘shini haqida so‘z) eposlarida esa real tarixiy voqealarga badiiy bo‘yoq beriladi.

Arvoh kelar asta-sekin qorong‘u tunda
Soqchilar-chi, uxlab yotar qasrda beg‘am.
Uxlamaydi bedor bo‘lib Beovulf bunda,
Uxlamaydi yovni kutib Beovulf o‘ktam.
Botqoq yerdan, tepalikdan tun cho‘kkan mahal
Tushib kelar la’natlangan maxluq Grendal...
Osmon uzra chaqmoq chaqqanday
Paydo bo‘ldi Beovulf o‘ktam.

Temir kabi mustahkam qo‘llar
Grendalni ushladi mahkam ...

“Beovulf” dostonidan
(Rustam Umurzoqov tarjimasi)

Buyuk imperator Karl mamnun:
Qo‘shini egalladi Kordovani.
Manjaniq toshlaridan bo‘ldi vayron minoralar,
Va devorlar kuli sovrildi ko‘kka.
Ritsarlari ega bo‘ldi boy o‘ljaga:
Yarog‘-aslaha, asbob-anjom, kumush va oltinga.

“Roland haqida qo‘shiq”dan
(Abdug‘ofir Qosimov tarjimasi)

O‘rta asrlar Yevropa jamiyatining tabaqalarga bo‘linishi adabiyotga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatdi va natijada har bir tabaqa vakillari tomonidan yaratilgan o‘ziga xos adabiyot yuzaga keldi:

– ulamolar tomonidan lotin tilida yaratilgan adabiyot asosan diniy mazmunga ega bo‘lib, ulardan diniy masalalarga sharhlar, avliyolar hayoti bayoni, madhiyalar va diniy marosimlardagi duolar o‘rin oldi;

– ritsarlik adabiyotining asosini muhabbatni tarannum etuvchi lirika va ritsarlarning g‘ayrioddiy qahramonliklari tasvirlangan turkum asarlar tashkil qildi;

– “shahar adabiyoti” esa hayvonlar haqidagi majoziy mazmunga ega eposlar, she’riy yoki nasriy yo‘l bilan yozilgan satirik asarlar va shahar maydonlarida ijro etishga mo‘ljallangan pyesalardan iborat bo‘lgan. Bu pyesalarda aksar holatda ruhoniylar va zodagonlarni mot qilib, har qanday mushkul vaziyatda ham yo‘l topa oladigan oddiy insonlar tasvirlangan.

Qirol Artur va uning “dumaloq stol ritsarlari” haqidagi turkum asarlar o‘rta asrlar ritsarlik adabiyotining mashhur namunalaridan hisoblanadi.
XV asr miniatyurasi

Tahlil qiling:
O‘rta asrlar Yevropa adabiyotining eng muhim xususiyatlari nimalardan iborat? Bu davr adabiyoti qaysi jihatlari bilan antik adabiyotdan farq qiladi?

VII asrda Arabistonda paydo bo‘lgan Islom dini Arabiston yarim oroli, Shimoliy Afrika, Yaqin Sharq, Markaziy Osiyo, Eron, Hindistonning bir qismi va Yevropaning Pireney yarim oroligacha bo‘lgan hududlarga tarqaldi. Arab xalifaligi va keyinchalik uning o‘rnida paydo bo‘lgan davlatlarda ilm-fan va madaniyat rivojlandi, arab va fors-tojik tillarda ulkan adabiy meros yaratildi.

IX asrda Somoniylar davlatida yashab ijod etgan Abu Abdulloh Rudakiy fors-tojik adabiyotining asoschisi hisoblansa, musulmon Sharqi adabiyotida epik dostonlar yaratish an’anasini Eron va Turon xalqlari-

“Shohnoma”ning XV asrda Amir Temur nevarasi Boysunqur Mirzo uchun ko‘chirilgan nusxasiga ishlangan miniatyura

ning qariyb to‘rt mingyillik tarixiga bag‘ishlangan “Shohnoma”si bilan Abulqosim Firdavsiy (X-XI asrlar) boshlab berdi. Bu an’anani keyinchalik Nizomiy Ganjaviy va Xusrav Dehlaviy singari adiblar davom ettirib, besh dostonni birlashtirgan “Xamsa” larini yaratdilar va o‘z navbatida Sharq adabiyotida “Xamsa”chilik an’analariga asos soldilar. Umar Xayyomning falsafiy ruboiylari, Sa’diy va Hofiz Sheroziy lirikasi, Sa’diyning “Guliston” va “Bo‘ston” didaktik asarlari hamda Rumiyning tasavvufiy-falsafiy asarlari fors-tojik adabiyotining eng sara namunalari qatorida nafaqat Sharq, balki G‘arb adabiyoti taraqqiyotiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatdi.

* * *

Ey sorbon, ohista yur, oromi jonim boradur,
Tandin dilu jonim olib, ul dilsitonim boradur.
Qolurmumen olis bo‘lib, bechora-yu ma’yus bo‘lib,
Qalbim firoq tig‘i tilib, to ustuxonim boradur.
Sarkash nigorimdan judo, aysh-u qarorim bebaqo.
Manqalda otashdek qaro dud birla qonim boradur.
Cheksam-da zulm bedodini, ham va’dalar barbodini,
Ko‘ksimda tutgum yodini, toki zabonim boradur.
To‘xtat bir oz, ey sorbon, karvonni qilma tez chunon,
Sarvi ravon ishqida jon – ruhi ravonim boradur.
Qayt, ko‘zlarimga qo‘y oyoq, ey dilfirib, ketma yiroq,
Ey nozanin, ko‘kka bu chog‘ oh-u fig‘onim boradur!

Sa’diy (Shoislom Shomuhamedov tarjimasi)

Bor erdi kulol do‘koni, kirdim bir gal,
Dastgoh boshida ko‘zagar ishlardi jadal,
Ko‘rdimki, gado ilki-yu shoh kallasidan
Ul ko‘zaga bejirim bo‘yin, dasta yasar…
Umar Xayyom (Jamol Kamol tarjimasi)
Lutf etsang tosh ham jonona bo‘lg‘ay,
O‘shal dam shevasi mastona bo‘lg‘ay.
Zulfingning zanjiri gar bo‘lsa zohir,
Luqmoni Hakim ham devona bo‘lg‘ay.

Jaloliddin Rumiy
(Xurshid Davron tarjimasi)

Tahlil qiling:
Fors-tojik adabiyotining yuqorida keltirilgan namunalarida qanday o‘ziga xosliklarni kuzatdingiz? Fors-tojik va o‘zbek mumtoz adabiyotining o‘zaro ta’siri nimalarda kuzatiladi?

Musulmon Sharqi adabiyotida bo‘lgani kabi, o‘rta asrlar xitoy va yapon adabiyotida ham she’riy janrlar yetakchilik qildi. VII-X asrlarda Xitoyda hukmronlik qilgan Tang sulolasi davri xitoy she’riyatining oltin davri hisoblanadi. Inson va tabiat, sevgi va do‘stlik singari insonga xos tuyg‘ular, zamon adolatsizliklariga qarshi isyon bu davr she’riyatining mavzulari ko‘lamini tashkil qildi.

Jimir-jimir oqqan suvda
Kuzgi to‘lin oy.
Janubdagi ko‘lda orom,
Sukut va chiroy.
Nilufar-chi menga mungli
Bir gap demoqchi.
Balki mening ko‘nglimga ham
Mung to‘ldirmoqchi.

VIII asr shoiri Li Bo
(Mirtemir tarjimasi)

Yapon adabiyotining dastlabki namunalaridan biri – “Manyosyu” (“Barglar guldastalari to‘plami”, VIII asr) VII-VIII asrlarda yaratilgan she’riy asarlarni o‘z ichiga oladi. Bu to‘plamda yapon she’riyatining o‘ziga xos janri – besh qator, 31 bo‘g‘indan iborat **tanka** namunalarini ham uchratish mumkin. Keyinchalik yapon ijodkorlari yana bir o‘ziga xos she’riy janr – uch qatordan iborat **xokku** ixtiro qilishdi. Bunday she’rlarda shoir tabiatning ayni manzaralarini muhrlashga harakat qiladi.

So‘ldi chechaklarning
Alvon ranglari…
Umrim ham shundayin qisqa bo‘lajak!
Ko‘zim yummay boqaman uzoq,
Nigohim ham yomg‘irday uzun.

IX asr shoirasi Ono Komati
(Xurshid Davron tarjimasi)

Shoxdan shoxga uchadi
Ohista marjon tomchi.
Bahoriy yomg‘ir.

XVII asr shoiri Matsuo Basyo
(Xurshid Davron tarjimasi)

O‘ylab ko‘ring:
Sizningcha, xitoy va yapon adabiyotida tabiat lirikasining yetakchi o‘rinlardan birini egallashi qanday omillar bilan bog‘liq?

Gumanizm – inson tafakkurining qudratiga ishonch XIV asrda Italiyada boshlangan va keyinchalik butun Yevropani qamrab olgan Renessans (Uyg‘onish) davrining falsafiy asosini tashkil qildi. Bu davrda ilm-fan, adabiyot va san’at gullab yashnadi, jahon madaniyatining durdonalari hisoblangan ko‘plab asarlar ham aynan shu davrda yaratildi. Uyg‘onish davri ijodkorlari insonni ilohiy kuchlar oldida ojiz mavjudot emas, balki tabiatning eng buyuk xilqati sifatida tarannum qildilar va inson xarakterini, uning kuchli va ojiz jihatlarini tahlil qilishga urindilar.

“Afina maktabi”. Uyg‘onish davrining buyuk vakillaridan biri, rassom va haykaltarosh Rafael Santi ishlagan surat (XVI asr).
Antik davr merosiga qiziqishning kuchayishi
Uyg‘onish davrining muhim xususiyatlaridan biri edi

Buyuk italyan shoiri Dante Aligyeri (XIV asr) Uyg‘onish davrini boshlab bergan ijodkorlardan biri hisoblanadi. U “Ilohiy komediya” dostonida narigi dunyoga sayohat va sayohati davomida uchratgan obrazlari orqali savob va gunoh, yaxshilik va yomonlik, ruhiy poklanish, jannat, do‘zax va arosat yo‘lida qolgan insonlar taqdiri haqidagi qarashlarini aks ettirgan.

Hozir bosh ustingda samo muhtasham,
Narigi osmonning teskarisi bu,
Narigi xilqatda Inson mukarram –
… Mavhum va bilgisiz yo‘ldan shaxt aylab –
Charog‘on dunyoga keldik ikkovlon.

Endi intilardik yuksakka qarab,
Ustozga ergashib borardim hamon.
Ketdik, shu'lalarga tushguncha to ko'z,
Chashmim yoritguncha nurafshon osmon.
Va yana namoyon bo'lgandi yulduz.

"Ilohiy komediya"dan
(Abdulla Oripov tarjimasi)

Italyan shoiri Franchesko Petrarka sonetlari, Renessans novellasi asoschisi Bokkachchoning "Dekameron" asari, fransuz yozuvchisi Rablening "Gargantyua va Pantagryuel" satirik romani, ingliz yozuvchisi Tomas Morning ideal jamiyat tasvirlangan "Utopiya"si, Shekspir "Hamlet", "Makbet", "Qirol Lir" kabi fojialari, Lope de Vega "G'aramdagi it", "Sevilya yulduzi" singari pyesalari, Servantesning "Don Kixot sarguzashtlari" romani Uyg'onish davrining keyingi bosqichlarida yaratilgan muhim asarlar sirasiga kiradi.

O'ylab ko'ring:
"Inson urush uchun emas, tinchlik uchun, xursandchilik uchun, barcha ne'matlardan bahramand bo'lish uchun yaratilgan", – deb yozgan edi Uyg'onish davri vakili Fransua Rable. Gumanizm g'oyalari Uyg'onish davri adabiyoti uchun asos bo'lib xizmat qilganini qanday sabablar bilan izohlash mumkin?

LOYIHA

2002-yilda Norvegiya Kitob klubi Norvegiya Nobel instituti bilan hamkorlikda jahon adabiyotining turli davrlarda yaratilgan eng muhim 100 namunasini o'z ichiga olgan "Jahon adabiyoti" ro'yxatini tuzdi.

Kichik guruhlarda ishlang. "Jahon adabiyoti" ro'yxatini o'rganib chiqing. Ushbu ro'yxatga kiritilgan o'rta asrlar va Uyg'onish davri adabiyoti namunalaridan birini tanlang. Tanlagan asaringizga oid mavjud manbalar asosida taqdimot tayyorlang. Taqdimotingizda siz tanlagan asarning ushbu ro'yxatga kiritilishi sabablarini izohlashga harakat qiling.

Barcha davrlarning eng yaxshi 100 kitobi ro'yxati

Siz mazkur ro'yxatga o'rta asrlar va Uyg'onish davri adabiyotining qaysi namunasini kiritgan bo'lardingiz? Nima uchun?

MIGEL DE SERVANTES SAAVEDRA (1547–1616): “DON KIXOT SARGUZASHTLARI” ROMANI

Mavzuni o‘rganish jarayonida:
– “Don Kixot” romanining asosiy obrazlarini va unda ilgari surilgan g‘oyalarni tahlil qilamiz.

Uyg‘onish davrining eng katta me’moriy obidalaridan biri – ispan qirollarining “El Escorial” saroyidagi kutubxona

Tarixiy davr

XVI-XVII asrlar “Ispaniyaning oltin davri” deb ataladi. Bu davrda yevropaliklar yangi qit’alar va dengiz yo‘llarini kashf qilib, yangi kashfiyotlarni amalga oshirdilar. Ispaniya hududi ancha kengayib, ayni paytda uning boshqa Yevropa davlatlariga ta’siri ham kuchaydi. “Yangi dunyo” – Amerika qit’asidan kumush, oltin, tamaki, ziravorlar kabi mahsulotlarning olib kelib sotilishi Ispaniya qiroli g‘aznasiga katta daromad keltirardi. Savdo-sotiq, qishloq xo‘jaligi va yengil sanoat rivojlandi. Bu davrda Yevropa tillaridan birinchi bo‘lib ispan tilining grammatikasi chop etildi, ispan me’morchiligi, adabiyoti va san’atining nodir namunalari yaratildi.

Muallif haqida

Migel de Servantes Saavedra 1547-yilda Madrid yaqinida zodagon oilada tug‘ildi. Taxminlarga ko‘ra, u iyezuitlar (katolik ruhoniylari) kollejida tahsil olgan, biroq oiladagi moddiy qiyinchiliklar tufayli o‘qishini davom ettira olmagan. 1570-yillarda u Ispaniya armiyasiga qo‘shiladi va usmonli turklarga qarshi olib borilgan urushda qatnashib, yaralanadi. Ispaniyaga qaytayotganida kemaga jazoirlik qaroqchilar hujum qiladi va yozuvchi umrining besh yilini Jazoirda tutqunlikda o‘tkazishga majbur bo‘ladi. Xayriya jamoasi to‘lagan mablag‘lar evaziga ozod qilingan Servantes Ispaniyaga qaytib, turli ishlar bilan shug‘ullanadi, biroq muhtojlikda hayot kechiradi. Servantes faoliyati davomida bir qancha she’rlar, novellalar va pyesalar yozdi, biroq bu asarlar unga shuhrat keltirmadi. Uning nomini jahon adabiyoti tarixiga muhrlagan asar ikki qismdan iborat “Don Kixot sarguzashtlari” romani bo‘ldi.

“Don Kixot sarguzashtlari” romani

O‘rta asrlar Yevropa adabiyotida “ritsarlik romani” janrida yozilgan asarlar mashhur bo‘lgan. Bunday asarlarda jahongashta ritsarlar yolg‘iz yoki sodiq yaroqbardori (yordamchisi) bilan dunyoni kezib, turli qahramonliklar ko‘rsatgan va yovuz kuchlarga qarshi kurashgan.

Ritsar va uning mahbubasi tasvirlangan o‘rta asrlar devoriy surati. O‘rta asrlar ritsarlik romanlarida aksar holatlarda ritsar o‘z qahramonliklarini mahbubasiga bag‘ishlagan.

O‘sha davrda lotin tili asosida paydo bo‘lgan roman tillarida (italyan, ispan, portugal, fransuz) yaratilgan asarlar “roman” deb atalgan.

“Don Kixot sarguzashtlari” ritsarlik romanlariga parodiya – taqlid sifatida yaratilgan. Asar muqaddimasida muallif o‘z maqsadini “ko‘pchilik yomon ko‘radigan, lekin undan-da ko‘proq odamlarning e’tirofiga sazovor bo‘lgan ritsarlik romanlarining soxta shavkatini yo‘qqa chiqarish” sifatida bayon qiladi.

G‘arb adabiyotidagi dastlabki zamonaviy roman deya e’tirof etiladigan mazkur asarda o‘zini jahongashta ritsarlar an’analarining davomchisi deb tasavvur qilgan zodagon don Kixot va uning hamrohi – “yaroqbardori”, quv dehqon Sancho Pansa sarguzashtlari haqida hikoya qilinadi.

O‘ylab ko‘ring:

Muallif nima uchun aynan ritsarlik romanlari janriga parodiya yozishni maqsad qilgan bo‘lishi mumkin?

Mazkur asarning hozirgacha jahon adabiyoti durdonalaridan biri sifatida e’tirof etilishi sabablari nimada deb o‘ylaysiz?

DON KIXOT SARGUZASHTLARI
(romandan parchalar)

BIRINCHI BOB: LAMACHLIK DON KIXOTNING KIMLIGI

Lamanch viloyatiga qarashli jo‘ngina qishloqchada don Kexana degan idalgo yashardi. Boshqa dvoryanlar singari u ham tag-tugli nasabi bilan faxrlanar, almisoqdan qolgan qalqon bilan ajdodlaridan meros bo‘lib kelayotgan nayzani muqaddas bilib asrardi. Hovlisida qirchang‘i oti va tozi iti bor edi. Topgan daromadining to‘rtdan uch qismi kechki ovqatga – sabzavotdan tayyorlanadigan go‘shtli sho‘rva bilan vinegretga ketardi. Har juma yasmiq yovg‘oniga qanoat qilib kun kechirsa, yakshanba kunlari qovurilgan kabutar go‘shti yeb maza qilardi. Don Kexana bayram kunlari nafis movutdan tikilgan chakmon, duxoba shim, saxtiyon tufli kiysa, boshqa kunlarda xonaki dag‘al suknodan tikilgan kostyumda yurardi. Uning uyida yoshi qirqlardan oshgan ekonomka, hali yigirmaga ham kirmagan qiz jiyani hamda qarib munkillab qolgan bir xizmatkor yashardi. Idalgoning o‘zi ellik yoshlarga borib qolgan, juda ozg‘in, eti suyagiga yopishib ketgan skelet nusxa bir zot edi. Shu qashshoqligiga qaramay, joni qattiq, chidam-bardoshi zo‘r odam edi.

La Manch – Ispaniyadagi viloyat

don – janob, erkaklarga murojaat qilishda ishlatiladigan so‘z

idalgo – kichik yer egasi, zodagon

sukno – jun mato

ekonomka – uy xo‘jaligiga qaraydigan xizmatkor

Muallif don Kexananing kimligi, turmush tarzini tasvirlashda qanday so‘zlarni ishlatmoqda? Bu so‘zlar o‘quvchida don Kexana haqida qanday taassurot qoldiradi?

Don Kexana bo‘sh vaqtini, – darvoqe, kecha-kunduz bo‘sh edi, – ritsarlar tavsif qilingan kitoblarni o‘qib o‘tkazardi. Shu mashg‘ulotga tamom berilib ketib, u ovni, xo‘jalik ishlarini yig‘ishtirib qo‘ydi. Uning mutolaaga ishqibozligi shu darajaga borib yetdiki, ritsarlar haqidagi kitoblarni olishga yerining kattagina qismini o‘ylamay-netmay sotib yubordi.

“Huquq-nafsoniyatimga nisbatan siz qo‘llagan adolatsizlik mendagi odil haqiqatni shunchalik poymol qiladirkim, binobarin, men sizning nohaqligingizga haqli ravishda e’tiroz bildiraman...” yoki “...porloq yulduzlari bilan zoti ilohiyligingizni kamoli muqarrar etguvchi va sizning munosib ulug‘vorligingizga bori izzat-ikromlarni ravo ko‘rguvchi yetti qavat osmoni gumbaz...” singari romanlarda ko‘p uchraydigan balandparvoz sevgi maktublari va yakkama-yakka olishuvga tantanavor da’vatlar bizning idalgoga juda yoqardi. Bechora kabalyero bunday iboralarning ma’nosini bilib olishga tirishib tunlarni bedor o‘tkazar, paydar-pay fikrlardan boshi gangib, ko‘z o‘ngini tuman bosardi. Ustiga-ustak sevib o‘qiydigan romanlarida uchrayveradigan g‘alati, g‘ayritabiiy hollar ham bechorani dovdiratib qo‘yardi. Chunonchi, mashhur ritsar Belyanisning o‘zgalarga dahshatli zarbalar berib, o‘zi benihoya qattiq shikastlanganiga idalgoning aqli shoshardi, negaki, bu ritsarni davolagan tabiblarning mahorat va karomatlari bo‘lganda ham, bari bir, uning yuzi va tanasi chandiq hamda dahshatli yamoqlar bilan qoplanib ketishi kerak edi. Vaholanki, romanda Belyanis har doim bejirim, navqiron, qilichdek yigit timsolida namoyon bo‘lardi.

Darvoqe, shunday bo‘lsa ham, don Kexana romanlardagi shavkatli qahramonlar kechirgan ajoyib-g‘aroyib sarguzashtlar va ular ko‘rsatgan jasoratlarga mahliyo bo‘lib, o‘zini tamomila unutardi. Roman qahramonlarining taqdiri uni ergashtirib ketardi, bordi-yu, muallif kitobning so‘nggi sahifasida bu tuganmas voqeani kelgusi kitobda davom ettirmoqchi ekanini aytsa, uning sevinchi ichiga sig‘masdi. Ko‘pincha bizning kabalyero botirlikda angliyalik Palmerin yoki galliyalik Amadis zo‘rmi degan masala ustida ruhoniy do‘sti bilan uzoq-uzoq bahslashib qolardi. Don Kexana Amadis zo‘r desa, ruhoniy Palmerin derdi; shu yerlik sartarosh-usta Nikolas esa Amadis bilan Palmerinning ikkovidan birortasi ham ritsar Febaning oldida ip esholmaydi derdi, Nikolasning fikricha, Feba tantiq Amadisdan o‘zining matonati bilan ustun edi.

kabalyero – janob

Muallif don Kexananing sartarosh va ruhoniy bilan bahslari tafsilotini nima maqsadda keltiradi?

Olijanob idalgo asta-sekin o‘qishga shunday berilib ketdiki, tongdan oqshomgacha, oqshomdan tonggacha kitobdan bosh ko‘tarmaydigan

bo‘lib qoldi. U hamma ishini yig‘ishtirib qo‘ydi, deyarli uxlamasdi, ko‘pincha ovqat yeyishni ham unutib qo‘yardi. Uning boshida ritsar kitoblaridan o‘qigan turli bema’ni qissalar g‘ujg‘on o‘ynardi, hatto o‘ngida ham qonli janglar, ritsarlarning yakkama-yakka olishuvlari, oshiq-ma’shuqlarning uchrashuvlari, o‘g‘irlab ketishlar, yovuz jodugarlar va olijanob sehrgarlarni tasavvur qilib, alahlardi. U bora-bora rostni yolg‘ondan mutlaqo farq qilolmay qoldi, uning nazarida dunyoda shu qissalarda tasvirlangan voqealardan o‘zga haqiqat yo‘qday bo‘lib qoldi. U turli romanlarning qahramonlari haqida shunday jo‘shqin gaplar aytardiki, go‘yo bu qahramonlar uning eng yaqin do‘stlari va tanishlari edi.

U Sayd Rui Diasning olijanob, shavkatli ritsarligiga tan berardi-yu, lekin uning bir urishda ikki devni nimtalagan Zulfiqor degan ritsarga yetishiga yo‘l bo‘lsin, deb ilova qilardi. U Ronseval darasida yengilmas Rolanddan g‘olib kelgan Bernard de Karpioni ancha yuksak qo‘yardi. U o‘zining iltifotliligi va xushmuomalaligi bilan boshqa pahlavonlardan mutlaqo ajralib turuvchi Morgante polvon haqida ham juda yaxshi fikrda edi. Lekin Muhammadning oltin sanamini o‘g‘irlashda dong taratgan va son-sanoqsiz yo‘l sarguzashtlarini boshdan kechirgan qahramon montalbaniyalik Reynaldoni hammadan ko‘p maqtardi.

Bechora idalgo to‘rt devor ichidan chiqmay, tunlari uxlamay, nuqul kitob o‘qiyverib, axiri butunlay aqldan ozdi. Ana shunda jahonda hech qaysi telba-tentakning boshiga kelmagan xayol bizning kabalyero miyasini chulg‘ab oldi – u jahongashta ritsarlar safiga kirishni ham farz, ham qarz deb bildi. U, don Kexana, o‘z shon-u shuhratini orttirish uchun ona yurti manfaatini ko‘zlab qurollanmog‘i, otga minib mojarolar ketidan el-yurt kezmog‘i, alamzada xo‘rlanganlar tarafini olib, yomonlarning ta’zirini bermog‘i, poymol bo‘lgan adolat, haqqoniyatni tiklamog‘i lozim. Qalbida ko‘rsatilajak jasorat va qahramonliklar orzusi jo‘sh urgan idalgo o‘z ahdi ustidan chiqishga shoshildi. U avvalo ota-bobolaridan qolgan chordoqning bir chetida ko‘p yillar zanglab, chang bosib yotgan yarog‘-aslahalarni topdi, tozaladi; ularni ko‘zdan kechirarkan, dubulg‘aning qubbador tepasigina qolganini ko‘rib nihoyatda dili siyoh bo‘ldi. Kam-ko‘stini tuzatish uchun bor kashfiyotchilik iste’dodini ishga soldi. Kartondan sipar bilan quloqchin yasab, dubulg‘asiga yopishtirdi. Oqibatda rostakamga o‘xshagan dubulg‘a yasashga muvaffaq bo‘ldi. Endi dubulg‘asining jangda bardosh bera olish-olmasligini sinab ko‘rgisi kelib qoldi. Qilichini sug‘urib, havoda o‘ynatdi-da, dubulg‘aga ikki marta tushirdi. Birinchi zarbadayoq dubulg‘a bo‘lak-bo‘lak bo‘lib, qilgan mehnati chippakka chiqdi. Idalgoning fig‘oni oshdi. U yana ishga kirishib ketdi, lekin bu gal, dubulg‘a pishiq bo‘lsin deb, kartonning tagidan tunuka qo‘ydi. Bu ehtiyotkorligidan ko‘ngli taskin topdi, dubulg‘asini ikkinchi marta sinab ko‘rishni ortiqcha deb bildi. Endi sipari ustalik bilan yasalgan haqiqiy dubulg‘asi borligidan ko‘ngli taskin topdi.

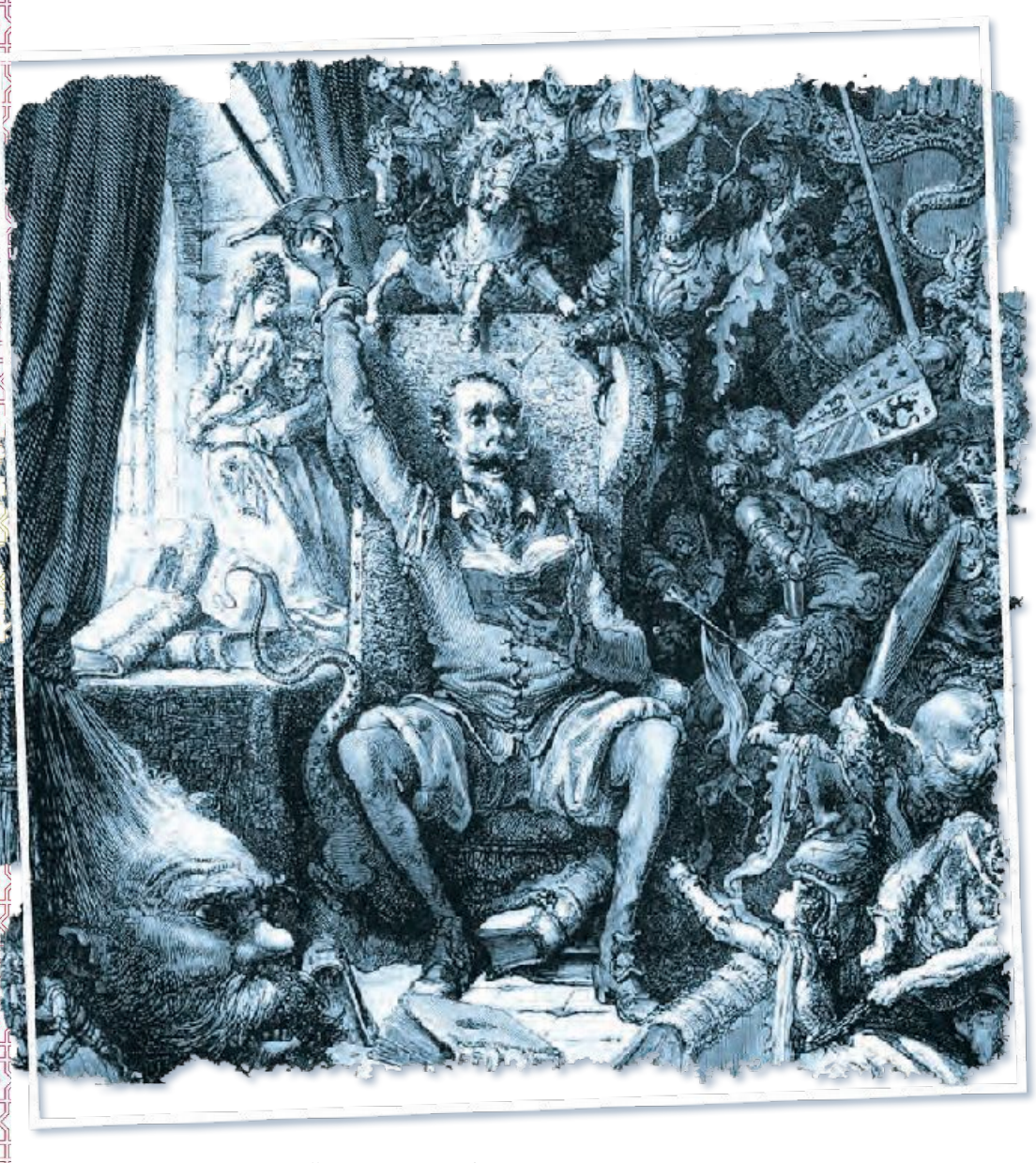
Shundan keyin don Kexana otxonaga kirib, otini diqqat bilan ko‘zdan kechirdi. Bu ot qarib qovurg‘alari sanalib qolgan kasalmand

bir qirchang‘i bo‘lib, rostini aytganda, suv tashishgagina yarardi, xolos. Biroq kabalyeromiz otining ko‘rinishidan mamnun bo‘lib, mening otimga na hazrati Iskandarning Butsefali, na Saydning uchqur Babyeki tenglasha oladi, degan qarorga keldi. Jangar otiga jarangdor va chiroyli nom topmoqchi bo‘ldi, zeroki, ovloq bir qishloqda yashovchi xo‘jayini o‘zining faqirona turmushini jahongashta ritsarning qaynoq faoliyati bilan almashtirar ekan, unda oti ham o‘zining qishloqcha laqabini yangi, shuhratli va dabdabali nom bilan almashtirishi kerak-da, deb o‘ylardi u. Ana shunday munosib nomni topishiga to‘rt kun ketdi. Turli nomlarni o‘ylab chiqaraverib, ularni taqqoslab, muhokama qilib, chamalab ko‘raverib, rosa boshi qotdi. Nihoyat, Rosinant degan nom ma’qul bo‘ldi. Bu nom unga jarangdor va balandparvoz nom bo‘lib tuyuldi. Bundan tashqari, ana shu nom otning avval qanday ahvolda ekanini ham anglatardi. Bu nom “rocin” (qirchang‘i) va “antes” (sobiq) degan ikki so‘zdan yasalgan bo‘lib, “sobiq qirchang‘i” ma’nosini anglatardi.

U otimga yaxshi laqab topganimdan keyin, endi o‘zimga ham loyiq nom topishim kerak, degan qarorga keldi. O‘ziga munosib bunday nomni o‘ylayverib bir haftani o‘tkazib yubordi, nihoyat xayoliga ajoyib fikr keldi: u o‘zining oddiygina Kexana nomini xiylagina jarangdorroq ism bilan, ya’ni don Kixot deb o‘zgartib qo‘ya qoldi. Lekin shu paytda uning yodiga bir narsa tushib qoldi: dovyurak Amadis nomim bilan birga vatanimning nomi ham dovruq solsin deb, hamisha o‘zini shunchaki Amadis emas, balki galliyalik Amadis deb atagan. Don Kixot ham ana shu botir ritsardan o‘rnak olib, bundan buyon o‘zini “lamanchlik don Kixot” deb atashga qaror qildi. Endi ishlar joyida: uning kim va qayerlik ekanini hamma darhol payqab ololadi, endi uning ko‘rsatgan jasoratlaridan ona vatanning shuhrati ortadi.

Nihoyat, yarog‘-aslahasi tozalanib, dubulg‘asi bilan sipari tuzatilgach, qirchang‘isiga yangi laqab topib, o‘zi ham nomini o‘zgartirgach, endi o‘ziga ma’shuqa izlab topishdan boshqa ishi qolmadi, zeroki, har qanday jahongashta ritsar ham ko‘nglini band etgan ma’shuqasi bo‘lmasa, u bargsiz va mevasiz bir daraxtday gap. Don Kixot o‘ziga o‘zi shunday dedi: “Basharti taqdir taqozosi bilan biror devga ro‘para kelib qolgudek bo‘lsam (jahongashta ritsarlar esa bunday hollarga ko‘p uchraydilar), dastlabki olishuvdayoq uni ko‘tarib yerga urib, shafqat tilashga majbur etsam, unda ritsarlar qonuniga ko‘ra, men uni ma’shuqamning huzuriga yuborishim kerak. Shunda u qalbim xoqoni – nozanin malikaning oldiga kiradi-da, oyog‘iga bosh urib, itoatkorona gap boshlaydi: “Men Malindraniya orolining podshohi, Karakulyambro degan dev bo‘laman. Bahodir ritsar lamanchlik don Kixot meni jangda yengdi. U sizning huzuringizga kelib mehr-shafqat so‘rashimni buyurdi, mening taqdirim siz janobi oliylarining xohishlariga bog‘liq ekan...” “O! – deb xitob qildi idalgo, – albatta, o‘z ma’shuqamga ega bo‘lishim kerak: yolg‘iz uning o‘zigina ritsarning mardligini munosib qadrlaydi. Shundayku-ya, lekin ma’shuqani qayerdan topsam ekan?”. Don Kixot

shunday dedi-yu, xomush xayolga cho‘mdi. Nogahon miyasiga ajoyib bir fikr keldi. Qo‘shni qishloqda yashaydigan Aldonsa Lorenso degan ko‘hlikkina dehqon qizi esiga tushdi. Ritsarimiz ma’shuqalikka shu qizni tanladi. O‘sha qizga uning asl ismidan uncha farq qilmaydigan va ayni vaqtda birorta qirolicha yoki mashhur senyoraning nomini eslatadigan nomni o‘ylarkan, uni Dulsineya Tobosskaya deb atashga ahd qildi, chunki qiz tobosolik edi-da. Don Kixotning nazarida bu nom chiroyli, ohangdor va ayni vaqtda, yo‘lida jasorat ko‘rsatishi kerak bo‘lgan zotga mutlaqo munosib nomday tuyuldi.

“Don Kixot o‘z kutubxonasida”.
XIX asr fransuz rassomi Gustav Dore asari

?

Rassom nima maqsadda Don Kixotni ritsarlar, devlar va malikalar qurshovida tasvirlagan?

1. Don Kexananing jahongashta ritsarlikka tadorigi tafsilotlariga e'tibor bering. Bu tadoriklar tasviri qay darajada muallifning bosh qahramonga munosabatini tushunishga yordam beradi?

2. Don Kexana (don Kixot) sizda qanday taassurot qoldirdi? Uni qanday so'zlar bilan ta'riflagan bo'lardingiz? Nima uchun?

UCHINCHI BOB: DON KIXOTNING RITSARLIKKA O'TISHI

Don Kixot yo'lga chiqadi va "to'rt minorali, noyob kumush tomli, ko'tarma ko'prikli va tevaragi chuqur xandaqli qal'a" deb o'ylagani bir mehmonxonadan tunashga joy so'raydi. Uni hali ritsarlik unvonini olmagani tashvishga solardi.

Shu o'y-xayol bilan gangib qolgan don Kixot faqirona ovqatini tezroq yeb bo'lib, o'rnidan turdi, xo'jayinni bir chekkaga chaqirib, uni otxonaga boshlab kirdi-da, tiz cho'kib yolvora boshladi:

– O, shavkatli ritsar, marhamatingiz bilan iltimosim bajo keltirilmaguncha o'rnimdan turmayman. Qiladigan iltimosim sizga shon-u shuhrat, inson zotiga baxt-saodat keltiradi.

Xo'jayin mehmonning tiz cho'kib turganini ko'rib, uning g'alati so'zlarini eshitarkan, avvaliga dovdirab, don Kixotga angrayganicha qarab qoldi, u nima qilarini ham, nima deyarini ham bilmasdi. O'zini tutib olgandan keyin esa don Kixotdan o'rnidan turishni iltimos qilib, yalina boshladi. Lekin xo'jayin iltimosini bajo keltirishga so'z bermagunicha u o'rnidan turmadi.

– Cheksiz olijanobligingiz tufayli iltimosimni bajarishdan bosh tortmasligingizga imonim komil edi, senyor, – dedi don Kixot. – Men sizdan ertaga tongotarda menga ritsarlik unvoni berishingizni va marhamatingizdan meni bahramand etishingizni so'rayman. Men bugun qal'angizdagi ibodatxonada qurol tutib, tun bo'yi mijja qoqmay chiqaman. Tongotarda esa menga ritsarlik unvoni berish marosimini o'tkazasiz. Shundan keyin men, nihoyat, jahongashta ritsarlarning barcha haq-huquqlariga ega bo'laman-u, sarguzasht izlab yo'lga tushaman. Qurolim yer yuzida haqiqat va adolatning barqaror bo'lishiga xizmat qiladi, chunki men mansub bo'lgan, shon-shuhrati olamga yoyilgan o'sha buyuk ritsarlik ordeni shuni taqozo etadi.

Berilgan parchada don Kixotning gapirish uslubi va mehmonxona muhiti o'rtasidagi kontrast nimaga xizmat qilyapti?

Don Kixotni savdoyi deb boya shubhalana boshlagan xo'jayin endi bunga to'la ishondi, uning telbaligidan miriqib ko'ngil ochish ilinjida

qo‘ltig‘iga suv purkashga ahd qildi. Shuning uchun ham u don Kixotga javob berarkan, istak va iltimoslari g‘oyat oqilona, o‘zining mag‘rurona qiyofasi, kelishgan qaddi-qomati va yurish-turishi olijanob ritsar bo‘lishidan dalolat berishini hamda uning niyatlari bu unvoniga nihoyatda munosib ekanini aytdi. “Mening o‘zim ham, – deb ilova qildi xo‘jayin, – yoshligimda bu faxrli kasb bilan shug‘ullanganman. Sarguzasht izlab butun Ispaniyani izg‘iganman, Sevilya, Grenada, Kurdoba, Toledo va boshqa ko‘pgina shaharlarda bo‘lganman. Turli-tuman sho‘xlik, to‘polon, mushtlashishlarga aralashganman. Demakki, Ispaniyaning barcha sud va turmalarida otning qashqasiday tanilganman. Biroq mana endi yoshim qaytib, quyilib qoldim, mana shu qal’ada osoyishta umr kechirib, nasl-nasabi-yu unvoni qandayligidan qat’iy nazar, jahongashta ritsarlarning hammasini o‘z qal’amda ehtirom bilan kutib olaman, qo‘limdan keladigan xizmatimni ulardan ayamayman. Bu ishlarni faqat ularga bo‘lgan buyuk muhabbatim tufayli hamda ko‘rsatgan yaxshi munosabatim evaziga ularning o‘z mol-mulklarini men bilan bo‘lishishlarini shart qilib bajo keltiraman, albatta”. Shundan keyin xo‘jayin, qurol ko‘tarib tunni bedor o‘tkazish uchun saroyda ibodatxona yo‘q, dedi. Biroq zarur bo‘lib qolgan taqdirda shunday unvonga sazovor bo‘lishdan oldingi tunni xohlagan joyda o‘tkazish ritsarlik qonunlariga xilof emasligini o‘ziga ma’lum ekanini aytdi, shuning uchun ham don Kixotning qal’a hovlisida bemalol qurol-yarog‘ini qo‘riqlab chiqishi mumkin ekanini, ertaga esa, xudo yor bo‘lsa, unga hamma udumlarini, udumlar bo‘lganda ham hali dunyoda hech kim bilmagan va ko‘rmagan udumlarni o‘rniga qo‘yib, ritsarlik unvoni berilajagini aytdi.

Suhbat oxirida qovoqxona xo‘jayini don Kixotning puli bor-yo‘qligini surishtirdi. Don Kixot esa yonida bir miri ham yo‘qligini, chunki o‘qigan romanlarida jahongashta ritsarlarning o‘zlari bilan pul olib yurganlarini uchratmaganini aytdi. Bunga xo‘jayin don Kixotning yanglishayotganini aytib, e’tiroz bildirdi. Jahongashta ritsarlar yonlarida pul olib yurishlari kerakligi o‘z-o‘zidan ma’lum bo‘lgani uchungina bu haqda romanlarda hech narsa yozilmagan, dedi. Jahongashta ritsarlar har ehtimolga qarshi yonlarida liq to‘la hamyongina emas, balki toza ko‘ylaklar hamda yaralanganda surish uchun bir banka shifobaxsh malham ham olib yurishlari zarurligi unga aniq manbalardan ma’lum ekan. Yaradorga birorta mitti qizaloqdan shishada mo‘jizador mumiyoyi asl berib yuboradigan rahmdil sehrgarning yordamiga har gal ham umid bog‘lab bo‘lmaydi-ku, axir. Bunday paytlarda faqat o‘zinggagina ishonganing ma’qul, boshqa odam kuningga yarar-midi. Xo‘jayin shunday deb, bundan buyon sira pulsiz va zarur narsalarsiz yo‘lga tushmaslikni don Kixotga maslahat berdi. Bu narsalarning qanchalik asqatishini ritsarning o‘zi sayohatda ko‘rib bilib oladi.

?

Mehmonxona xo‘jayinining don Kixotga o‘zini ritsar qilib ko‘rsatishi qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin? U don Kixotga o‘zining ritsar emasligini, mehmonxonasi ham qal’a emasligini tushuntirganda nima bo‘lardi?

Don Kixot uning maslahatiga to‘la amal qilishga va’da berdi-da, unvon olishdan oldingi tunni mehmonxona hovlisida o‘tkazishga hozirlik ko‘ra boshladi. U o‘zining yarog‘-aslahalarini yig‘ib, mollar suv ichadigan oxurga olib borib qo‘ydi, keyin nayza bilan qalqonini qo‘liga olib, savlat to‘kib oxur atrofida aylana boshladi. Don Kixot bu ishga kirishganda allaqachon qosh qoraygan edi.

Bu orada xo‘jayin mehmonxonaga kirib, ijaradorlarga ritsarlik unvonini olish niyatida qurol ko‘tarib yarog‘-aslahalarini qo‘riqlayotgan telba idalgo to‘g‘risida gapirib berdi. Bu g‘alati, miyasi aynigan odamning kimligini bilishga qiziqib qolgan ijaradorlar tentakni ko‘rish niyatida hovliga otildilar. Don Kixot mag‘rurona qiyofada bir maromda qadam tashlab, u yoqdan bu yoqqa borib-kelib turardi. Ba’zan u yurishdan to‘xtab, nayzasiga tayanganicha yarog‘-aslahalariga uzoq tikilib qolardi. Sutdek oydinda ritsarlik unvonini olmoqchi bo‘lgan qahramonimizning har bir harakati tomoshabinlarga olisdan yaqqol ko‘rinib turardi.

Mehmonxonada tunab qolgan xachir haydovchilardan biri, baxtga qarshi, xachirlarini sug‘ormoqchi bo‘lmaganida-ku, tun tinch va osoyishta o‘tardi, albatta. U hech narsadan shubhalanmay oxur tomon yo‘l oldi. Uning odim sharpasini eshitgan don Kixot xitob qildi:

– Barcha jahongashta ritsarlar ichida eng shavkatli hisoblangan ritsarning yarog‘-aslahalariga qo‘l cho‘zgan ey beadab ritsar, kim bo‘lishingdan qat’iy nazar, nima qilayotganingni avval o‘ylab ko‘r! Tega ko‘rma ularga, yo‘qsa, bu beadabliging uchun rosa ta’ziringni yeysan.

Xachir haydovchi bunga parvo ham qilmadi. Oxurning yoniga keldi-da, yarog‘-aslahalarni tasmasidan ushlab nariga uloqtirib yubordi. Buni ko‘rgan don Kixot ko‘zlarini ko‘kka tikib, senyorasi Dulsineyaga fikran murojaat qilib shunday dedi:

– Siz band etgan shavkatli yuragiga sanchilgan birinchi haqorat tig‘i jarohati evaziga qasos olish uchun menga madad bering, senyoram, birinchi sinovda o‘z mehr-shafqatingizdan meni begona qilmang.

U shu so‘zlarni aytarkan, qalqonini bir chekkaga qo‘yib, nayzasini ikki qo‘llab baland ko‘targancha xachir haydovchini jon-jahdi bilan tushirgan edi, u o‘zini bilmay yumalab qoldi. Don Kixot esa yarog‘-aslahasini yig‘ishtirib olib, yana oxurga qo‘ydi-da, hech narsa yuz bermaganday, pinagini buzmay, bamaylixotir oxur atrofida aylana boshladi. Bir necha daqiqadan keyin ikkinchi xachir haydovchi chiqib keldi. Oshnasining boshiga tushgan ayanchli ahvoldan bexabar bu ham badbaxt yarog‘-aslahalarni oxurdan olib tashlamoqchi bo‘ldi. Biroq don Kixot uni ham ogohlantirdi. U bir og‘iz ham so‘z qotmay, shartta nayzasini ko‘tarib xachir haydovchining boshiga tushirdiki, u sho‘ring qurg‘ur ham “gurs” etib yerga yiqildi. Shovqinni eshitgan mehmonxonadagilar xo‘jayin boshchiligida yugurib etib kelishdi. Ularga ko‘zi tushgan hamonoq don Kixot qalqonini qo‘liga oldi-da, qilichini qinidan sug‘urib, xitob qildi:

– O, qalbimning xoqoni, yuragimning tayanchi, go‘zallarning go‘zali! Ishqingda buyuk jangga kirayotgan ritsaringga kamol e’tiboring bilan bir nigoh tashlaydigan fursat keldi.

Duoday yangrab ketgan bu so‘zlar idalgomizning qalbida shunday mardlikni qo‘zg‘atib yubordiki, butun dunyodagi xachir haydovchilar birgalashib hujum qilganlarida ham, u chekinmasdi. Yaralanganlarning o‘rtoqlari uzoqdan otayotgan toshbo‘roni ostida u qimir etmay turardi; qo‘lidagi qalqoni bilan o‘zini himoya qilardi-yu, yarog‘-aslaha turgan oxur yonidan bir qadam ham jilmasdi. Hovlida shovqin-suron ko‘tarildi. Xachir haydovchilar baqirib-chaqirishar, so‘kinishardi. Esxonasi chiqib ketgan xo‘jayin ularga janjalni bas qilinglar, deb yalinardi. Don Kixot esa tovushining boricha do‘q urardi:

– Ey, razil, pastkash qullar! Men sizlardan jirkanaman! Mayli, tosh-bo‘ron qilaveringlar, bostirib kelaveringlar, hamla qilaveringlar! Bu sur-betlik va ahmoqchiliklaring uchun hozir jazolaringni tortasanlar.

Don Kixotning bu xitobida shu qadar ko‘p jasorat va g‘azab yang-rab turardiki, bundan hujum qiluvchilarning o‘takasi yorilayozdi. Ular as-ta-sekin tinchlanib, tosh otmay qo‘ydilar. Shundan keyin don Kixot yara-dorlarni olib ketishlariga rozilik berdi, yarog‘-aslahalarini yana boyagiday viqor va xotirjamlik bilan muhofaza qila boshladi.

Biroq sodir bo‘lgan mojaro xo‘jayinga yoqmadi va yangi falokat yana yuz bermasdan oldin u tezlikda mehmonni savil qolgur ritsarlik ordeniga o‘tkazib qo‘ya qolishga ahd qildi. U ehtirom bilan don Kixotga yaqin-lashib shunday dedi:

– Bu behayo malaylardan g‘azablanmang, muhtaram janob! Siz-ga va’da berib aytamanki, ular bu beadabgarchiliklariga yarasha ibrat bo‘larli jazolarini oladilar. Xo‘sh, endi muqaddas udumni bajo keltirish vaqti yetmadimikan? Odatda, yarog‘-aslahani qo‘riqlash ikki soatdan oshmasligi kerak, siz esa muhofazani to‘rt soat davom ettirdingiz. Qas-rimda ibodatxona yo‘qligini sizga boya ma’lum qilgan edim. Biroq busiz ham ishni bitkazishga jazm qilsak bo‘laveradi. Unvon berishning asosiy taomili gardanga musht tushirish-u, qilich bilan chap yelkaga urishdan iborat. Buni esa ochiq maydonda o‘rinlatsa ham bo‘ladi. Shunday ekan, g‘animat vaqtni qo‘ldan bermaylik.

Ritsarimiz xo‘jayinning so‘ziga laqmalik bilan ishonib, uning amriga itoat etishga tayyor ekanini aytdi.

– Sizdan faqat bir narsani iltimos qilaman, – deb qo‘shib qo‘ydi u, – bu muqaddas udumni tezroq amalga oshiring. Nega desangiz, unvon olga-nimdan keyin menga biron kimsa hujum qilgudek bo‘lsa, qasrda biror tirik jon zotini qoldirmayman. Muhtaram qal’a sohibi, sizga bo‘lgan hurmatim tufayli, kimni o‘z himoyangizga olsangiz, o‘shanga shafqat qilaman, xolos.

Ritsarning yuqoridagi so‘zlari xo‘jayinning bu beorom mehmondan tezroq qutulish ishtiyoqini yanada kuchaytirdi.

Farosatli, hozirjavob va epchil bu odam o‘sha zahotiyoq xachir hay-dovchilarga berilgan arpa va somonning miqdori yozib boriladigan qa-lin daftarini olib chiqdi-yu, ikki xizmatkor ayol bilan yonib turgan shamni ko‘tarib kelayotgan bola kuzatuvida don Kixotning yoniga bordi, unga tiz cho‘kishni buyurdi, o‘zini qalin daftardan qandaydir duoni o‘qiyotgan kishi qilib ko‘rsatib, qulochkashlab turib ritsarimizning yelkasiga musht tushirdi, so‘ngra allanimalarni pichirlab don Kixotning yelkasiga uning o‘z qilichi

bilan urib qo‘ydi. Shundan keyin xizmatkor ayollardan biriga qilichni don Kixotning beliga bog‘lashni buyurdi. Buni xizmatkor ayol juda chaqqonlik bilan bajardi. To‘g‘ri, ayolning kulgidan ichagi uzilayozdi, lekin ko‘zi oldida boya ritsarimizning ko‘rsatgan jasorati kulgisini tiyishga majbur etdi. Xushaxloq senyora don Kixotning belbog‘iga qilichini bog‘lar ekan:

– Muhtaram janobning ritsarlik ishlari va janglarda muvaffaqiyat qozonishiga xudoning o‘zi yor bo‘lsin, – dedi.

Don Kixot bu lutf-ehson uchun o‘z bilak kuchi-la erishadigan shon-shuhratini vaqti kelib qaysi xonim bilan baham ko‘rishi kerakligini bilish ishtiyoqida bu ayolning ismini so‘radi. U kamoli muloyimlik bilan javob berib, ismi Tolosa, o‘zi toledolik yamoqchining qizi ekanini hamda don Kixotga hamisha sodiq qul bo‘lib qolishga tayyor ekanini aytdi. Don Kixot unga bo‘lgan muhabbati tufayli bundan buyon o‘zini donya Tolosa deb atashini qizdan iltimos qildi. Qiz uning iltimosini bajo keltirishga va’da berdi. Shundan keyin boshqa xonim don Kixotning oyog‘iga shporlarini taqib qo‘ydi. So‘ngra don Kixot boya belbog‘iga qilich taqib qo‘ygan ayol bilan qanday gaplashgan bo‘lsa, bu ayol bilan ham shu xilda gaplashdi. Ayolning ismini so‘radi, ayol ismi Molinera, o‘zi antekeralik halol tegirmonchining qizi ekanini aytdi; don Kixot ismi oldiga donya so‘zini qo‘shishni undan iltimos qilarkan, uni behisob minnatdorchilikka ko‘mib yubordi. Bu tantanali marosim tamom bo‘lganidan keyin don Kixot otga minishga oshiqdi: chunki sarguzasht izlab yo‘lga tushishga sabri chidamasdi. U Rosinantni egarlab, unga bir sakrab minib oldi-da, xo‘jayinga shunday ajoyib va g‘aroyib ifodalar bilan tashakkur izhor qildiki, buni so‘z bilan ta’riflab berishning sira iloji yo‘q. Nihoyat, ritsardan qutulganidan xursand bo‘lgan xo‘jayin don Kixotga qisqa-qisqa, ammo dabdabali so‘zlar bilan javob qaytarib, tunaganiga ham bir tiyin haq olmay, uni iliq-issig‘ida sog‘-salomat kuzatib qo‘ydi.

“Don Kixotning ritsarlikka qabul qilinishi”. Gustav Dore asari

Don Kixot nazarida oddiy narsalarning g‘aroyib tus olishi sabablari nimada?

TO‘RTINCHI BOB:
RITSARIMIZNING MEHMONXONADAN JO‘NAB KETGANDAN KEYINGI SARGUZASHTLARI

Don Kixot mehmonxonadan yo‘lga chiqqanida tong ota boshlagan edi. Mehmonxona egasining pul, kiyim-kechak va boshqa narsalar haqidagi gaplarini eslab, u eng avvalo barcha zarur buyumlarni taxt qilib olish va o‘ziga yaroqbardor topish uchun uyiga qaytishga ixtiyor qildi va Rosinantni o‘z qishlog‘i tomon burdi. Rosinant ham go‘yo egasining istagini tushunganday, bajonidil yelib ketdi, go‘yo tuyoqlari erga tegmay uchdi.

Biroq ritsarimiz bir necha qadam yo‘l yurmasdanoq o‘rmonzordan mungli ingragan tovush eshitilib qoldi. Don Kixot Rosinantning jilovidan tortib, xitob qildi:

– Xudoning marhamatiga shukr! Mana, nihoyat men ritsarlik burchimni ado etish va olijanob niyatimning mevasini totish sharafiga muyassar bo‘layotirman. Bu nola chekayotgan mening himoyam va ko‘magimga muhtoj biror baxtiqaro odam bo‘lsa kerak.

Don Kixot Rosinantning jilovini burib, nola eshitilayotgan tomonga shoshildi. U hali o‘rmonzorga kirmasdanoq shunday manzaraga ko‘zi tushdi: davangirday bir dehqon beligacha yalang‘ochlab tashlangan o‘n besh yoshlar chamasidagi bolani daraxtga bog‘lab, yo‘g‘on tasma bilan savalayotgan edi. Bola o‘zini qo‘yarga joy topolmay dodlar, dehqon bo‘lsa:

– Qilg‘iliqni qilib qo‘yib, endi nega dodlaysan! – derdi sovuqqonlik bilan.

– Endi sira bunday qilmayman, senyor! – deb javob berdi hiqillab bola. – Rost, endi sira bunday qilmayman! Endi podaga yaxshi qarayman.

Buni ko‘rib don Kixot g‘azab bilan xitob qildi:

– Ey, yaramas ritsar, o‘zini himoya qilolmaydigan ojizlarga hujum qilish uyat, bu qilmishingizning naqadar pastkashlik ekanini hozir men sizga amalda isbotlab beraman!

Tish-tirnog‘igacha qurollangan, nayzasini naq burni tagida o‘ynatib turgan otliqni ko‘rgan dehqon, endi kunim bitibdi, deb o‘yladi-da, titrab-qaqshab javob berdi:

– Senyor ritsar, bu bola mening cho‘ponim, u shunday yalqov va anqovki, deyarli har kuni bir qo‘y yo‘qotmasa, iloji yo‘q. Uni shuning uchun jazolayotirman, u bo‘lsa, haqimni berish alam qilayotganidan shunday qilyapti, deydi.

– Boshimizdan nur sochayotgan quyosh haqi qasamyod etamanki, naq ko‘ksingga nayza sanchaman! Bechorani qo‘yib yubor va hoziroq uning ish haqini bir chaqasini ham qoldirmay ber. Yo‘qsa, bir zarba bilan turgan joyingda masalangni hal qilaman! Hoziroq yechib yubor uni.

Qo‘rqib ketgan dehqon lom-mim demay bolani daraxtdan yechib yubordi. Don Kixot boladan xo‘jayinning qancha qarzdorligini so‘radi. Bola oyiga yetti realdan, to‘qqiz oylik maosh qarzdor ekanini aytdi. Don Kixot hisoblasa, jami oltmish uch real ekan, shundan keyin xo‘jayinga, yo bolaning haqini hoziroq to‘la, yoki u dunyoga jo‘naysan, dedi. Dehqon yuragi chiqib ketganidan g‘o‘ldirab qolib, bu puldan bolaga olib bergan uch juft boshmoq bilan kasal bo‘lganida ikki marta qon quydirib to‘lagan bir realni olib qolishim kerak, deb javob berdi.

– Xo‘sh, mayli, shunday deylik, – dedi don Kixot. – Lekin uni kaltaklab, etikning ham, qon quyishning ham haqini undirib oldingiz. Chunki u sotib olib berganingiz charm boshmoqni yirtgan bo‘lsa, siz uning naq terisini shilib oldingiz. U kasal bo‘lganida sartarosh unga qon quygan bo‘lsa, sog‘ paytida siz uning qonini to‘kyapsiz. Demak, orangiz ochiq.

– So‘zlaringizga tamomila qo‘shilaman, senyor ritsar, biroq hamma balo shundaki, yonimda pul yo‘q. Mayli, Andres men bilan birga qishloqqa borsin, bir realini ham qoldirmay hamma pulini beraman!

– Men u bilan birga borarkanmanmi? – xitob qildi bola. – Sirayam bormayman, senyor! Buni hatto xayolimga ham keltirmayman. Ikkalamiz yolg‘iz qoldik deguncha, u terimni shilib oladi.

– Bunday qilmaydi, – e’tiroz bildirdi don Kixot, – men amr qildimmi, tamom, amrimni bajaradi. U o‘zi mansub bo‘lgan ritsarlik ordeni haqi qasamyod etsa bas, uni qo‘yib yuboraman va haqingni berishiga ishonaman.

– Gapingizni o‘ylab gapiryapsizmi, muhtaram senyor! – xitob qildi bola. – Xo‘jayinim ritsar ham emas, hech qanday ritsarlik ordeniga yozilgan ham emas, axir, u Kintanar qishlog‘ilik Xuan Aldudo degan boy-ku.

– Buning ahamiyati yo‘q, – deb javob berdi don Kixot, – Aldudo ham ritsar bo‘la olishi mumkin. Har qaysimiz ham xayrli ishlarga qodir o‘g‘lonlarmiz.

– Xo‘jayinim xizmat haqimni to‘lashdan bosh tortib turibdi-yu, xayrli ish qilarkanmi? – dedi bola.

– Bosh tortayotganim yo‘q, o‘g‘lim, Andres, – dedi dehqon. – Men bilan yur. Dunyodagi bor jamiki ritsarlik ordenlari haqi qasamyod etamanki, bir realini ham qoldirmay, yana yangi pul bilan hamma haqingni to‘layman.

– Eskisi bilan to‘lashingizga ham ruxsat etaman, – dedi don Kixot. – Oddiy reallarning o‘zi ham kifoya. Lekin bilib qo‘ying, so‘zingizning uddasidan chiqsangiz chiqqaningiz, chiqmasangiz, qasamyod etamanki, qattiq jazolanasiz: kaltakesakday kovak-kovakka yashirinib olsangiz ham, bari bir topib olaman. Sizga bundoq buyruq berayotgan kishini bilmoqchi bo‘lsangiz, tanib oling: men dilozor va adolatsiz kimsalardan qasos oluvchi shavkatli lamanchlik don Kixot bo‘laman.

U shunday dedi-da, Rosinantga qamchi bosib jo‘nab ketdi. Dehqon ritsarning o‘rmonzor ichkarisiga kirib ketishini kutib turdi-da, keyin Andresga qarab:

– Qani beriroq kel-chi, o‘g‘lim, haligi dilozorlardan qasos oluvchining buyrug‘ini bajo keltirib, senga qarzlarimni to‘lab qo‘yay, – dedi.

– Rostini aytsam, – dedi Andres, – siz, muhtaram janob, o‘sha mehribon ritsarning buyrug‘ini ado etsangiz, juda yaxshi qilgan bo‘lasiz. Jasorati va odilligi uchun unga xudo ming yil umr bersin!

– Men seni g‘oyat yaxshi ko‘rganimdan, – deb javob berdi xo‘jayin, – xizmat haqingni ko‘paytirib berish uchun hozir qarzimni yanada ko‘paytiraman.

Shunday deb bolani qo‘lidan ushlab oldi-da, yana dub daraxtiga bog‘lab, chalajon qilib savaladi.

– Xo‘sh, qalay, senyor Andres, – dedi xo‘jayin, – ana endi bemalol himoyachingizni qidiravering. Ha, aytganday, men sizni aftidan uncha xafa qilmadim, shekilli. Aslida, butun teringizni juda-juda shilib olgim kelib turibdi.

Shundan keyin dehqon bolani yechib yubordi-da, bor, o‘sha vali-ne’matingni izlab top, deb maslahat berdi. Andres yum-yum yig‘lagancha ritsarni topib, hamma gapni aytib beraman, deb surgalib o‘rmon ichkarisiga kirib ketdi, xo‘jayin esa mazax qilib kulgancha uning ortidan qarab qoldi.

Don Kixotning bolaning tarafini olgani mana shunday oqibatga olib keldi.

Vaholanki, ritsarimiz nazarida o‘z ritsarlik jasoratiga ajoyib asos solganday bo‘lgan edi. U ana shu sarguzashtdan to‘la qanoatlanib, pichirlagancha yo‘lida osoyishta davom etdi:

– O, go‘zal Dulsineya Tobosskaya, sen o‘zingni hozir yer yuzida yashab turgan barcha ayollar orasida eng baxtiyori hisoblashing mumkin. O, go‘zallar go‘zali! Taqdir senga lamanchlik don Kixotdek jasur va shavkatli ritsarga xuddi itoatkor qulingday amr qilmoqni baxsh etdi. Kechagina ritsarlik unvoniga ega bo‘lganiga qaramay, bugunning o‘zidayoq uning dilozor va adolatsizdan qasos olganidan butun dunyo xabardor. U hali ona suti og‘zidan ketmagan norasida bolani azoblayotgan bir vijdonsiz yovuzning qo‘lidan darrani tortib oldi.

?

1. Mazkur bobda don Kixotga xos yana qanday xususiyatlar namoyon bo‘ldi? Javobingizni matn asosida dalillang.

2. Nega don Kixotning bolaga yordam berishga urinishi bola uchun ayanchli oqibatlarga olib keldi? Don Kixotning xatosi nimada edi?

YETTINCHI BOB:
SHU MAHALGACHA KO‘Z KO‘RIB, QULOQ ESHITMAGAN SHAMOL TEGIRMONLARIGA QARSHI DAHSHATLI JANGDA SHAVKATLI DON KIXOTNING G‘ALABA QOZONGANI

Yo‘lda savdogarlardan kaltak yegan don Kixot chalajon holda uyiga qaytib keladi. Uydagilari uni davolay boshlashadi. Don Kixotning ahvolidan xavotir olgan ekonomka payt poylab uydagi bor kitoblarni yoqib yuboradi, kutubxona eshigini esa g‘isht bilan urib, ustidan suvab tashlashadi. Don Kixot o‘ziga kelib kutubxonasini qidirib qolganida jiyani kitoblarni sehrgar o‘g‘irlab ketdi, deb tushuntiradi. Don Kixot keyingi safarga tayyorgarlik ko‘ra boshlaydi – uyidagi narsalarni sotib, mablag‘ to‘playdi, birinchi zabt etgan oroliga gubernator qilib tayinlashni va’da qilib, Sancho Pansa ismli dehqonni o‘ziga yaroqbardorlik qilishga ko‘ndiradi. Bir kuni kechasi don Kixot va Sancho Pansa hech kimga bildirmay qishloqdan chiqib ketishadi.

Shu paytda ular dalaning o‘rtasida qaqqayib turgan o‘ttiz yoki qirqtacha shamol tegirmonini ko‘rib qolishdi. Ularni olisdanoq payqagan don Kixot o‘z yaroqbardoriga shunday dedi:

– Taqdiri azal ishimizning kushoyishini berib, omadimiz o‘ngidan kelyapti. Do‘stim Sancho, hov anavi tomonga qara! Hov anavi tekislikda devlar yig‘ilishib turishibdi. Hozir men ularga qarshi jang boshlab, birortasini ham qoldirmay qirib tashlayman. Ularning bitmas-tuganmas xazinalari bor: ularni yengganimizdan keyin boyib ketamiz. Buni adolatli jang deyishadi, bunaqangi yovuzlarning tuxumini yer yuzidan quritish xudoga xush keladi.

– Qani o‘sha aytayotgan devlaringiz? – deb so‘radi Sancho Pansa.

– Huv ana, ro‘parangda turishibdi-ku! – deb javob berdi don Kixot. – Qo‘llarining bahaybatligini ko‘ryapsanmi? Ba’zilarining qo‘li ikki mil keladi.

– So‘zimga ishoning, marhamatli senyorim, bular dev emas, shamol tegirmoni, qo‘l deb aytayotgan narsalaringiz qo‘l emas, shamolda aylanib tegirmon toshini yurgizadigan parraklar.

– Ritsarlik sarguzashtlarida hali tajriba orttirmaganing yaqqol ko‘rinib turibdi, – dedi don Kixot. – Bular devlar! Agar cho‘chiyotgan bo‘lsang, bir chekkaga chiqib duo qilib tur, men bular bilan tengsiz va qaqshatqich jangga kirishaman!

Don Kixot shu so‘zlarni aytarkan, shporlari bilan Rosinantning biqiniga niqtadi-yu, o‘z yaroqbardorining ohi zoriga quloq solmay, ot yeldirib ketdi.

– Qochmalaring, razil maxluqlar, – deb qichqirdi u. – Sizlar ko‘pchiliksiz! Raqibingiz esa bitta ritsar, xolos!

Shu daqiqada yengilgina shamol ko‘tarilib, ulkan parraklar aylana boshladi. Don Kixot buni ko‘rib, yana qattiqroq qichqirdi:

– Qo‘llaringiz bahaybat Briareyning qo‘llaridan kattaroq bo‘lganida ham, bari bir mendan qochib qutulolmaysiz!

Shunday qilib, don Kixot o‘z jonini Dulsineya Tobosskaya xonimga topshirib, eng yaqinida turgan tegirmonga qarab ot soldi-yu, qo‘lidagi nayzasini qulochkashlab uning parragiga qadadi.

Biroq shu paytda ko‘tarilgan kuchli shamol parrakni aylantirib yubordi. Nayza sinib ketib, ritsar ot-poti bilan bir chekkaga borib tushdi.

Buni ko‘rgan Sancho xo‘jayiniga yordam berish uchun eshagini shitob bilan yo‘rg‘alatib ketdi. Tegirmon parragining dahshatli zarbidan gangib qolgan don Kixot yerda xuddi o‘likday cho‘zilib yotardi.

– Mana ko‘rdingizmi, azizim! – deb xitob qildi Sancho, – bular devlar emas, shamol tegirmonlari deb aytmabmidim. Miyasi aynib qolgan tel-balargina bularning tegirmonligini bilmaydi.

– Bas qil, do‘stim Sancho, – deb javob berdi don Kixot, – ritsarlik ishlarida hech narsaga aqling etmaydi. Bu mening kutubxonamni o‘g‘irlab ketgan o‘sha sehrgar Frestonning yangi nayranglari ekaniga ishonchim komil. Meni zafar shon-shuhratlariga burkanmasin deb, devlarni tegirmonga aylantirib qo‘ygan ham o‘sha. Ha, uning menga nisbatan bo‘lgan adovati ana shunday kuchli. Lekin g‘am yema. Bir kunmas-bir kun uning hamma qabih sehrlarini kunpayakun qilib tashlayman.

– Dunyoda bo‘lmaydigan ish yo‘q, – gapiga qo‘shildi Sancho Pansa. Keyin don Kixotga o‘rnidan turishga yordamlashib, uni sehrlangan devlar bilan bo‘lgan ana shu baxtsiz olishuvda sal bo‘lmasa naq oldingi oyog‘i chiqib ketayozgan Rosinantga mindirdi.

Ritsarimiz o‘zining sodiq yaroqbardori bilan hozirgina sodir bo‘lgan voqea haqida suhbatlashganicha yo‘lga tushdi.

– Hammasidan ham nayzadan ajralganimizga xafaman, – dedi don Kixot. – Lekin Diego Peres de Vargas ismli bir ispan ritsari boshidan kechirgan sarguzasht yodimda, jang paytida o‘sha ritsarning qilichi sinib ketgan, o‘shanda u darhol bir katta dub shoxini sindirib olganda, ana o‘sha tayoq bilan qanchadan qancha jasorat ko‘rsatgan, qanchadan qancha mavrlarni qirib tashlaganki, buning natijasida uni Vargas-Tayoq deb atay boshlashgan. Men ham xuddi Vargasday qilaman, yo‘lda uchragan birinchi dubning kattakon, zalvorli shoxini sindirib olaman-da, u bilan ko‘z ko‘rmagan, quloq eshitmagan qahramonliklar ko‘rsataman, bunday jasoratlarning shohidi bo‘lganingdan sen o‘zingni eng baxtiyor kishi deb bilasan!

– Xudovandi karimning erk-irodasi benihoya, – deb javob berdi Sancho, – siz janobi oliylarining hamma gaplariga ishonaman. Lekin senyorim, aftidan juda qattiq shikastlanganga o‘xshaysiz. Bir yoqqa og‘ib ketyapsiz, egarga mahkamroq joylashib o‘tirib oling.

– Gaping rost, – dedi don Kixot, – og‘riqdan shikoyat qilmayotganimning sababi shundaki, butun ichak-chavoqlari ag‘darib tashlangan taqdirda ham jahongashta ritsarlar voy demasliklari kerak.

– Unday bo‘lsa, men bunga hech e’tiroz bildirolmayman, – deb javob berdi Sancho, – o‘z haqimda shuni aytishim kerakki, bordi-yu, ritsarlik qoidalari jahongashta ritsarlarning yaroqbardorlariga og‘riqdan

baqirishni man etmagan bo‘lsa, unda men et-betim sal tilinsa ham, dodlayveraman.

Don Kixot Sanchoning soddaligidan kulib yubordi, ritsarlar yaroq-bardorlari og‘riqdan ingrashlari kerakmi-yo‘qmi degan narsani ritsarlik romanlarida sira o‘qimaganini, shunday bo‘lgach, Sancho Pansa xohlaganicha ingrab, dod-voy solaverishi mumkinligini aytdi.

Bu orada Sancho quyoshga bir qarab qo‘ydi-da, ozgina tamaddi qilib olsak, yomon bo‘lmasdi, dedi.

Don Kixot bunga javoban hali qorni ochmaganini, Sanchoning ovqat yegisi kelayotgan bo‘lsa, tortinib turmay, ovqatlana berishi mumkinligini aytdi.

Don Kixotning marhamatli ruxsatini olgan Sancho eshagiga qulayroq joylashib o‘tirdi-da, safar to‘rvasidan ovqat olib yeya boshladi. Har yutim ovqatdan keyin u meshdagi vinodan shu qadar ishtaha bilan ichardiki, buni ko‘rgan har qanday karvonsaroy egasining og‘zidan suvi kelishi mumkin edi. Eshagini ohista haydab, qadam-baqadam vinodan ho‘plab borarkan, sarguzasht qidirib har qanday xavfli sayohatlarga ham chiqish mehnat emas, jonning rohati ekan, degan fikr Sanchoning miyasidan joy olgan edi.

Bu orada qorong‘i tushib, yo‘lovchilarimiz yo‘lni burib, tunagani to‘xtashdi. Don Kixot yaqinroqdagi daraxtdan bir shoxini sindirib oldi-da, unga sinib ketgan nayzasining tig‘ini bog‘lab qo‘ydi. U o‘zi sevgan romanlarning shonli qahramonlari singari bir daqiqa ham mijja qoqmay, Dulsineyani o‘ylab tong ottirishga ahd qildi.

Sancho bo‘lsa yaxshilab ovqatlanib oldi-da, ertalabgacha dong qotib uxladi. Don Kixot uyg‘onmaganida to‘g‘ri yuziga tushgan quyosh nuridan ham, yangi kunni quvonch bilan qutlayotgan son-sanoqsiz qushlarning sayrashlaridan ham uyg‘onmasdi. U uyqudan bosh ko‘tarishi bilan eng avval meshni chamalab ko‘rdi, vinosi ozayib qolganidan juda xafa bo‘ldi. U yaqin orada meshni vinoga yana to‘ldirib ololmaslikdan cho‘chirdi. Lekin don Kixot nonushta qilishdan voz kechdi, chunki avval aytganimizdek, u shirin xayollar bilan to‘yib yurardi.

Ular Puerto Lapise darasiga qarab yo‘l olishib, kunduzi soat uchlarda u yerga etib borishdi.

– Birodarim Sancho, – dedi don Kixot, – bu yerda bizni ajoyib va g‘aroyib sarguzashtlar kutib turibdi. Lekin bir narsani unutmagilki, boshimga har qanday xavf kelgan taqdirda ham, sen meni himoya qilish niyatida qilich ko‘tarmasliging kerak. Qora xalqdan chiqqan ba’zi bir yaramas qalang‘i-qasang‘ilar to‘dasi hujum qilgan taqdirdagina yaroq-bardorning o‘z xo‘jayiniga yordamlashishiga ruxsat etiladi. Bordi-yu, ular ritsar bo‘lsa, unda ritsarlik qonunlariga muvofiq, hali sen ritsarlik unvoniga ega emas ekansan, jangga kirishing qat’iyan man etiladi.

– Xotirjam bo‘lavering, senyor, – deb javob berdi Sancho, – amri-farmoningizni aslo buzmayman: men tabiatan yuvosh odamman va hech mahal oldin musht ko‘tarishga jazm etmayman. Lekin shuni ochiq aytib qo‘yayki, basharti o‘zimni o‘zim muhofaza qilishga majbur bo‘lsam, unda hech qanday ritsarlik qonunlariga qarab o‘tirmay, dilozorlardan o‘zimni qo‘limdan kelgancha asrayman.

– Bu sening ishing, – dedi don Kixot, – men seni ogohlantirib qo‘ymoqchiman, xolos. Ritsarlarga qarshi olishuvlarimga hech qachon aralashma. O‘z g‘ayrating va jo‘sh urgan mardligingni bosib turishga harakat qil.

– Bu masalada xotirjam bo‘lavering, marhamatli janobim. Diniy udumlarga amal qilib, yakshanba kunlarini qanday bayram qilsam, sizning buyruqlaringizni ham shunday bajo etishga va’da beraman!

Sotiboldi Yo‘ldoshev tarjimasi

1. Muallif asarga Sancho Pansa obrazini nima maqsadda olib kirgan deb o‘ylaysiz?

2. Mazkur bobda Sanchoning xarakteriga xos qanday xususiyatlarni kuzatdingiz?

3. Dunyoning ko‘p tillarida “shamol tegirmonlariga qarshi kurashish” iborasi mavjud. Bu ibora nimani anglatadi? Javobingizni matn asosida izohlang.

Don Kixot va Sancho Pansa haykali. Madrid, Ispaniya

MUHOKAMA QILAMIZ

1. Asar sizda qanday taassurot qoldirdi? Siz uni kulgili parodiya sifatida qabul qildingizmi yoki jiddiy asar sifatida? Fikringizni asoslang.

2. Sizningcha, don Kixot qanday obraz? U haqidagi dastlabki va keyingi qarashlaringizni qiyoslang. Nimalar o‘zgardi?

3. Don Kixot ideal deb bilgan, amal qilmoqchi bo‘lgan ritsarlik qonun-qoidalari va uni o‘rab turgan reallik o‘rtasidagi kontrast nimalarda namoyon bo‘ladi? Don Kixot nima uchun reallikni boricha qabul qilishni istamaydi?

4. Servantesning ushbu asari “donkixotlik” tushunchasining paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Bu tushunchaga turlicha ta’rif berish mumkin. Siz “donkixotlik” tushunchasiga qanday ta’rif berasiz? Jadvalni davom ettiring.

“Don Kixotning tasavvurlari”. Meksikalik rassom Oktavio Okampo ishlagan surat (1989-yil)

“Donkixotlik” tushunchasiga ta’rif	Matndan misol
reallik va o‘zlik o‘rtasidagi ichki qarama-qarshilik	
adolat o‘rnatish yo‘lidagi besamar harakat	
o‘z ideallari uchun kurash	

Sizningcha, “Donkixotlik” ijobiy hodisami yoki salbiy? Nima uchun?

LOYIHA

Guruhlarda ishlang. Tasavvur qiling, don Kixot va Sancho Pansa bugungi O‘zbekistonga kelib qolishdi. Ular nimadan hayratlanishgan, nimadan esa g‘azabga tushgan bo‘lardi? O‘zbekistonliklar ularni qanday qabul qilgan bo‘lardi? Don Kixot va Sancho Pansaning O‘zbekistondagi bir kunini tasvirlab hikoya yoki sahna asari yozing.

TAKRORLASH

Quyidagi savollarga yozma javob bering. Fikringizni aniq va lo‘nda ifoda etishga hamda matnlarga tayangan holda aniq misollar keltirishga harakat qiling.

1. O‘rta asrlar adabiyoti namunalarida aks etgan, siz muhim deb hisoblagan bir g‘oyani tanlang va mazkur g‘oyaning konkret bir asarda qanday ochib berilganligini tahlil qiling. Yozuvchi bu g‘oyani ochib berishda:

a) qanday usullardan foydalanganligi;

b) qanday obrazlar va badiiy tasvir vositalariga murojaat qilganligi;

d) bu g‘oyaning yozuvchi yashagan davr va bugungi kun uchun ahamiyatiga e’tibor bering.

2. O‘rta asrlar sharq va g‘arb adabiyotiga xos xususiyatlarni quyidagi jadval asosida umumlashtirishga harakat qiling.

	G‘arb adabiyoti	Sharq adabiyoti
Asarlarda ilgari surilgan g‘oyalar		
Asarlarning janr xususiyatlari		
Asarlarning badiiy xususiyatlari		

3. Quyidagi parchalarni o‘qing. Ularda qanday g‘oyalar ilgari surilmoqda? Bu g‘oyalarni ochib berish uchun mualliflar qanday vositalardan foydalanishgan? Mazkur parchalar o‘rta asrlar o‘zbek va jahon adabiyoti taraqqiyotidagi qaysi tendensiyalarni aks ettiradi?

A) Tili yalg‘on ertin yiroq tur teza,
Kechur sen-ma umring ko‘nilik tuza.
Og‘iz til bezagi ko‘ni so‘z turur,
Ko‘ni so‘z-la so‘zni, dilingni beza.

Ahmad Yugnakiy,
“Hibat-ul haqoyiq”dan

B) Sochlarimni turmaklab olib,
qaramasdan o‘ng-u so‘limga,
minoraga chiqaman shitob,
ko‘z tashlay deb daryo yo‘liga.
Unda suzar ko‘plab qayiqlar,
bittasidan darak yo‘q faqat…

Quyoshning tik nurlari so‘nar
to‘lqinlarga berolmay toqat,
qumloq sohil cho‘kib boradi
tunning zulmas to‘la qo‘yniga.

Van Tin-Yun (Xitoy, XII asr)
(Gulnoz Mo‘minova tarjimasi)

D) Sensan sevarim, xoh inon, xoh inonma,
Qondur jigarim, xoh inon, xoh inonma.

Hijron kechasi charxi falakka yetar, ey moh,
Ohi saharim, xoh inon, xoh inonma.

Haqqoki, qilich kelsa boshimg‘a, eshikingdin
Yo‘qtur guzarim, xoh inon, xoh inonma.

Oy yuzunga ko‘z solg‘ali o‘zga kishi birla,
Yo‘qtur nazarim, xoh inon, xoh inonma.

Ishq o‘tida Lutfiy yuzi oltunni yoshurdi,
Ey siymbarim, xoh inon, xoh inonma.

Lutfiy

E) Bilaman,hammaga yot erur qalbim
Va sizga tikarman g‘amgin nigohim.
Ko‘zimdan yosh bo‘lib to‘kilar ohim –
Mahzun shamol xazon uchirgan kabi.
Yuzingizda kulgu barq urar guldek
Unutgum hayotning ayshu korini,
Unutgum do‘zaxiy dunyo zorini –
Husningizga to‘ymay termilsam quldek.

Ketsangiz yuragim zulumot quchar,
Qotilim – kulgungiz sog‘inar ko‘zim,
Ketsangiz, chorasiz soviydi qonim.

Ishq kaliti ochar sovugan ko‘ksim,
Ruh qushim qafasni tark etib uchar –
Uchar faqat sizni ko‘rmoq-chun, jonim.

Franchesko Petrarka (XIV asr, Italiya)
(Xurshid Davron tarjimasi)

www.idum.uz saytidan yuklab olindi

MUNDARIJA

Kirish: badiiy tahlil metodlari 3

XALQ OG‘ZAKI IJODI VA QADIMGI DUNYO ADABIYOTI

Xalq og‘zaki ijodi: “Go‘ro‘g‘li” dostonlari turkumi 12
“Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostonidan 14
“Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostonining Xorazm variantidan 23
Qadimgi dunyo adabiyoti (eng qadimgi
davrlardan milodning V asrigacha) 26
Homer (mil. avv. VIII asr). “Iliada” dostoni 32
Iliada (dostondan parchalar) 34
Antik adabiyot va o‘zbek adabiyoti:
“Odisseya” va “Alpomish” 56
“Odisseya”dan 58
“Alpomish” dostonidan 62
Takrorlash 66

O‘RTA ASRLAR ADABIYOTI: V–XVI ASRLAR

O‘zbek adabiyoti tarixi: VII asrdan
XIV asrning birinchi yarmigacha 72
Yusuf Xos Hojib (XI asr) 78
Qutadg‘u bilig (Boqijon To‘xliyev tarjimasi) 80
O‘zbek mumtoz adabiyoti: XIV asrdan
XIX asrning birinchi yarmigacha 86
Alisher Navoiy: “Xamsa”. “Saddi Iskandariy” dostoni 90
“Xamsa”: “Saddi iskandariy” dostoni 92
Saddi Iskandariy (dostondan parchalar) 96
O‘rta asrlar va uyg‘onish davri jahon adabiyoti (V–XVI asrlar) 116
Migel de Servantes Saavedra: “Don Kixot sarguzashtlari” romani 122
Don Kixot sarguzashtlari (romandan parchalar) 124
Takrorlash 142

XVII – XIX ASRLAR ADABIYOTI

Boborahim Mashrab. G‘azallar 148
Muhammad Rizo Ogahiy (1809–1874) 156

www.idum.uz saytidan yuklab olindi

O‘zbek mumtoz adabiyotida ayollar 164
Anbar Otin (1870–1906). “Risolayi falsafayi siyohon” 168
Risolayi falsafayi siyohon 170
XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr
boshlari o‘zbek adabiyoti (1850–1910)..... 178
Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy (1850–1903).
Lirika. Hajviyot. “Sayohatnoma”..... 184
Muqimiy lirikasi..... 185
Muqimiy satirasi: “Saylov”..... 187
“Sayohatnoma”dan 188
XVII–XIX asrlar jahon adabiyoti..... 192
Aleksandr Pushkin (1799–1837).
“Yevgeniy Onegin” She’riy romani..... 198
Yevgeniy Onegin (romandan parchalar)..... 201
Takrorlash 222

XX ASR ADABIYOTI (1910–1930-YILLAR)

XX asr o‘zbek adabiyoti (1910–1930-yillar) 226
Abdurauf Fitrat (1886–1938).“Abulfayzxon” dramasi 230
Abulfayxon (besh pardali fojia) 235
XX asrning birinchi yarmi
jahon adabiyoti (1900–1950-yillar)..... 278
Erix Mariya Rema[illegible] (1898–1970).
“G‘arbiy frontda o[illegible]garish yo‘q” romani..... 282
G‘arbiy frontda o‘z[illegible]gish yo‘q (romandan boblar)..... 286

www.idum.uz saytidan yuklab olindi

O‘quv nashri

ADABIYOT

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining
10-sinfi uchun darslik

Muharrir Xurshidbek Ibrohimov
Badiiy muharrir Sarvar Farmonov
Rassom Ilhom Xolxo‘jayev
Dizayner Kamola Ahmedova
Texnik muharrir Akmal Sulaymonov
Musahhih Orifjon Madvaliyev
Sahifalovchi Xurshidbek Abdulboqiy o‘g‘li

Bosishga __.__.2022-yilda ruxsat etildi. Bichimi 60x84 1/8.
Georgia garniturasi. Kegli 12. Ofset bosma.
Shartli bosma tabog‘i ____. Nashriyot-hisob tabog‘i ____.
Adadi _____ nusxa. Buyurtma ___.

www.idum.uz saytidan yuklab olindi

Ijaraga beriladigan darslik holatini ko‘rsatuvchi jadval

№	O‘quvchining ismi va familiyasi	O‘quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi	Darslikning topshiril-gandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Darslik ijaraga berilib, o‘quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbarlari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to‘ldiriladi:

Yangi	Darslikning birinchi marta foydalanishga berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari bor, yirtilmagan, ko‘chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo‘q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslik-ning asosiy qismidan ajralish holati bor, lekin qoniqarli ta’mir-langan. Ko‘chgan varaqlari qayta joylangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqova yirtilgan, ustiga chizilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo‘q, qoniqarsiz ta’mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo‘yab tashlangan. Darslikni tiklab bo‘lmaydi.